

Redactioneel

Een nieuwe vorm

S&D gaat zijn zeventigste jaargang in. We vieren dat om te beginnen met een nieuwe vormgeving, de oude jas ging alweer elf jaar mee. Vormgever René van der Vooren maakte een dynamischer paginabeeld en koos om de tekst beter te laten spreken een andere letter, om precies te zijn de Capitolium News. We zijn er erg tevreden over, hopelijk de lezer ook. Ook brengen we de frequentie terug naar zes keer per jaar, waarbij het totale aantal pagina's per jaar gelijk blijft.

We hebben veel actualiteit in dit nummer: Paul Tang over het CPB, Wimar Bolhuis over het gevaar van begrotingsdiscipline, Han Noten en Arie de Jong zijn het oneens over de ledendemocratie. En twee mooie verhalen over Amerika, over de schrijvende en aanhoudende armoede, door de Amerikaanse econoom Peter Edelman én een optimistisch verhaal door de jonge onderzoeker Michiel Emmelkamp, over de heropleving van de progressieve beweging onder Obama.

Nagenoeg honderd jaar geleden drukte de directe voorganger van dit blad, *De Socialistische Gids*, een serie verhalen af die arbeiders vertelden over hun eigen leven. J.F. Ankersmit maakte er ook een boekje van, *Arbeiderslevens*. Het moest iets van de onzekerheid wegnemen die leefde onder de maatschappijcritici van toen, over wat de mensen in het land precies dachten en voelden. We hebben de afgelopen anderhalf jaar een soortgelijke oefening gemaakt, weliswaar niet onder arbeiders, maar wel onder mensen waarvan we vermoeden dat ze nog wat te winnen hadden. We hebben hen laten vertellen over hun hoop en zorgen en het resultaat is het boek *Vooruit. De verzwegen politiek van het dagelijks leven*. Deze eerste S&D van 2013 bevat daar een voorpublicatie van. Dat boek is de praktische, menselijke poot van het Van waarde-project, de heroriëntering van de sociaal-democratie voor de 21ste eeuw.

In het volgende nummer van S&D treft u reacties op het *Van waarde*-essay van Monika Sie Dhian Ho, van onder anderen Jan Marijnissen, Marc Chavannes, Hans Goslinga, Liesbet van Zoonen, Wouter Bos en Aukje van Roessel.

Neem ons mee

Door **Marijke Linthorst**

Redacteur S&D

De Britse premier Cameron heeft onlangs aangegeven dat de burgers van het Verenigd Koninkrijk zich uit kunnen spreken over de vraag of en hoe zij binnen de Europese Unie willen blijven. In ons land heeft Diederik Samsom gezegd een referendum niet nodig te vinden. De burger kan zich wat hem betreft uitspreken bij de verkiezingen voor het Europees Parlement in 2014. Dat is natuurlijk flauwekul. Bij de verkiezingen voor het Europees Parlement kunnen burgers invloed uitoefenen op de samenstelling van het Europees Parlement, niet over de vraag hoe wij verder willen met Europa. Dat is bij uitstek een aan gelegenheid voor de nationale parlementen.

Hoewel ik de terughoudendheid ten aanzien van referenda niet deel kan ik mij daar wel iets bij voorstellen. In veel gevallen is het niet eenvoudig om een vraagstelling te formuleren die ook recht doet aan de complexiteit van het vraagstuk dat aan de orde is. Het vorige referendum over het grondwettelijk verdrag van de Europese Unie is daar een goed voorbeeld van. Naar mijn mening hebben veel mensen toen geen oordeel gegeven over het verdrag als zodanig, maar hebben zij hun onvrede geuit over de manier waarop de Europese integratie zich voltrok: zonder dat zij daar voldoende bij betrokken werden en zonder dat zij inzicht hadden in de consequenties.

Maar in de huidige situatie zou een heldere vraagstelling heel goed mogelijk zijn. Schets de dilemma's en de mogelijke scenario's en leg uit wat de gevolgen zijn. Maak een keuze en vraag dan om een mandaat om op de voorgestelde weg verder te gaan. Natuurlijk, dat vraagt een grondige uitleg. Maar de vraag niet durven stellen doet een beetje denken aan een kind dat zijn ogen dichtdoet en dan denkt dat hij zelf ook niet meer gezien kan worden. Problemen gaan niet weg door je ogen ervoor te sluiten.

Verdere integratie zal ingrijpende veranderingen met zich meebrengen en naast de voordelen ook offers vragen. Dat is geen gemakkelijke en ook niet een heel plezierige boodschap. Maar juist om die reden is het belangrijk om draagvlak te verwerven. Het alternatief is dat mensen zich buitengesloten voelen en daardoor het vertrouwen in de politiek en haar vertegenwoordigers verliezen.

Een van de mooiste zinnen uit de toespraak van Cameron over Europa gaat erover dat je als politicus je volk moet vertrouwen. Uiteindelijk is dat de basis voor een gezonde democratie. Burgers kiezen vertegenwoordigers die zij een mandaat geven om hun belangen te behartigen. Maar dan moeten zij ervan op aan kunnen dat deze politici openheid van zaken geven over de vraagstukken waarvoor zij staan. Zij moeten, zeker als er ingrijpende maatregelen (moeten) worden getroffen, de burgers 'meenemen' in de keuzes die zij maken.

Samsom, neem ons mee!

De modelgevangenis van het Centraal Planbureau

De CPB-doorrekening van de verkiezingsprogramma's houdt alle partijen gevangen in een onbuigzame logica waarbij de werkloosheid in 2040 of de economische groei in 2017 leidend is. Het wordt tijd ons daaruit eens te bevrijden.

PAUL TANG

Econoom en oud-Kamerlid voor de PvdA

Zeker twee keer al heeft de VVD zich uitgeroepen tot banenkampioen. Bij de verkiezingen in 2010 en 2012 heeft de VVD kunnen koketteren met de CPB-doorrekening van de verkiezingsprogramma's; de uitkomst was beide keren dat de VVD op termijn de meeste banen weet te creëren. Steeds heeft de PvdA zich moeten verdedigen tegen pesterijen dat de partij de 'A' van arbeid niet verdient. Makkelijk is dat niet geweest, te meer omdat het duo Vermeend/Van der Ploeg steevast de uitkomst onderschreef: het verkiezingsprogramma van de VVD zou het beste zijn voor de economie.

Een poging om de doorrekening te relativieren is in verkiezingstijd lastig. Zo'n poging komt over als een zwaktebod; de PvdA heeft zichzelf onderworpen aan de beoordeling van het Centraal Planbureau. Bovendien, bij beide doorrekeningen heeft de partij gestunteld. In 2010 is onduidelijkheid over het inkomensafhankelijke eigen risico ontstaan en heeft Job Cohen het boetekleed moeten aantrekken, en in 2012 is de uitkomst van de doorrekening zacht gezegd bleekjes geweest en heeft de PvdA zich op vrijwel geen enkel punt tot kampioen kunnen uitroepen.

Toch zijn de doorrekeningen, buiten verkiezingstijd, te relativieren. Het is niet moeilijk om vast te stellen dat de doorrekening van verkiezingsprogramma's maar beperkt inzicht biedt. De politieke partijen pakken één onderdeel uit het lijvige rapport en roepen zich op dat onderdeel tot winnaar uit. De media kiezen ook winnaars en verliezers maar zijn hopeloos verdeeld over de uitslag. Het is een veeg teken als een rapport tot zo veel verwarring leidt. Het vergt maar één blik op de samenvattende tabel in het laatste rapport om de reden te begrijpen: tien partijen en dertig indicatoren geven tezamen driehonderd cijfers en tekens, waaruit elke partij een krent kan pikken en waaruit de media geen wijs worden, laat staan dat de kiezer er raad mee weet. De kiezers zijn niet geholpen met politici die elkaar met CPB-cijfers om de oren slaan of met media die elkaar tegen spreken. De kiezers halen de schouders op en raadplegen een of meer stemwijzers.

Het is evenmin moeilijk om vast te stellen dat de doorrekening van verkiezingsprogramma's maar beperkt houdbaar is. Voor de doorrekening kiest de VVD voor verlaging van lasten met als resultaat dat de prikkels tot

werken sterker worden en de werkgelegenheid in 2040 toeneemt. Sinds 2010 heeft de VVD in het kabinet juist gekozen voor een verhoging van de lasten, om het overheidsstekort binnen de perken te houden. De doorrekening is niet langer houdbaar dan een verkiezingsprogramma. Partijen moeten compromissen sluiten; een regeerakkoord overschrijft deels het verkiezingsprogramma. Bovendien, partijen moeten inspelen op de economische omstandigheden. Zeker in de afgelopen jaren zijn die onzeker en volatiel gebleken. In die omstandigheden is een theoretisch construct als de werkgelegenheid in 2040 van weinig waarde.

Er zijn meer fundamentele, serieuze kanttekeningen bij de berekeningen door de rijksrekenmeesters te plaatsen. Die zijn dermate fundamenteel en serieus dat de beoordeling door het CPB een andere vorm zou moeten krijgen.

De rol van het Centraal Planbureau

Om te begrijpen hoe de beoordeling een andere vorm kan krijgen, moet in grote lijnen de huidige vorm duidelijk zijn. De beoordeling van het CPB kent grofweg twee invalshoeken. De ene invalshoek is budgettaire. De rekenmeesters bekijken de budgettaire effecten van (een pakket van) beleidsmaatregelen, die door een partij in het verkiezingsprogramma of door een kabinet in het regeerakkoord zijn voorgesteld. Hiertoe is een verkiezingsprogramma of regeerakkoord vertaald in een lijst van vele honderden concrete maatregelen. Het budgettaire effect kan onmiddellijk maar ook geleidelijk zijn. Daarom is er een onderscheid tussen het effect tot de volgende verkiezingen en het effect voor een lange(re) periode. Met dat laatste effect komt het gevolg voor de houdbaarheid van de overheidsfinanciën in beeld. Als het doorvoeren van ingrepen op de korte termijn niets anders is dan het vooruitschuiven van problemen op de lange termijn, zal dat blootgelegd worden.

Per saldo moet duidelijk worden of de beleidsmaatregelen een beoogde, totale bezuiniging in miljarden daadwerkelijk bereiken. Als het CPB een maatregel niet realistisch acht, wordt het budgettaire effect neerwaarts bijgesteld en eigenhandig vastgesteld. Een mooi voorbeeld is dat elke partij in het verkiezingsprogramma de uitgaven aan de rijksoverheid, aan rijksambtenaren, in meer dan realistische mate wil terugdringen. Het CPB kiest ervoor de haalbare bezuiniging op de rijksoverheid te maximaleren.

Het is overigens goed dat één onafhankelijke instantie de beoordeling uitvoert, net als de jaarrekening van een bedrijf door slechts één accountant wordt vastgesteld. Hierdoor kan geen verwarring over cijfers ontstaan: het CPB stelt die vast. Voor dat moment is er in sommige gevallen volop discussie, waarbij deskundigen van partijen of ambtenaren van het ministerie van Financiën tegenover de rekenmeester van het CPB komen te staan. De discussie kan gaan over de juridische grenzen aan een maatregel, maar ook over het budgettaire effect in de komende jaren. Een voorbeeld van dat laatste is de nullijn voor ambtenaren. Het CPB is de mening toegedaan dat zij maar tijdelijk op de nullijn gezet kunnen worden. Vroeger of later zullen de salarissen bij de overheid de lonen bij bedrijven moeten bijhouden: per slot van rekening concurreren publieke en private sector met elkaar om werknemers.

De beoordeling van beleidsmaatregelen door het CPB laat politici vrij om bepaalde maatregelen daadwerkelijk door te voeren. De beoordeling is essentieel voor begrotingsdiscipline maar uiteindelijk leggen politici zichzelf de begrotingsdiscipline op: in elk regeerakkoord zijn de begrotingsregels opgenomen en dus door de politici ondertekend. De minister van Financiën als schatkistbewaarder is hiermee in een sterke positie om begrotingsdiscipline te handhaven.

De andere, tweede invalshoek is economisch. De rekenmeesters bekijken de economische effecten van beleidsmaatregelen.

Hieronder vallen derhalve ook maatregelen die geen budgettair maar wel een economisch effect hebben. Zo heeft aanpassing van het ontslagrecht geen onmiddellijk effect op de rijksbegroting, en had het gesneuvelde voorstel voor de inkomensafhankelijke ziektekostenpremie geen budgettaire opbrengst. De beleidsmaatregelen hebben wel een direct effect op het besteedbaar inkomen van gezinnen en winsten na belastingen van bedrijven. Die directe effecten hebben weer indirecte effecten op lonen en prijzen en op de effectieve vraag via consumptie, investeringen, export en import. Zo zullen werkgevers proberen hogere kosten af te wentelen via hogere afzetprijzen en zullen werknemers hogere kosten (van levensonderhoud) af willen wentelen via hogere lonen.

Het zal duidelijk zijn dat het bepalen van deze effecten zonder een model voor de Nederlandse economie nauwelijks mogelijk is. Uit een model komen bijvoorbeeld het effect op werkloosheid, de gevolgen voor koopkracht en de impuls voor het bruto nationaal product naar voren. Maar het CPB gebruikt, samen met het Planbureau voor de Leefomgeving, meerdere modellen om de doorwerking in beeld te brengen. Dat is nodig om een afgewogen beeld te krijgen. Publieke investeringen en institutionele veranderingen hebben een structureel effect op de economie, die niet in één regeerperiode zichtbaar wordt. Zo zijn er kwantitatieve modellen of kwalitatieve indicaties om de gevolgen op de lange termijn voor het milieu, onderwijs, de mobiliteit, de woonmarkt, de arbeidsmarkt en innovatie zichtbaar te maken. Dat leidt tot een samen-

**Meer gelijkheid, schone
lucht, toegankelijke zorg
en goed onderwijs hebben
een reële prijs**

vattende tabel met dertig indicatoren. Van die indicatoren trekken in de regel maar een paar de aandacht: economische groei, koopkracht, werkloosheid en structurele werkgelegenheid springen eruit, ondanks de poging van de planbureaus om tot een afgewogen beeld te komen.

Een kleinere overheid en een bloeiende economie?

Een dergelijk afgewogen beeld van beleid voor linkse partijen is wel essentieel. Zij kiezen er niet voor om markten en private partijen alle ruimte te geven; zij kiezen er juist voor om de overheid voor publieke goederen en diensten (direct of indirect) te laten zorgen, van meer gelijkheid tot schone lucht en van toegankelijke zorg tot goed onderwijs. In een economische maatstaf als het bruto nationaal product komen de baten daarvan niet en de kosten daarvan wel tot uitdrukking. 'In de geduldige cijfers van het nationaal inkomen en het nationaal product telt de elektrische tandenborstel evenzeer als de verpleeghulp (...). Groei van het reële nationale inkomen per hoofd van de bevolking op zichzelf is geen waarborg voor de psychische welvaart, voor de verbetering van de kwaliteit van het bestaan', aldus Joop den Uyl in 1963.

Bovendien, het aanbod van publieke goederen en diensten heeft een verstorend effect op markten, mede doordat belastingen ter financiering van dit aanbod private partijen ontmoedigen om te werken en te investeren. Meer gelijkheid, schone lucht, toegankelijke zorg, goed onderwijs: zij hebben een reële (kost)prijs. Anders gezegd, er is als regel een uitruil tussen markt en overheid. Wel zijn er (tijdelijke) uitzonderingen op die regel. Zo hebben publieke investeringen in voorschoolse educatie een hoog privaat rendement door een hogere participatie en beloning op de arbeidsmarkt. Uit dit voorbeeld blijkt dat het bestrijden van sociale achterstanden en het bevorderen van economische groei hand in hand kunnen gaan.

Maar vooral is de vraag hoe scherp de uitruil tussen markt en overheid is. Wat zijn de kosten van meer gelijkheid, schone lucht, goed onderwijs en toegankelijke zorg? Over die uitruil huldigen politieke partijen juist scherp uiteenlopende maatschappijopvattingen. Het CPB probeert in het strijdpark van botsende opvattingen een onafhankelijke, neutrale positie in te nemen door met empirische gefundeerde modellen te rekenen. Het kan desondanks niet voorkomen dat het in de strijd betrokken raakt. Dat is niet zo vreemd. Een model kan onmogelijk recht doen aan verschillende, botsende opvattingen.

Men zou kunnen zeggen dat er van modelonzekerheid sprake is. Deze onzekerheid speelt zeker voor een complex systeem als de arbeidsmarkt. Deze markt is al complex door de verschillen tussen huishoudens. Voor het arbeidsaanbod is sterk bepalend wat de kenmerken van huishoudens zijn: partner of niet, kinderen of niet, hoog- of laagopgeleid et cetera. Daarbij stelt het CPB overigens dat het verstorende effect op participatie belangrijker is dan het verstorende effect op uren: met name het verschil tussen werken en niet-werken is belangrijk voor een impuls in arbeidsaanbod. Dit is grosso modo de reden dat de VVD zoveel beter scoort dan de PvdA in de doorrekening van de verkiezingsprogramma's: de VVD wil de uitkeringen fors verlagen terwijl de Partij van de Arbeid deze uitkeringen in stand wil houden.

De discussie over het toptarief

Maar de arbeidsmarkt is met name complex door de loonvorming. Hierbij spelen opvattingen over rechtvaardigheid, gevoelens van status (keeping up with the Joneses), schaarste aan kennis en vaardigheden plus instituties als CAO's en vakbonden een rol. Dit maakt het buitengewoon lastig om de effecten van beleid eenduidig te bepalen. Als voorbeeld kan de discussie over het toptarief dienen. Sinds de jaren tachtig daalde in de rijke landen het

toptarief steevast. In Engeland bracht Thatcher het tarief terug van 83 naar 40%. In Nederland zette het kabinet-Lubbers III een eerste stap van 72 naar 60%, en zette het tweede paarse kabinet een laatste stap van 60 naar 52%. Het sentiment in de westerse samenlevingen was omgeslagen: de welgestelden werden niet langer met wantrouwen bekeken maar juist bewonderd om hun succes. Het idee was dat een lager toptarief hen zou aanzetten om nog harder te werken en nog meer succes te boeken en dat gewone stervelingen daarvan zouden profiteren, via meer banen en hogere inkomens. Dit idee van 'trickle down' was een onderdeel van reaganomics; Reagan verlaagde het hoogste tarief van 70 naar 28%.

De verlaging van het toptarief is gevolgd door een spectaculaire stijging van topinkomens, met name in de Angelsaksische landen. Zo heeft in de Verenigde Staten de 1% van hoogste inkomens het aandeel in het nationaal inkomen meer dan verdubbeld, en hebben daar de middeninkomens de waarde van hun lonen nauwelijks zien stijgen. In Nederland zijn de inkomensverhoudingen niet wezenlijk gewijzigd, behalve voor de top van het bedrijfsleven. Halverwege de jaren tachtig was de verhouding tussen een bestuursvoorzitter en de modale werknemers nog een factor 16, maar twintig jaar later was de verhouding verdubbeld naar 32. De miljoenenbeloning voor een wanprestatie door Rijkman Groenink past in het beeld van een 'exhibitionistische' stijging.

Het is niet zo dat de schevere inkomensverhoudingen samenvielen met hogere economische groei. Daarop wijzen de hoogleraren Thomas Piketty en Emmanuel Saez die al jaren onderzoek naar inkomensongelijkheid doen. Sinds de jaren tachtig hebben Engeland en de VS gemiddeld geen hogere groei gekend dan andere rijke landen als Duitsland of Zweden. Een hoger aandeel van die 1% is ten koste gegaan van de overige 99%.

De economische schade van de invoering van een eventuele toptaks is dan ook te zwaar aangedikt door de liberalen, met een beroep

op het beeld van de homo economicus. Een toptaks heeft geen grote gevolgen voor de keuze om wel of niet lang en hard te werken of om wel of niet een carrière en succes na te jagen, zo laat onderzoek steevast zien. Het effect van de toptaks is toch vooral dat de top in het bedrijf minder invloed op de eigen beloning kan uitoefenen. Commissarissen hebben zich zwak verweerd tegen de vraag vanuit de top naar een ruime vertrekvergoeding ondanks wanprestaties of naar een riantte bonus waartegenover geen malus staat. Maar een dergelijke beloning is moeilijker te verdedigen tegenover aandeelhouders en werknemers naarmate een groter deel naar de fiscus gaat. Het wordt dan duidelijker dan ooit dat die beloning ten koste van het bedrijf gaat. Door het matigende effect op topinkomens komen de economen Piketty en Saez tot een optimaal toptarief van maar liefst 83%.

Het voorbeeld van het toptarief laat zien dat aandacht voor prikkels tot werken op zich terecht is, maar tegelijkertijd onvoldoende is om de beleidsgevolgen goed te begrijpen. Ook een empirisch gefundeerd model is niet volledig en niet neutraal, en zal botsen met maatschappijopvattingen.

Modelgevangenis

Een model is maar één model. De economische beoordeling van beleidsprogramma's is arbitrair en doet geen recht aan verschillen in politiek-economische inzichten. Daarmee is de beoordeling een gevangene van het model. Maar hiervan hebben niet alleen politieke partijen last. Coen Teulings, de directeur van het Centraal Planbureau, heeft zich gekeerd tegen de overdreven drang tot bezuinigen. Hij legt nadruk op het doorvoeren van hervormingen die op termijn de overheidsfinanciën weer op orde brengen en de economische basis versterken. Hieraan zouden bezuinigen ondergeschikt moeten zijn, in die zin dat tijdelijk het overheidstekort boven de heilig verklaarde 3% van het nationaal product kan liggen.

De doorrekening laat eigenlijk zien dat de combinatie van hervormingen en bezuinigingen een dubbele klap voor de Nederlandse economie betekent. Maar het argument van Teulings is ook dat bezuinigingen in een financiële crisis extra negatief op de economie zullen uitwerken. Het probleem voor Teulings is dat het model van het CPB dit niet laat zien. Het model berekent het negatieve effect van bezuinigingen alsof de economie zich in een willekeurige teruggang bevindt. Het houdt

Niet de economische maar de budgettaire gevolgen van beleidsprogramma's moeten centraal staan

geen rekening met de omstandigheid van een financiële crisis waarin sommige burgers, bedrijven en banken proberen een overdaad aan schulden weg te werken door te sparen. Er is voor hen een stop op grote uitgaven, omvangrijke investeringen en op zichzelf verstandige leningen. Het is juist in deze omstandigheid dat de 'paradox of thrift' zich zal en kan voordoen. De optelsom van individuele pogingen om te sparen zal de economie raken en juist leiden tot minder besparingen in totaal.

Het argument van Teulings is niet nieuw, maar is onder huidige financieel-economische omstandigheden uiterst relevant. Het komt alleen niet voor in het model van het CPB. Zelfs Teulings weet zich niet te bevrijden uit de modelgevangenis. Een individu of één politieke partij kan zichzelf niet bevrijden, daarvoor is gezamenlijke actie nodig. De modelberekeningen zijn beperkt inzichtelijk en beperkt houdbaar, maar ze zijn vooral inhoudelijk beperkend: ze houden het politiek-economische debat gevangen (terwijl ze het debat zouden moeten voeden). De economi-

sche invalshoek van de CPB-beoordeling is daarom zonde van de tijd en energie.

De budgettaire invalshoek van de CPB-beoordeling moet daarentegen onverminderd overeind blijven. Met die invalshoek is te zien of de voorstellen van politieke partijen en van kabinetten realistisch en haalbaar zijn. Die voorstellen zouden zonder zo'n budgettaire beoordeling al snel gouden bergen beloven. Daarmee zijn de overheidsfinanciën zeker niet gebaat.

Uit gebrek aan tijd worden tegenbegrotingen in de regel al vanuit een puur budgettaire invalshoek gezien. In een zogeheten ex-ante doorrekening beziet het CPB de initiële effecten op het overheidsbudget. Een dergelijke doorrekening is uit te breiden om te komen tot een nieuwe beoordeling van verkiezingsprogramma's. Zo moeten meerdere jaren in

de beschouwing betrokken worden, zodat de gevolgen voor de houdbaarheid van de overheidsfinanciën duidelijk getoond worden en politieke partijen de problemen niet kunnen doorschuiven. Verder kunnen ook de initiële effecten op koopkracht van gezinnen en op winsten van bedrijven in de beschouwing betrokken worden. De doorwerking op de economie blijft echter buiten beeld: dat betekent geen cijfers voor economische groei over vijf jaar of de werkgelegenheid over vijftientig jaar. Maar dat is bepaald geen gemis.

Het zou verstandig zijn dat politieke partijen bij elkaar komen om te beslissen tot een andere wijze van beoordeling. Niet de economische maar de budgettaire gevolgen van beleidsprogramma's zouden in die beoordeling centraal moeten staan. Laten we ons bevrijden uit de modelgevangenis.

Literatuur

CPB & PBL, *Keuzes in Kaart 2013-2017. Een analyse van tien verkiezingsprogramma's*, Den Haag 2012.

Uyl, J. den, *Inzicht en uitzicht. Opstellen over economie en politiek*, Bert Bakker, Amsterdam 1978.

Piketty, Thomas, Emmanuel Saez & Stefanie Stantcheva,

Optimal Taxation of Top Labor Incomes: A Tale of Three Elasticities, CEPR Discussion Paper 8675, december 2011.

Hoe de rechtse en linkse begrotingspolitiek naar elkaar toegroeiden

De PvdA is in haar programma tijdens de afgelopen verkiezingen opeens veel meer waarde gaan hechten aan de houdbaarheid van de overheidsfinanciën op de lange termijn. Wanneer heeft het debat over deze koerswijziging eigenlijk plaatsgevonden?

WIMAR BOLHUIS

Econoom, bestuurskundige en sociaal psycholoog

De traditie dat politieke partijen hun verkiezingsprogramma's laten doorrekenen door het Centraal Planbureau in Den Haag bestaat al sinds 1986. En zodoende verscheen eind augustus 2012 alweer de achtste *Keuzes in Kaart*, waaraan dit keer tien verschillende partijen meededen: VVD, PvdA, PVV, CDA, SP, D66, GL, CU, SGP en DPK.¹

De financieel woordvoerders van deze partijen geven hiervoor aan het CPB door welke beleidskeuzes hun partij zou maken als deze het voor het zeggen had. Ze baseren zich hierbij op de verkiezingsprogramma's maar de vertaling is niet altijd één-op-één. Zo kon het gebeuren dat het de SP-aanhang pas na de doorrekening door het CPB duidelijk werd dat deze partij de AOW-leeftijd niet langer op 65 jaar zou proberen te houden. En zzp'ers konden pas na de CPB-doorrekening zien dat de PvdA de arbeidskorting voor zelfstandigen wilde afschaffen.

Een onderwerp waar in deze tijd van Grote Recessie (de aanduiding is van het CPB) bij

uitstek verschil tussen de politieke partijen verwacht kon worden, was de omgang met het begrotingstekort. Van linkerkzijde kon men hopen op een anticyclisch investeringsplan. Aan de rechterzijde ligt traditioneel de nadruk op versobering van de uitgaven teneinde het begrotingstekort binnen de perken te houden. Maar die verwachting kwam dit keer niet uit: waar de VVD inderdaad koos voor een ombuiging van € 16 mrd (binnen de bandbreedte van het advies van de veertiende Studiegroep Begrotingsruimte), koos de PvdA voor een ex-ante verbetering van € 15 mrd (ook binnen deze bandbreedte) en de SP voor € 10 mrd. Hoe is het mogelijk dat de PvdA en de VVD in de maanden voor de CPB-doorrekening op genoeg dezelfde ombuigingsdoelstelling uitkwamen: een verschil van slechts € 1 mrd, op een gezamenlijk bestedingsbedrag van Rijk en lagere overheden van ongeveer € 260 mrd.² Hoe is het mogelijk dat PvdA en in zekere mate ook de SP zich zo ver door de versoberingsretoriek lieten meeslepen?

Belangrijk om op te merken is wel dat het hier niet gaat over de grootte van de overheid in de economie: de VVD stelde in de plannen die zij aan het Centraal Planbureau voorlegde voor de overheidsuitgaven met € 22,25 mrd terug te brengen, de PvdA stelde voor de overheidsuitgaven te verminderen met € 15,25 mrd.³ De PvdA opteert dus, zoals van een linkse partij verwacht mag worden, via lastenverzwaringen voor een grotere overheid dan de VVD. Traditioneel willen linkse partijen meer ongelijkheid in de marktsector corrigeren en staan zij daarom meer overheidsuitgaven toe.⁴

De opzienbarende overeenstemming tussen VVD en PvdA over de noodzakelijk geachte grootte van de ombuiging kan uniek genoemd worden. Er bestaat anno 2012 zelfs meer overeenstemming over de gewenste ombuigingsopgave dan tijdens de paarse kabinetten, al kwamen de regeringsprogramma's na twee perioden van Kok-regeringen in 2002 dicht bij elkaar (zie tabel 1). De grootste verschillen in inzicht over de begrotingspolitiek tussen PvdA en VVD bestonden in 1989 en in 2010, niet onlogisch moeilijke economische jaren.

Waarom kiest de PvdA voor zo'n enorme ombuiging?

De keuze van de PvdA om met lastenverzwaring en bezuinigingen zo'n enorm bedrag te willen ombuigen, kan op verschillende manieren geïnterpreteerd worden. Als eerste is er de 'ideologische veren'-verklaring: de PvdA heeft haar oude sociaal-democratische denkbeelden achter zich gelaten en is overgegaan op het neoliberale gedachtegoed. Dit proces zou gestart zijn rondom de Den Uyl-lezing van Wim Kok in 1995.

Dit verwijt is te gemakzuchtig en strookt ook niet met de feiten. De statistiek laat zien dat de ombuigingsverschillen na de paarse kabinetten toenamen, uitmondend in grote onenigheid over het begrotingsbeleid in 2010. De PvdA wilde € 9 mrd minder ombuigen dan de VVD en tijdens het debat over de regeringsverklaring waarschuwde fractievoorzitter Job Cohen premier Rutte: 'Een houdbaarheidstekort van deze omvang is niet op te lossen in vier jaar, zelfs niet met de voorgestelde en vaak onwenselijke bezuinigingen. Afgezien van de beroerde effecten ervan op mensen en hun vooruitgangsperspectief is het ook niet haal-

Tabel 1 Saldo van bezuinigingen en lastenverzwaringen (-) en intensivering (+) in miljarden gulden of euro's zoals voorgesteld in de verkiezingsprogramma's van PvdA en VVD

Keuzes in Kaart	Saldo PvdA	Saldo VVD	Vershil
1986	f -11,80	f -17,20	f 5,40
1989	f 9,00	f -3,10	f 12,00
1994	f -11,00	f -20,90	f 9,90
1998	f 5,10	f -3,20	f 8,30
2002	€ 1,00	€ -2,10	€ 3,10
2006	€ 3,00	€ -3,75	€ 6,75
2010	€ -11,00	€ -20,00	€ 9,00
2012	€ -15,00	€ -16,00	€ 1,00

baar en economisch onverstandig.⁵ De PvdA-fractie die Cohen leidde en hem adviseerde, met onder anderen Diederik Samsom, Hans Spekman en Jeroen Dijsselbloem, is grotendeels dezelfde fractie die verantwoordelijk was voor de doorrekening van het programma van 2012.

Een tweede verklaring is dat de PvdA zich per se wil houden aan de Europese begrotingsregels. Maar het is onwaarschijnlijk dat de Europese begrotingsregels een doorslaggevende betekenis hebben gehad bij het opstellen van het verkiezingsprogramma, aangezien de partijtop in april 2012 besloot niet mee te doen met het Kunduz-akkoord dat als doel had in 2013 onder het Europese 3%-criterium te komen. In de eigen plannen die de PvdA in dezelfde tijd door het CPB liet doorrekenen liep het EMU-tekort in 2013 ook op tot ruim boven de 3%.⁶ PvdA-fractievoorzitter Samsom stelde in het Kamerdebat over het Kunduz-akkoord dat het Europese criterium geen principiële kwestie was en later dat Brussel een perspectief op een verstandige uitweg uit de crisis bood door geen totempaal te maken van de 3%.⁷

Een betere verklaring zou zijn dat de PvdA-top steeds meer waarde is gaan hechten aan de financiële situatie van toekomstige generaties. Wat betreft de verbetering van de houdbaarheid van de overheidsfinanciën — de betaalbaarheid van de collectieve voorzieningen op lange termijn zonder de belastingen te hoeven verhogen — zit de PvdA in haar doorrekening van 2012 met een verbetering van het houdbaarheidssaldo van 2,4% van het bbp aan de zeer ruime kant. De door de PvdA voorgestelde verbetering overschrijdt het houdbaarheidstekort van 1,1% bbp waar het CPB in de *Keuzes in Kaart 2013–2017* voor waarschuwde twee keer. Tevens is het ruimer dan het houdbaarheidstekort van 1,3% waar het bureau in november mee kwam.⁸ De houdbaarheid verandert zo in een positief saldo van ruim 1%. Dit betekent dat de partij op termijn, zonder het gekozen voorzieningenniveau te hoeven verlagen, ruim € 7 mrd

aan budgettaire ruimte ‘overhoudt’ om aan nieuwe voorzieningen te besteden of ‘terug te geven’ aan burgers en bedrijfsleven in de vorm van lagere belastingen.

Deze keuze voor de lange termijn heeft wel negatieve economische en sociale gevolgen voor de korte termijn. De PvdA-voorstellen, zo bleek uit de CPB-cijfers, zouden de economische groei met –2,3% drukken en de werkloosheid met 1,3 procentpunt doen stijgen, meer en harder dan bij veel andere partijen. De verwachte lage economische groei en inflatie zorgden er zelfs voor dat de EMU-schuldratio van de overheid in 2017 0,5 procentpunt hoger zou worden dan in 2013. De PvdA-fractie verdedigde de doorrekening begrijpelijkerwijs met de mededeling dat de bezuiniging eerlijk wordt gedeeld en wees op de goede statische koopkrachtplaatjes. Werknemers gingen er gemiddeld 0,25% op achteruit, uitkeringsgerechtigden kregen juist 0,25% meer te besteden, en gepensioneerden bleven ongeveer op hetzelfde koopkrachtniveau. De rekening werd progressief verdeeld: werkenden in de buurt van het minimumloon kregen 0,5% meer besteedbaar inkomen, werkenden die meer dan een ton verdienen moest juist 0,5% inleveren.

Financieel woordvoerder Ronald Plasterk stelde op de persconferentie na de publicatie van *Keuzes in Kaart* dat het de PvdA was gelukt om de economie op orde te brengen zonder de verzorgingsstaat af te breken of de rekening door te schuiven naar volgende generaties. Een begrijpelijke boodschap in campagnetijd, maar waarom € 15 mrd bezuinigen in een tijd van recessie en daarmee bewust kiezen voor minder economische groei en meer werkloosheid de komende jaren? De leidende PvdA-politici besloten blijkbaar op enig moment dat begrotingspolitiek bovenal een technocratische aangelegenheid is, met de belangrijkste doelstelling de collectieve voorzieningen betaalbaar te houden in de toekomst. Een legitieme politieke keuze, maar het lijkt een wijziging van de prioriteiten van de PvdA waar nooit een debat over is gevoerd,

niet in de partij of in het openbaar. Sinds wanneer gaat dit doel boven andere politieke doelstellingen van de sociaal-democratie, zoals economische ontwikkeling en werkgelegenheid, zeker in tijden van crisis?

Een vierde, misschien de meest overtuigende verklaring is dat de PvdA na vier recessiejaren zelf niet meer gelooft in de frase 'de economie kapot bezuinigen'. Dit valt het beste te rijmen met het feit dat de PvdA het advies om € 15 mrd tot € 18 mrd te bezuinigen van de dertiende Studiegroep Begrotingsruimte uit 2010⁹ nog overtuigend negeerde en voor de € 9 mrd ging, terwijl de partij in 2012 wel binnen de geadviseerde bandbreedte van € 15 tot € 20 mrd van de veertiende Studiegroep bleef.¹⁰ De VVD veranderde haar strategie niet: net als in 2010 besloten de liberalen het advies van de Studiegroep over te nemen, al ging zij voor de lagere € 16 mrd en niet voor de maximale € 20 mrd. Interessant gegeven is dat de Studiegroep niet ingaat op economische of sociale effecten van een dergelijke bezuinigingsopgave bovenop de al genomen maatregelen. De centrale doelstelling is toekomstige zekerheid rondom de financiële huishouding van de Staat, omdat 'gezonde' overheidsfinanciën in haar visie de basis zijn voor een gezonde economische ontwikkeling. Het geeft zekerheid waardoor private consumptie en investeringen toenemen.

Een vijfde verklaring: wellicht heeft het generatiegevecht rond de pensioendiscussie en de herhaalde kopzorgen om de stijgende zorguitgaven in de media een flinke invloed op de financiële overwegingen van de partijen links van het midden gekregen. Zoals gezegd heeft ook de SP ingestemd met een flink bezuinigingspakket; deze partij tekende met de CPB-doorrekeningen naast de € 10 mrd aan ombuigingen, voor een totaalpakket van € 37,1 mrd aan ombuigingen over de periode 2013-2017.

Een laatste passende verklaring is van campagne-strategische of politiek-strategische aard. Door te kiezen voor een combinatie van een grote ombuiging en koopkrachtplaatjes

waaruit duidelijk nivellering sprak, had de PvdA een goede campagnelijn tegen zowel de SP als de VVD. Roemer kon potverteren worden verweten, want de PvdA was beter voor de overheidsfinanciën. Rutte kon worden verweten rechts-asociaal te zijn, want de PvdA zorgde ook goed voor de overheidsfinanciën maar deelde de rekening wel eerlijk via het principe van de sterkste schouders de zwaarste lasten. Politiek-strategisch sorteerde de PvdA zo voor op regeringsdeelname met een van de twee koplopers in de peilingen de VVD en de SP. De VVD kon zonder veel moeite worden gevonden op het terrein van de bezuinigingsopgave, de SP kon gelijk worden gevonden op de eerlijk-delenagenda.

Gevaren van de gekozen koers

De begrotingspolitiek van de PvdA in haar laatste doorrekening is volgens mij uiteindelijk gestoeld op de idee dat Nederland goed moeten worden achterlaten 'voor onze kinderen', dat de gevolgen van de ombuigingen op economische groei en werkgelegenheid op de korte termijn acceptabel zijn, en dat eerlijk delen vooral tot uiting komt in statische koopkrachtplaatjes. Al deze drie beweringen hebben een kern van waarheid in zich, maar ze zijn schadelijk als ze worden verabsoluteerd.

De keuze van de PvdA-top om prioriteit te geven aan de betaalbaarheid van toekomstige collectieve voorzieningen, voor dit doel een ruimhartige € 15 mrd om te buigen tijdens de Grote Recessie, en deze keuze consequent te verdedigen met de mededeling dat de rekening eerlijk wordt gedeeld, is niet zonder risico's.

Ten eerste lijkt het aannemelijk dat er enkele miljarden meer wordt bezuinigd dan noodzakelijk is om de collectieve voorzieningen in stand te houden. De houdbaarheidsopgave lijkt zoals gezegd maximaal € 10 mrd (1,3% bbp) te zijn,¹¹ waarbij het tevens mogelijk is aan deze opgave te voldoen als de economische groei weer aantrekt aan het einde van de periode 2013-2017 of zelfs daarna. Beargu-

Tabel 2 De ombuigingsdoelstellingen van het kabinet-Rutte I, het Kunduz-akkoord (later deelakkoord) en Rutte II, in miljarden euro's

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Totaal
<i>Rutte I</i>	-2,8	-3,7	-3,8	-4,4	-3,3	0	0	-18,0
<i>Kunduz/ deelakkoord</i>	0	-1,6	-10,8	2,9	1,4	0	0	-8,1
<i>Rutte II</i>	0	0	-0,5	-3,0	-6,1	-3,0	-3,4	-16,0
	-2,8	-5,3	-15,1	-4,5	-8,0	-3,0	-3,4	-42,1

Deze ruwe saldering is gebaseerd op de 30 miljard monitor van de Rijksoverheid (2012), het regeerakkoord *Bruggen bouwen* van VVD en PvdA (2012), en de *Actualisatie analyse economische effecten financieel kader Regeerakkoord* (2012).

menteerd kan worden dat het juist niet verstandig is, en ook niet eerlijk, de rekening neer te leggen bij de huidige generatie, die met koopkrachtverlies en werkloosheid al de negatieve gevolgen ondervindt van een te grote bezuinigingsopgave. CPB-directeur Coen Teulings verwoordde dat treffend in de MEV 2013: 'Wij houden ervan snel schoon schip te maken. Dat heeft ons land veel goeds gebracht. Snel schoon schip maken wordt echter niet noodzakelijkerwijs louter bereikt met louter ombuigingen. Nu besluiten over een tijdpad voor structurele hervormingen draagt waarschijnlijk meer bij.'¹²

Een tweede risico is serieuzer: er zijn meerdere experts die waarschuwen dat de overheid de gevolgen van bezuinigingen en lastenverzwaringen in de huidige recessie onderschat en de economische groei en werkloosheid daarom slechter zullen uitpakken dan geraamd.¹³ Dit scenario voltrok zich eind 2012 al, door tegenvallende binnenlandse bestedingen en exportinkomsten in combinatie met afnemende overheidsbestedingen en lager consumenten- en productenvertrouwen. Zowel De Nederlandsche Bank als het CPB

bevestigde het beeld en stelde recent de verwachtingen ten aanzien van het bbp, de werkloosheid, de consumptiebestedingen en investeringen in negatieve zin bij.¹⁴ Ook de werkloosheid neemt harder toe dan verwacht, er zijn nu al 571.000 werklozen.¹⁵

Cumulatie plannen Rutte I, Kunduz- en deelakkoord en Rutte II

In het uiteindelijke regeerakkoord van Rutte II kwam de ombuigingsdoelstelling van het VVD-programma te staan: € 16 mrd. Samen met de ombuigingsdoelstellingen van Rutte I en het Kunduz- en deelakkoord telt dit op tot € 42,1 mrd aan bezuinigingen. Eind 2012 was hiervan pas € 8,1 mrd gerealiseerd (zie tabel 2). De grootste ombuiging van ruim € 15 mrd (2,5% van het bbp) valt in 2013, doordat de pakketten van Rutte I, het Kunduz-akkoord, het deelakkoord, en een klein beetje Rutte II cumuleren. De cijfers zijn grof, maar de boodschap is duidelijk: de grote klap komt in 2013. De vraag is hoe onze economie hierop reageert. Duidelijk is dat het grootste gevaar van het beleid is dat het de economische

ontwikkeling door de harde effecten op de economische fundamenteën in deze tijd zo erg verlaagt, dat de Nederlandse economie langjarig onder het potentiële groeipad wordt gedrukt. Hierdoor komen er de komende jaren onnodig veel werklozen bij, loopt de Staat extra belastinginkomsten mis en zal er gekozen gaan worden voor aanvullende bezuinigingspakketten om de collectieve voorzieningen te kunnen blijven betalen.

Op dit moment hebben veel mensen het gevoel dat de jaren tachtig zich herhalen. Dit is onjuist, zoals blijkt uit zowel de economische situatie als de beleidsreactie van de regering. De huidige recessie is veel ernstiger: Nederland kampt met jaren van krimpende consumptie, krimpende investeringen en krimpende overheidsbestedingen. In drie opeenvolgende jaren (2011, 2012 en 2013) krimpen de overheidsbestedingen.¹⁶ Sinds 1970 is dit niet meer voorgekomen, enkel in 2004 gaf de regering een jaar minder uit. Zelfs in de jaren tachtig tijdens 'de klus van Lubbers' groeiden de overheidsuitgaven jaar op jaar en repareerde de overheid de haperende economie (met als gevolg een EMU-tekort dat elk jaar groter was dan 3%).

De Rutte-regering lijkt niet van plan de stilgevallen particuliere vraag tijdelijk te compenseren via overheidsbestedingen of hogere lonen: er wordt volledig gegokt op exportgedreven herstel via lage arbeidskosten en opleving van binnenlandse investeringen door het kunnen laten zien van een kleiner overheidstekort en stabilisatie van de staatschuld.¹⁷ En dit in een tijd dat Nederland bij de financiële markten een geweldig vertrouwen geniet en de obligatie- en markrentes op een historisch dieptepunt staan. Onze staatschuld is in vergelijking met de ons omringende landen laag en kan nog stijgen voordat deze de economische groei gaat hinderen of financiële markten vertrouwen verliezen, onder andere door onze uitmuntende betalingsbalans. Ook het CPB stelt dat Nederland door de combinatie van fiscaal verantwoordelijke politici, redelijke groeiperspectieven, en lage

reële rentes een goed houdbare schuldpositie heeft.¹⁸ Wij bevinden ons in het gezelschap de VS, het VK en België, en onderscheiden ons van Spanje, Portugal en Ierland, die moeite zullen hebben hun schuldratio's op termijn niet uit de hand te laten lopen. Extra overheidsbestedingen in deze moeilijke tijd zijn dus mogelijk. Deze zullen inderdaad de crisis niet oplossen, noch ons eruit stimuleren, maar deze kunnen de economie wel in een betere staat brengen en de stijging van de werkloosheid stuiten. Dit is een veilige optie: Nederland komt na de Grote Recessie weer in een stabiel groeipad via oplevende export, en dat is het moment de overheidsfinanciën als centraal thema op de agenda te zetten.

Een ander punt van kritiek bij de gekozen beleidsvoornemens is de waarde die wordt toegekend aan statische koopkrachtplaatjes. Die zijn misleidend. Al ziet de verdeling van lasten over de verschillende inkomenstypen er op het eerste gezicht mooi sociaal-democratisch uit, ze gelden enkel voor stabiele leef-situaties. Zo staat het koopkrachteffect van werkloosheid nergens beschreven, terwijl de aangekondigde bezuinigen impliceren dat de werkloosheid op korte termijn nog verder oploopt. De PvdA koos in haar doorrekening bewust voor ongeveer 100.000 extra werk-

Extra overheidsbestedingen zijn ook in deze moeilijke tijd wel degelijk mogelijk

lozen in 2017, met een hogere piek in het midden van deze kabinetsperiode. Dit komt door de focus op de lange termijn, maar maakt de waarde van statische koopkrachtplaatjes voor de Partij van de Arbeid nog minder.

Een werknemer die werkloos wordt krijgt immers te maken met een minimaal koopkrachtverlies van 25% indien er recht is op

WW, maar dit verlies loopt verder op na de eerste drie maanden. Als de WW-rechten volledig opgebruikt zijn, zal moeten worden teruggevallen op de bijstand. Het koopkracht-effect voor een zzp'er zonder opdrachten of met sterk verlaagde tarieven verschilt per individu – gemiddelden worden niet bijgehouden door het CBS. Het CBS rapporteerde onlangs wel dat de armoede in 2011 sterk is opgelopen, vooral doordat meer mensen in de WW en bijstand zitten, maar ook door de slechte inkomenssituatie onder zzp'ers.¹⁹ Het aantal arme zelfstandigen was voor het eerst groter dan het aantal armen in loondienst.

Vormt de begrotingspolitiek alsnog een breekpunt?

Het verhaal 'de overheidsfinanciën op orde voor onze kinderen en kleinkinderen' ging er bij de kiezer in als zoete koek. Wat ook op de keuze voor € 15 mrd saldoverbetering aangemerkt kan worden, een voordeel ervan was wel dat snel overeenstemming bereikt kon worden met de VVD-onderhandelaars over het te vormen kabinet. Het campagneverhaal is duidelijk: de PvdA bezuinigt op een sociale manier voor de betaalbaarheid van collectieve voorzieningen in de toekomst, de VVD om de overheidsfinanciën op orde te brengen, de overheid kleiner te maken en privaat initiatief meer kans te geven.

De vraag blijft in het luchtledige hangen of de politiek verantwoordelijken van de PvdA-fractie zich hebben gerealiseerd wat de economische en sociale gevolgen van hun keuzes kunnen zijn. Met het ondertekenen van het nieuwe deelakkoord (de opvolger van het Kunduz-akkoord) nam de PvdA-fractie ook verantwoordelijkheid voor een vlucht naar een begrotingstekort onder de 3% in 2013. Het effect van de bezuinigingen en lastenverhogingen was een halfjaar geleden nog moeilijk goed voor te stellen, aangezien het grootste deel van de bezuinigingen nog neer moet

slaan. In 2013, met de PvdA in de regering, komt de eerste echte ombuigingsklap van ruim € 15 mrd. Inderdaad, het bedrag dat de PvdA in de CPB-doorrekening wilde bezuinigen *gespreid over een periode van vijf jaar*.

We gaan zien hoe deze keuze uitpakt. Interessant is dat weinig mensen het nog hebben over het risico van de Nederlandse hypotheekschuld van bijna € 700 mrd voor de economische ontwikkeling de komende jaren.²⁰ De combinatie van teruggeschroefde overheidsbestedingen, oplopende werkloosheid en hoge hypotheeklasten kan de economie jarenlang vertragen, omdat deze de consumentenbestedingen verder laat dalen en de daling van de huizenprijzen verder aanzwengelt. Dit wordt versterkt als door langdurige werkloosheid een reeks executieverkopen moet plaatsvinden.

De coalitie van VVD en PvdA kan de borst natmaken. Het onderwerp begrotingspolitiek zal deze kabinetsperiode vaak langskomen in de ministerraad en de fracties van de PvdA en VVD, omdat grote tegenvallers op economische groei, belastinginkomsten en werkloosheidsuitgaven zeer waarschijnlijk zijn. En gaan we dan aanvullend bezuinigen of niet? De eerste uitdaging om de 3%-grens te halen komt dit voorjaar, gelet op de tegenvallende decemberraming van het CPB. Volgens het regeerakkoord zullen de Europese begrotingsregels worden gevolgd en zijn aanvullende bezuinigingen dus onvermijdelijk.

Economisch gezien is dit beleid zeer gevaarlijk spel: naast de negatieve kortetermijngevolgen kan het de Nederlandse economische ontwikkeling structureel verlagen, terwijl alle ruimte nodig is om in de toekomst collectieve voorzieningen te kunnen blijven betalen. Wellicht veel sneller dan verwacht zullen de ideologische verschillen tussen de grootste partij op links en de grootste partij op rechts daarom weer oplaaien. Dat wordt bruggen bouwen onder hoogspanning.

Noten

- 1 Centraal Planbureau en Planbureau voor de Leefomgeving (2012), *Keuzes in Kaart 2013–2017; Een analyse van 10 verkiezingsprogramma's*.
- 2 Rijksoverheid (2012), *Miljoenennota 2013*.
- 3 Zie CPB (2012), *Keuzes Keuzes in Kaart 2013–2017; Een analyse van 10 verkiezingsprogramma's*. Op p. 64 staat de uitgavenontwikkeling van de VVD, op p. 84 die van de PvdA.
- 4 Cusack, T.R. (1997), 'Partisan politics and public finance: Changes in public spending in the industrialized democracies, 1955–1989', *Public Choice*, 91 (4), pp. 375–395.
- 5 Tweede Kamer (2010), het debat over de regeringsverklaring van het kabinet Rutte I (VVD/CDA) met het regeerakkoord *Vrijheid en verantwoordelijkheid*.
- 6 CPB (2012), 'Ex-ante budgettaire effecten pakket PvdA'. *CPB Notitie*, 26 april 2012.
- 7 Diederik Samsom op Twitter op 26 april: 'Ook Brussel maakt van de 3% geen totem-
paal. Dat biedt perspectief op een verstandige uitweg uit de crisis.'
- 8 CPB (2012), *Actualisatie economische effecten financieel kader Regeerakkoord*, CPB Notitie, 12 november 2012.
- 9 Rijksoverheid (2010), Risico's en zekerheden; Dertiende rapport Studiegroep Begrotingsruimte.
- 10 Rijksoverheid (2012), Stabielheid en Vertrouwen; Veertiende rapport Studiegroep Begrotingsruimte.
- 11 Centraal Planbureau (2012), *Actualisatie analyse economische effecten financieel kader Regeerakkoord; uitgevoerd op verzoek van de Minister-president*.
- 12 Centraal Planbureau (2012), *Macro Economische Verkenning 2013*, p. 18.
- 13 International Monetary Fund (2012), *World Economic Outlook October 2012; Coping with High Debt and Sluggish Growth*, Stegeman, H., & Kamalodin, S. (2013), 'Meer doen door minder', *Economische Statistische Berichten, Jaargang 98 (4651)*, 11 januari 2013.
- 14 CPB (2012), *Decemberraming 2012: Economische vooruitzichten 2013*, publicatie op 19 december 2012; DNB (2012), *Economische ontwikkelingen en vooruitzichten — december 2012*, publicatie op 6 december 2012.
- 15 Centraal Bureau voor de Statistiek (2013), *Werkloosheid verder toegenomen*, persbericht van 17 januari 2013.
- 16 CPB (2012), *Kerngegevens Nederland 1970–2013*, bijlage bij de MEV 2013.
- 17 CPB (2012), *Actualisatie Nederlandse economie tot en met 2017 (verwerking regeerakkoord)*, *CPB-notitie*, p. 12.
- 18 CPB (2012), 'When is debt sustainable?', CPB Discussion Paper 212.
- 19 Centraal Bureau voor de Statistiek (2012), *Armoede-signalement 2012*.
- 20 Centraal Bureau voor de Statistiek (2012), *Woningwaarde tweemaal zo hoog als hypotheekschuld*, CBS Webmagazine, 5 september 2012.

Standplaats: Oeganda

Radicale homowetgeving

Door **Arne Doornebal**

Freelance journalist en fotograaf in Afrika

Wat is een man? Het antwoord op die vraag is overal ter wereld anders. Een man, zo weten ze in Oeganda, is iemand die één of meerdere vrouwen heeft en zoveel mogelijk kinderen. Een ongetrouwde man — zoals Mark Rutte — zou in dit deel van de wereld nimmer aan de macht komen.

Op een dag in 2009 kwamen drie Amerikaanse pastoors naar Oeganda. Op een conferentie ventileerden ze al hun ideeën over homoseksualiteit die in Amerika zelf geen voet aan de grond krijgen. Dat homo's ziek zijn, en genezen kunnen worden, bijvoorbeeld.

Aangespoord door deze steun uit onverwachte hoek kroop het jonge en onervaren parlementslid David Bahati in de pen en bedacht de beruchte 'anti-homoseksualiteitswet 2009'. Die liegt er niet om. Een lange celstraf voor iemand die betrappt wordt bij homoseksuele handelingen. De dood voor iemand die een veelpleger blijkt. Zeven jaar voor iemand die een homo kent en hem niet aan geeft. Voor de westerse buitenstaander was het duidelijk: de tijden van Idi Amin komen terug.

Demonstraties in Amsterdam, Londen en New York. Veroordelende woorden van Barack Obama. Landen die dreigden met het stopzetten van ontwikkelingshulp. Het was vooral dit laatste wat kwaad bloed zette. 'Ik had eigenlijk nooit zo'n probleem met homo's', vertelde Sam me. Hij is dokter in het staatsziekenhuis. 'Maar nu ik gehoord heb dat het Westen wil stoppen met ontwikkelingshulp, met het helpen van de allerarmsten, puur omdat we het niet met hen eens zijn, ben ik perplex. Ik denk dat ik de anti-homowet ook maar ga steunen.'

Oscar, manager van een vliegmaatschappij, is een andere Oegandeese uit de elite die zich

verbaast. 'Er wordt nog honger geleden in Oeganda, ziekenhuizen zitten zonder medicijnen. En wij zien dan dat er allemaal geld uit Nederland gaat naar organisaties van homo's, mensen die wij een beetje vreemd vinden. Natuurlijk zet dat kwaad bloed.'

Toch stierf Bahati's homowet een langzame dood. Yoweri Museveni, Oeganda's president sinds 1986, had allang besloten dat hij dit wetsvoorstel nooit zou aannemen. Simpelweg omdat zijn veiligheidsdiensten wel andere dingen te doen hebben dan loeren in de slaapkamers van het volk. Jarenlang gebeurde er weinig, totdat de Oegandese parlementsvoorzitter Rebecca Kadaga op bezoek ging in Canada. Haar werden daar de oren gewassen door Canada's ongetrouwde minister van buitenlandse zaken John Baird, die zich het lot van homoseksuelen erg aantrekt. Kadaga was diep beledigd en diende Baird van repliek. Bij thuiskomst in Oeganda wachtten honderden mensen op Kadaga: de zwarte vrouw die opstond tegen de blanke man. Ze sloeg met haar vuist op tafel. 'Nu gaan we die anti-homowet zo snel mogelijk in het parlement behandelen.'

Begin januari besloot de Britse universiteit van Buckingham, die Britse diploma's uitdeelde aan Oegandese studenten via een privé-universiteit in Kampala, de samenwerking per direct stop te zetten. Als reden werd gegeven: 'het conflict in wetgeving omtrent discriminatie tussen Oeganda en het Verenigd Koninkrijk'.

Tweehonderd leden van Oeganda's toekomstige elite zijn de dupe. Tweehonderd mensen die mogelijk een genuanceerd standpunt hadden over andersdenkenden. Een standpunt dat, net als bij dokter Sam, wel eens radicaal om kan draaien. De voormalige kolonistator die de vroegere kolonie een lesje wil leren, dat ligt gevoelig in Afrika. Wees niet verbaasd wanneer Oeganda binnenkort de anti-homowet uit 2009 alsnog aanneemt.

MENNO HURENKAMP & MONIKA SIE DHIAN HO [REDACTIE]

VOORUIT

DE VERZWEGEN POLITIEK
VAN HET DAGELIJKS LEVEN

VOORUIT

Met het verschijnen van het essay *Van waarde* van Monika Sie Dhian Ho is het Van waarde-project van de Wiardi Beckman Stichting afgerond.

Het essay wordt begeleid door twee andere publicaties: een boek met interviews met mensen uit het land, getiteld *Vooruit. De verzwegen politiek van het dagelijks leven*, en een bundel met S&D-artikelen die als bouwstenen dienden voor het project, *Tegenwicht*.

Alle drie zijn verschenen bij Van Genneep.

In dit nummer een voorpublicatie uit het interviewboek *Vooruit*.

Vooruit

De verzwegen politiek van het dagelijks leven

De inleiding bij de bundel *Vooruit* is, in iets aangepaste vorm, hieronder afgedrukt, gevolgd door vier interviews daaruit.

MENNO HURENKAMP & MONIKA SIE DHIAN HO

Hoofdredacteur van S&D; directeur van de Wiardi Beckman Stichting

Wat ging er goed en wat ging er slecht de laatste weken? Waar was je boos over en waar werd je blij van? Wie hielp je en wie werkte er tegen? Met deze open vragen gingen we de afgelopen anderhalf jaar op pad. Via kennissen van kennissen van kennissen zochten we een zo divers mogelijk gezelschap aan mensen op, waarvan de gedeelde noemer was dat ze naar ons idee nog wel wat te winnen hebben in het leven, dat ze niet gearriveerd zijn.

Het is geen representatieve doorsnee van de beroepsbevolking of van de hele bevolking, die in het resultaat van deze onderneming, het boek *Vooruit*, gebundeld wordt. We hebben wel ons best gedaan mensen uit verschillende delen van het land te spreken, jong en oud, lang in Nederland en minder lang, gestudeerd en ongestudeerd. Gestudeerd of niet gaat ongeveer gelijk op, maar de balans slaat door naar de mensen die niet gestudeerd hebben, die als eerste van hun familie op het hbo belandden of die wel een hoge opleiding deden maar hun weg niet wisten te vinden in de wereld die daarmee voor hen openging. Dat leek ons wel zo aardig voor een sociaal-democratische beweging. Maar gewoon zijn ze niet, want gewone mensen bestaan alleen in de clichébeelden van gemakzuchtige poli-

tici. Ze komen soms wel uit de creatieve klasse of juist uit de vakbond, maar dat soort criteria hebben we in principe gemeden. We vroegen ook geen actieve politici of bewoners van een straat of wijk die toevallig veel in het nieuws was. Wel de zorgwerkers, de leraren, de overheidsdienaren op een stadhuis, de buschauffeurs, de medewerkers van de sociale dienst, de tweede of derde generatie migrantendochters midden in hun studie.

De lading van het woord vooruitgang is: beter of meer voor meer mensen. Meer geld of meer frisse lucht, beter onderwijs of meer vrije tijd, meer kleding of beter tuingereedschap, meer kennis of meer gemoedsrust. Het contrast van vooruitgang is overleven, de traditie volgen. Beide hebben in een vooruitgangscultuur een negatieve lading: survivalen of manden maken is iets voor op vakantie.

Als je je afvraagt wat vooruitgang is in een rijk land als Nederland, dan kom je makkelijk in de verleiding om te denken dat de zaak voor elkaar is, dat de boel bij elkaar houden al heel wat is. Omdat iedereen wel een of andere bron van inkomsten heeft, een dak boven zijn hoofd en een vervoermiddel in de schuur. Als het geen vaste baan is, dan toch een mooie klus en anders wel een uitkering en wanneer het geen

Menno Hurenkamp & Monika Sie Dhian Ho *Vooruit*

modern rijtjeshuis is dan toch een aardige flat. Als het geen huwelijkspartner of kind is dan toch een aardige vriend of een stel burens. Waarom zou je in zo'n welvarend land nog over vooruitgang praten? Nederland is toch af?

Arbeidersenquêtes

Nou nee, het leek ons eerder dat er nog genoeg vooruitgang te boeken zou zijn, maar dat het de kunst is om greep te krijgen op de gedeelde ambities van al die mensen. We dachten dat het daarom zou helpen wanneer we de mensen zelf eens een tijdje aan het woord lieten.

Het is een traditie die teruggaat tot het eind van de negentiende eeuw, toen parlement en regering uitgebreide enquêtes hielden om de toestand van de arbeidersklasse in Nederland in kaart te brengen en socialistische organisaties dit materiaal aanvulden met eigen onderzoek naar de levensomstandigheden van de arbeidersbevolking.¹ Die traditie werd in 1917 voortgezet door SDAP-voorman J. F. Ankersmit, die in *Arbeiderslevens* een reeks verhalen verzamelde waarin mensen, mannen, in eigen woorden vertelden over hoe ze arm geboren werden, na een paar jaar school van de ene rotbaan naar de andere gingen, met telkens geringe verdiensten, ziekte en andere tegenslag aan het thuisfront. Het was een manier om nou eens echt te weten te komen hoe het harde en karige arbeidersbestaan eruitzag. Het was een van de pogingen die men ondernam om voorbij de romantische beelden te komen van de gestaalde fabrieksman die zich in de avonduren Marx liet uitleggen.

Ongeveer in die sfeer bracht A. de Swaan in 1972 *Gesprekken met arbeiders* uit. De sociaal-economische omstandigheden zijn dan allang niet meer vergelijkbaar met die uit 1917. Maar De Swaan laat de dubbelzinnigheden van het werk in de fabriek zien: de tevredenheid omdat men een vast inkomen heeft en een plek om bij te horen en tegelijkertijd de aarzelingen die men heeft om te uiten dat het eigenlijk wel jammer is dat de echte tevredenheid

alleen bij het uitoefenen van hobby's naast het werk ontspringt. Het soort werk mag wezenlijk veranderd zijn, maar het bewustzijn dat je niet meer dan een bepaald soort karwei op te knappen hebt om een prettig leven te hebben is bij grote groepen mensen aanwezig gebleven. Natuurlijk is het anders om met mensen te werken dan achter een machine te staan, maar van een roeping of een andere verheven benaming is nog altijd vaak geen sprake.

Van de journalist Martin Schouten is het boek *Werk* uit 1977, waarin hij vijftig mensen over hun baan laat vertellen, en gedetailleerde verhalen optekent van het plezier en de ergernissen van de postbode, de tegelzetter, de bijstandscontroleur en vele anderen. Ze doorbreken taboes door vrijelijk over hun inkomens of hun gefnuikte ambities te praten, door te vertellen hoe ze de kantjes eraf lopen om zo snel mogelijk met de VUT te kunnen of hoe ze juist nachten doorwerken om een caravan te kunnen kopen. Wat er overblijft na het lezen is niet de tastbare agenda van de vakbond (36 uur voor iedereen!), maar een scherper inzicht in hoe liefde en haat voor het werk tot stand komen.

De schrijver Wil Tinnemans richtte in het recentere *Onzeker bestaan* (2009) de focus op de onderkant van de arbeidsmarkt, en liet de mensen aan het woord die, in het seizoenswerk of via uitzendbureaus, van baantje naar baantje gaan en daarmee vaak nog niet de meest basale financiële zekerheid weten op te bouwen.

De geïnterviewden

Wij wilden ons niet alleen op de mensen richten die het van meet af aan heel erg moeilijk hadden en ook niet alleen op werk. Onze inzet was breder, meer gericht op wat mensen van het leven verwachten en meer ook gericht op mensen die zichzelf vermoedelijk niet als achtergesteld zouden zien. Dus we kwamen binnen, vroegen of het goed was dat we het gesprek opnamen, en begonnen vrijwel altijd

met de vraag: vertel eens wat er goed ging de afgelopen tijd, waar je tevreden over was, waar je blij van werd, waar je trots op was? We wilden mensen laten praten over wat ze zo'n beetje doen, de hele dag, waar ze over lopen te tobben en waar ze naar streven. Er was geen wederhoor, we wilden niet uitzoeken hoe het zit, maar wat er zit.

Wanneer mensen mopperden op hun baas of hun ex-vrouw, hebben we niet gecontroleerd wat de bewuste leidinggevende of partner ervan vond; wanneer mensen vertelden dat ze de afgelopen jaren ettelijke huizen hadden gekocht en doorverkocht, hebben we niet op funda gekeken of dat waar was. We hebben geen vragen over de politiek gesteld, we hebben niet gevraagd: heb je vertrouwen in Mark Rutte of Diederik Samsom? Als mensen over de politiek begonnen was dat omdat ze het zelf oprachten, omdat we wel regelmatig vroegen wie hen geholpen of tegengewerkt had, of van wie ze hulp verwachtten. Veel mensen begonnen dus ook helemaal niet over de politiek. Je kunt uren met iemand praten die een veelbewogen leven heeft of heeft gehad en Den Haag komt niet ter sprake.

We hebben de interviews gerangschikt naar de thema's van het Van waarde-project van de Wiardi Beckman Stichting: bestaanszekerheid, verheffing, arbeid, binding.² Niet omdat de verhalen die onder een van de kopjes vallen alleen daarover gaan, maar omdat we dat deel van het gesprek het meest pregnant naar voren vonden komen. Of dat altijd zo is, is ook aan de lezer om te beoordelen.

Waar het ons om ging was het naar voren halen van actuele verwoordingen van klassieke problemen. Mensen willen zich immers nog altijd ontplooiën in hun werk, willen leven zonder zorgen over basale levensbehoeften, willen de mensen die ze tegenkomen op straat kunnen inschatten, en ze willen vooruitkomen of ten minste zorgen dat hun kinderen vooruitkomen.

Tegelijkertijd past wel een waarschuwing. Het pad van 'de politiek de wijk in' is allang

platgetreden. De burger serieus nemen, maatwerk leveren, Henk en Ingrid opzoeken: politici zullen nooit nalaten om hun achterban ervan te doordringen dat ze graag hun mooie bureau verlaten om in de modder of klei die het dagelijks leven is te gaan staan. Er is dan blijkbaar zo iets als de schoonheid van de politiek en de modder van de straat. Laten we daarom voorzichtig zijn met de claim dat we 'echt' luisterden. We hebben de gesprekken zo uitgewerkt dat de geïnterviewden vertellen, om dicht bij hen in de buurt te blijven. Maar uiteindelijk zijn het ook onze verhalen, hebben wij mensen geselecteerd, bewust of onbewust het gesprek gestuurd. Dat we afkomstig waren van een wetenschappelijk bureau voor een politieke partij hebben we niet geheim gehouden, maar ook niet aan de grote klok gehangen. We zijn van de Wiardi Beckman Stichting en we maken een interviewboek, zeiden we, en de meeste mensen vonden dat genoeg uitleg. Een deel van de namen zijn pseudoniemen, want niet iedereen wilde — begrijpelijk genoeg — herkenbaar in beeld komen. We zijn alle mensen die mee wilden werken enorm dankbaar, ook de mensen die hun verhaal terugzagen en dachten: daar loop ik toch liever niet mee te koop, zelfs niet onder pseudoniem. Het is dapper wat ze gedaan hebben.

De plaats van werk

Er zit een tijdloos element aan de interviews. Tolstoj's waarneming uit de roman *Anna Karenina* dat ieder gezin gelukkig is op dezelfde manier maar ongelukkig op een eigen manier dringt zich op. Er zijn relatief weinig dingen die maken dat iemand zich uitdrukkelijk goed voelt en dat zijn vaak dezelfde dingen. Een stabiel familieleven, erkenning op het werk of op iets kortere termijn een reis die net gemaakt is of in het verschieft ligt, dat zijn de repeterende thema's van tevredenheid. Veel mensen noemen ze spontaan en veel gesprekken begonnen er dan ook mee. Omdat Nederland nu eenmaal een van de gelukkigste

Menno Hurenkamp & Monika Sie Dhian Ho *Vooruit*

landen ter wereld heet te zijn, moeten we er ook niet te makkelijk overheen stappen: vol-doening is binnen bereik voor de meeste mensen. De ouderen lijken wat tevredener, over wat ze bereikt hebben, over hoe ze leven. Een cynicus kan daar berusting in lezen, dat men niet zozeer tevreden is maar de strijd om het realiseren van grote dromen heeft opgegeven. Maar realisme drukt beter uit wat de iets ouderen lijken te zeggen: ik ben er nog, en kijk eens wat ik heb bereikt.

De lijst van zaken waar mensen ontevreden over zijn is langer en gevarieerder: allerlei soorten geldzorgen, een hectisch gezinsleven, miskennis van vakmanschap en ervaring op

Er zijn relatief weinig dingen die maken dat iemand zich uitdrukkelijk goed voelt, en vaak zijn dat dezelfde dingen: familie, werk of een reis

het werk, gebrek aan zeggenschap ook, woede om bureaucratische regels en bazen die het allemaal beter geregeld hebben voor zichzelf, angst voor discriminatie, angst voor internet, angst voor geweld, voor criminaliteit. Zo gaat het door en veel van de zorgen worden geïllustreerd met tamelijk concrete ervaringen. Lang niet altijd hoesten mensen dit soort dingen zomaar op, want veel angst en ergernis laten we natuurlijk liever op de achtergrond sluimeren dan dat we het vrolijk benoemen, maar tegelijkertijd zijn ze vaak ook verrassend open over de tegenslagen in hun bestaan.

De repeterende noemer daaronder zou je de last van keuzevrijheid kunnen noemen. Dat is geen helemaal tijdloos element, eerder iets van de afgelopen decennia, waarin keuzevrijheid, eigen verantwoordelijkheid en zelfontplooiing een tamelijk prominent onderdeel

van het dagelijks leven werden. Dat uit zich op verschillende manieren. Mensen willen natuurlijk zelf hun eigen leven inrichten. Kiezen speelt daarin een grote rol: kiezen voor een baan ver onder hun opleidingsniveau, kiezen voor een baan die zoveel mogelijk vrijheid geeft, kiezen voor een gezin in plaats van voor een carrière, kiezen om geld te gaan verdienen in plaats van naar school te gaan. Zelf doen, zelf kiezen, vrij gelaten worden, met dat soort woorden verklaren de geïnterviewden veel van de stappen die ze zetten. Je moet het toch zelf doen, is een zinnetje dat veel opduikt, zelf iets van je loopbaan maken of van je opleiding, zelf je kinderen tot degelijke burgers maken, zelf je gezondheid in de gaten houden.

Voor de ouderen is het belangrijk om niet meer te hoeven geloven of niet meer te hoeven geloven op vaste tijdstippen, ze moeten kunnen kiezen om de kerk de rug toe te keren. Voor de jongeren die religieus zijn is het van belang hun eigen geloof te maken, tot aan hun eigen kerk toe, met zo min mogelijk sturing van bovenaf. (*So much for Die Entzauberung der Welt*, tijdens veel interviews duikt regelmatig springlevend geloof op.)

Bovendien identificeren de mensen in dit boek zich sterk met hun werk of, als ze nog studeren, met hun aanstaande werk. Het maakt een groot deel van hun dagelijks leven uit, niet alleen hun onderhoud maar ook hun zelfrespect of waardigheid is ermee verweven. Ze zijn er vaak tevreden over of zelfs trots op. Vrijheid krijgt vorm op de werkvloer, achter de computer, tussen de cliënten, tussen de patiënten, tussen de klanten. Niemand zegt: nou, als ik 's avonds voor de tv onderuitzak, dan voel ik me eindelijk even vrij.

Het kunnen de hooggespannen verwachtingen van het werk in onze cultuur zijn, of het kan het gebrek aan alternatieve vormen van bevrijding zijn, maar wanneer de geïnterviewden gekwetst of gefrustreerd zijn, dan is het negen van de tien keer ook doordat ze slachtoffer waren van een zoveelste reorganisatie, doordat hun werkgever de organisatie aan-

Menno Hurenkamp & Monika Sie Dhian Ho *Vooruit*

paste aan zijn visie op de tijd en vervolgens de werknemers aan de organisatie. Aan de ene kant is het onvermijdelijk. Een ambacht als de fotografie verdwijnt door de techniek, maar de vormgeving groeit en bloeit. Maar aan de andere kant blijft een gebrek aan erkenning of hufterige behandeling op de zaak, mensen lange tijd bij, zeker wanneer dat is in tijden van onzekerheid. Als je het zelf moet doen, maar anderen maken het je onmogelijk, wat dan?

De onmacht op het werk overlapt met onmacht jegens instituties. Wat er functioneert aan ziekenhuizen, kinderopvang, scholen en maatschappelijk werkers, wordt als vanzelfsprekend gezien, totdat ze opeens wegvallen. Dan kijken veel geïnterviewden eerst nostalgisch om, om vervolgens te omschrijven hoe ze er zélf tegenaan zullen gaan, dat ze zich beter zullen wapenen. Veel gaat best goed in al het werk dat in die overheidsinstellingen verricht wordt, als je kijkt naar hoe de meest problematische levens in deze bundel met vallen en opstaan toch ingebed worden in vormen van hulp en opvang. Maar wat de niet zo succesvolle mensen bindt met de meer succesvolle mensen is de ergernis over vernedering: niet met een mens maar met een computer moeten praten, als volwassene testjes met letters moeten doen omdat je daardoor een betere baan zou krijgen, te horen krijgen dat het fijn is dat je zo fris gedoucht bent. Wanneer ze daarover mopperen krijgen ze een antwoord van een krachtige manager of een zelfbewuste adviseur. De wereld verandert, je baan verandert, de wet verandert, de samenleving verandert, dus: hup, je moet mee.

Aanpassen aan nieuwe tijden lijkt daarmee een synoniem voor vooruitgang geworden. De permanente reorganisatiedrang van de afgelopen decennia, in organisaties, in sociale wetgeving, estt mensen met een vorm van onzekerheid waar ze liever niet mee te koop lopen. Geïnterviewden kunnen uitgebreid vertellen over hoe onhandig hun leven is omdat ze besloten hebben dat ze graag als buschauffeur willen werken, maar dat ze alleen op onregel-

matige tijden aan de slag kunnen en op gezette tijden zonder contract zitten omdat de busmaatschappij dat nu eenmaal wil. Of dat ze graag met revalidanten willen werken, omdat ze het nu eenmaal mooi vinden om te zien hoe gehandicapte mensen progressie maken. Maar dat de luxe nieuwbouw van de kliniek eigenlijk niet voldoet aan de meest basale eisen voor het werken met revalidanten. Wat er achter het 'willen' van de busmaatschappij zit, of achter het 'willen' van de kliniek, dat wordt in het redeneren van de buschauffeur of de ergotherapeut dan een onveranderlijk gegeven. De moeilijkheden die de busmaatschappij veroorzaakt in de werkplanning, die moet de chauffeur oplossen door wat langer op vakantie te gaan. De consequenties van de reorganisatie en verhuizing in de zorginstelling zijn dat je je werkwijze moet aanpassen.

De wereld verandert, je baan verandert, de wet verandert, de samenleving verandert, dus: hup je moet mee

Simpel toch? Alleen als je allang geïnternaliseerd hebt dat wat ooit publieke instellingen waren die zich voor lieten staan op hun dege-lijke arbeidscontracten elkaar nu opgewekt kapot concurreren, of dat klinieken waar men mensen weer de maatschappij in wil helpen het niet nodig vinden om brieven van bezorgd personeel te beantwoorden. Macht en onmacht mochten in een fabriek heel helder zijn verdeeld, maar het feit dat er nauwelijks nog van die echte arbeiders zijn met van die echte fabrieksdirecteuren maakt niet dat werknemers in organisaties plots allemaal serieus genomen worden. Wanneer we vroegen naar toekomstplannen begonnen de geïnterviewden dan ook eerder over hun privéleven, over

Menno Hurenkamp & Monika Sie Dhian Ho *Vooruit*

de reizen die ze nog willen maken, over hoe ze hun huis willen verbouwen, over het gezin dat ze willen stichten. Alsof spontaan speculeren over een carrière niet voor de hand ligt of op de een of andere manier bedreigend is. Ik ben zo'n type niet, was het antwoord regelmatig wanneer we wat langer doorvroegen of een geïnterviewde niet hogerop wilde, bovendien ben ik heel tevreden met mijn plek. Hobby's, vrijetijdsbesteding en gezin voeren de boventoon in het nadenken over de toekomst.

Collectieve actie

Combineer de op zijn best aarzelende manier waarop mensen spontaan kunnen formuleren dat er wetten, regels, gebouwen en functionarissen zijn of zouden moeten zijn die hen op een eerlijke manier vooruithelpen (helpen, dus niet het werk overnemen) met de frontale manier waarop hun werkgevers hun te kennen geven dat het tijd is voor een nieuwe taakomschrijving, een nieuw contract of geen contract, met de manier waarop ze van jongs af te horen hebben gekregen dat ze *zelf* iets van hun leven moeten maken, of met de manier waarop migrantenkinderen horen hoe hun cultuur publiekelijk wordt afgebrand, en dan krijg je greep op het ongemak dat Nederland lijkt te voelen over het collectief. Het is geen trots 'ikke ikke ikke en de rest kan stikken' dat je tegenkomt, maar eerder het ietwat verontschuldigde 'iemand moet het doen', wanneer men aangeeft vooral een eigen weg te volgen en daar niet helemaal gelukkig over te zijn. Er lijkt eerder sprake van een afgedwongen individualisme, dat ontstaat in gevecht met de baas of de GG&GD of de DWI of de school, dan dat mensen thuiszitten en denken: ik ga mij eens lekker in mijn eentje ontplooien.

De collectieve actie zit op zijn best tamelijk onevenwichtig in de grammatica van het dagelijks leven. De verhalen waarmee mensen hun gedrag regelen, zijn eerder hun eigen verhalen dan een collectief verhaal. Maar daarmee zijn het nog geen ongedeelde verhalen.

Wat blijft zijn juist de telkens terugkerende waarden. De wens dat het werk en het inkomen net voldoende zeker zijn om je bestaan, je relatie, je moederschap of vaderschap op te kunnen bouwen. De diepe behoefte om serieus genomen te worden als vakman of vakvrouw, om invloed te hebben op de manier waarop het werk wordt gedaan, of dat nu in de schoonmaak, bij de politie of in het onderwijs is. De drang om iets voor elkaar te krijgen in het leven, je gezien te weten en voldoening te vinden. En de behoefte bij dit alles aan bindingen die het leven ondersteunen, aan een samenleving waarin het prettig is te leven. Het zijn alledaagse waarden die beter verbonden zouden moeten zijn met de taal en de idealen van de politiek.

Wat evenzeer blijft is de gelijkenis tussen de muren waar onze gesprekspartners tegen oplopen in het nastreven van die waarden, de gedeelde ervaring van machteloosheid. Het is de tamelijk tragische conclusie van alle individuele geïnterviewden dat het blijkbaar aan henzelf ligt, dat zij er in hun eentje toch niets aan kunnen doen, en dat zij hun energie beter op iets anders kunnen richten, op iets positiefs, op iets kleins, op iets waar hun handelen wel een verschil maakt, op hun gezin en vrienden en op de volgende vakantie. De conclusie dat veel van de persoonlijke frustratie — op de werkvloer, op school, in de wijk, op de bus — politiek is of zou moeten zijn dringt zich op aan de lezer, maar veel minder aan de vertellers.

Weinigen spreken over de Europese integratie als je hun naar hun leven vraagt, terwijl het aantal minuten dat je hebt om een klaslokaal schoon te maken in Groningen toch voortvloeit uit toepassing van Europese aanbestedingsregels. Sommigen verbinden de nieuwe mores op hun werk wel met het feit dat hun bedrijf is overgenomen door een private equity fund, maar signaleren slechts dat dit de kwaliteit van het werk en de werkverhoudingen geen goed heeft gedaan. Anderen zien zelfs wel dat collega's eveneens de vinger

Menno Hurenkamp & Monika Sie Dhian Ho *Vooruit*

leggen op de harteloze manier waarop de instituties werken waar zij deel van uitmaken, maar ook zij slagen er – uitzonderingen daargelaten – niet in de handen ineen te slaan.

We schreven het al, maar het is een niet representatieve selectie van gesprekken. Voor zover we uit deze ‘verzwegen politiek van het dagelijks leven’ een opdracht durven te destilleren, dan deze: verbindt de grote politiek voortdurend met wat er in de levens van mensen gebeurt. De politiek maakt de regels van het spel, internationaal, Europees, landelijk of lokaal. Wie of wat er daarbij centraal staat, is niet zelden ambigue. Alledaagse waarden van mensen laten doorklinken in idealen van politieke partijen, vakbeweging en maatschappelijke organisaties is een voorwaarde voor mensen om zich gesteund te weten, om hun het vertrouwen te geven dat het zin heeft om zich met collega’s, andere ouders, of buurtgenoten op te winden over misstanden, om zich in te zetten voor de goede zaak. Opdat ‘je energie op iets positiefs richten’ niet alleen maar de volgende vakantie kan betreffen, maar ook de publieke zaak, omdat de energie die je daarin steekt ook tot zichtbare resultaten kan leiden. Want vooruit, dat is toch eerder de economische, technologische, politieke en maatschappelijke ontwikkelingen aanpassen aan de mensen en wat hen lief is, dan andersom.³

Vier interviews

Wat betreft de selectie van vier interviews die hierna volgen: die zijn niet zomaar gekozen. Het zijn verhalen die exemplarisch zijn voor de thema’s van het Van waarde-project:

► **Bestaanszekerheid**

Brigitte de Waal is een schoonmaakster in Groningen, die als gevolg van perverse aanbestedingspraktijken te stellen heeft met weinig inkomenszekerheid en die nauwelijks respect krijgt voor het werk dat ze doet. Toch is haar verhaal er een van hoop: met

haar collega’s ontdekt ze de mogelijkheden van collectieve actie, en vindt ze de weg naar de politiek via een PvdA-raadslid en de vakbeweging.

► **Verheffing**

Joris Schuurman Hess’ verhaal is een aanklacht tegen bedenkelijke kwaliteit van veel ROC’s op dit moment. Zijn leraar verdwijnt tijdens de les uit de klas, en Nederlands en Engels moeten de studenten leren via een computerprogramma dat geregeld vastloopt. Zijn scriptie moet hij schrijven zonder dat de criteria daarvoor duidelijk zijn. Zijn verhaal toont ook het gevoel van onmacht veroorzaakt door een hopeloze bureaucratie: de administratie-afdeling van het ROC telt tweehonderd fte’s, en toch krijgt hij niet op tijd zijn scriptie terug om zijn stagebaan te kunnen behouden. Schuurman Hess’ verhaal laat ook het grote belang zien van persoonlijke aandacht voor kwetsbare leerlingen.

► **Arbeid**

Sandra Lonnee is een politieagente die vertelt over de oplopende druk van het politiewerk buiten de politie-organisatie (klagende burgers, toenemend geweld) en binnen de organisatie (nieuwe roosters waardoor ‘debriefing’ lastiger wordt, de druk om je niet ziek te melden omdat dat ten koste gaat van collega’s). Ze vertelt over het drugsgebruik dat ze als agent ziet onder jongeren, en hoe ze haar eigen kinderen probeert te beschermen door te zorgen dat er’s middags altijd iemand thuis is.

► **Binding**

Erik Zwart is een mooi voorbeeld van een geëngageerde jongen, die met zijn goedlopende biologische broodjeszaak als basis allerlei netwerken enthousiasmeert. Zijn verhaal roept de vraag op hoe dit type ‘doe-het-zelf-engagement’ beter verbonden kan worden met de politiek, zodat mensen als hij structureler invloed kunnen uitoefenen.

Menno Hurenkamp & Monika Sie Dhian Ho *Vooruit*

Noten

- 1 Zie ook Jacques Giele, *Arbeidersleven in Nederland 1850–1914*, Nijmegen, Socialistische Uitgeverij Nijmegen, 1979; en Jacques Giele, *Een kwaad leven. De arbeidsenquête van 1887*, Nijmegen, Uitgeverij Link, 1981.
- 2 Dit waren ook de thema's van de S&D-nummers die in 2011 aan het Van waarde-project waren gewijd. Het zijn ook de thema's die in het essay *Van waarde* van Monika Sie Dhian Ho terugkomen, alleen is daar als overkoepelend thema nog bijgekomen 'greep op het leven'.
- 3 Het idee voor dit boek is ontstaan in gesprekken met Frans Becker, René Cuperus, Mark Elchardus en Evelien Tonkens. Lena van der Leije, Esther Mulder, Naomi Woltring en Sjoerd van de Zande hielpen ons op gang; Annemariëke Nierop en Myrthe Geerts waren onmisbaar bij de eindsprint. Niels Graaf, Arnold de Groot, Jan Erik Keman, Sara Murawski en Hendrik Noten waren onvermoeibaar, verdroegen alles en leverden fantastisch werk met het organiseren van interviews, het schrijven van transcripten, het aandragen van gesprekskandidaten, het helpen met de redactie van teksten en het levend houden van het idee van vooruitgang.

Vooruit Bestaanszekerheid

‘Staat ze daar op hoge hakken belangrijk te doen’

BRIGITTE DE WAAL (1962) maakt scholen schoon. Ze heeft zich het afgelopen jaar in sneltreinvaart ontwikkeld tot activiste. Ze moet onder druk van de uitbesteding van het schoonmaakwerk steeds meer doen in steeds minder tijd, voor weinig geld. We spreken haar in de keuken van haar kleine huis in Groningen.

Anderhalve minuut is wat je van ze krijgt om een lokaal schoon te krijgen. Resultaatgericht werken noemen ze dat dan. Ja, maak dat de kat wijs. Een klaslokaal goed schoon krijgen in negentig seconden kan gewoon niet. Weet je wat een smeerkezen die basisschoolkinderen kunnen zijn? Kinderen tussen de vier en twaalf, vertel mij wat, ik heb er vijf gehad. Snot overal en met een beetje pech plakken ze hun kauwgom erbij. Met poepschoenen het lokaal in, je kan het zo gek niet bedenken. Dat geeft een hoop ranzigheid.

Misschien kan je bij een bedrijf met dat soort tijden werken, maar om een lokaal schoon te krijgen ben je wel even langer bezig. Ze weten het wel, hoor. Dat het niet kan, maar het interesseert ze gewoon geen ene moer. Ik heb het ze wel eens recht in de bek gezegd, hoor. Tegen zo'n managementroela in zo'n mantelpakje met een decolleté van hier tot aan haar navel heb ik gezegd: als je het zo goed weet allemaal, laat maar zien. Verdommen ze gewoon. Terwijl zo'n wijffie zelf haar werk niet eens doet. Een collegaatje van me heeft een halfjaar geen schone mop gehad. Een halfjaar het lokaal schrobben met een mop die je ook

gebruikt voor de wc's, ranzig toch? Ja, als die vrouw zich nou eens wat meer bezighield met de materialen en wat minder met haar make-up, zouden we al wat verder zijn. Kom je op een school aan, zijn er geen vuilniszakken. Krijg je te horen dat je de vuilniszakken voor die maand al hebt opgebruikt. Of je ze even van een andere locatie mee kan nemen. Dat moet gewoon niet mogen. Dan leg je toch een extra rol neer. Alsof je die de volgende maand niet meer kan gebruiken. Ja, dat is toch idioot?

Ik werk voor twee bedrijven. 's Ochtends voor CSU en 's middags voor Effektief. En gek genoeg komt het alleen bij Effektief voor. Met die rayonmanager van CSU heb ik totaal geen probleem, dat is een prima vrouw. Die is net als ik, staat achter je, lost problemen op en zorgt gewoon dat het goed is. Dan ga je ook met plezier naar je werk. Je meldt je niet ziek. Als je behandeld wordt zoals je zelf behandeld wil worden, kan het dus wel. Nou heb ik wel gehoord dat het op andere locaties van CSU soms ook bar en boos is. Maar bij Effektief gaat het overal dus mis. Die rayonmanager van Effektief, die heeft volgens mij nog nooit in haar leven een dweil in haar handen gehad.

Brigitte de Waal

Brigitte de Waal

Ze is in ieder geval niet één van ons. Als ik haar op school zie staan, is mijn dag gelijk naar de klote. Staat ze daar op hoge hakken een beetje belangrijk te doen bij de directeur. Ze laat wel heel graag zien dat ze boven ons staat. Probeert ons ook echt te intimideren, wil niet dat we onder werktijd praten. En ook als we dorst hebben, pech; drinken doe je maar in je eigen tijd.

Mijn baas bij Effektief denkt dat schoonmakers dom zijn en dat we daarom alles maar pikken. Op één punt geef ik 'm gelijk. Ik bedoel, hoe dom kun je zijn om voor zo weinig geld zulk werk doen? Welke gek staat er nou voor zo'n karig loon iedere morgen om vijf uur op? Je bent toch niet helemaal normaal dan, hè. Voor een uitkering krijg je net zoveel, maar mag je wel tot tien uur in je bed blijven liggen. Maar onze baas, echt een gladjanus is dat zeg, kan alles maken, vindt ie. Toen ze ons vorig jaar overnamen, hield die vent een praatje. Deed net alsof hij het tegen een stel kleuters had: snappen jullie dit wel, ga ik niet te snel? We moesten niet zo zeuren. Harder werken, minder uren. Ja, het is crisis, dus iedereen moet maar inleveren, zegt ie nog. Ik was echt heel kwaad. Want ik heb van een collegaasje gehoord dat ie wel in een Porsche rijdt. Zo'n mannetje is het wel. Wij moeten maar op ons fietsje, de hele stad af. Fietsen ons de vernieling in, omdat we anders te laat komen. Draaien een halve dienst op een schooltje in Beijum, en een uurtje aan de andere kant van de stad. Want ja, er zijn te weinig uren anders.

Ongelooflijk dat Effektief die aanbesteding heeft kunnen winnen. Dat komt zo, die vent werkte eerst voor OCS. OCS zat voor de aanbestedingen in die scholen, maar is inmiddels failliet. Zag mijn baas waarschijnlijk aankomen, want ineens zat ie bij Effektief. Maar hij wist natuurlijk precies hoeveel uren OCS nodig had om die panden schoon te krijgen. Konden wel 2500 schoonmaakuren van af, zei hij. En de gemeente dacht, denk ik, dat ze goedkoop uit waren. Die zagen natuurlijk van die dollartekens, keken alleen maar naar het eindbedrag. En ja, op papier is het allemaal

prachtig natuurlijk. Resultaatgericht werken en ook nog de goedkoopste, wat wil je nog meer? Dat een collegaasje van me drie kwartier in haar eigen tijd lokalen staat te dweilen, vergeten ze dan maar even. Maar zo is het wel. Ik vertik het, anders verandert er nooit wat. Maar je hebt ook een moedergevoel, begrijp je? Je wilt niet dat die kinderen in een smerige, ongezonde omgeving les krijgen. Dus veel van die vrouwen voelen zich schuldig, willen de school niet in zo'n puinzooi achterlaten. En dus werken ze maar voor niks.

Zelfs de uren dat je wel werkt krijg je niet goed uitbetaald. September vorig jaar zijn we overgenomen door Effektief en sindsdien heb ik nog géén enkele keer het goede salaris gehad. Als je geen e-mailadres hebt, krijg je niet eens een loonstrookje. Want zoiets met de post opsturen, dat is veel te duur. Meneer moet wel zijn auto betalen natuurlijk. Denk ook maar niet dat iemand ooit eens een keer te veel uitbetaald kreeg. Nee, het is altijd te weinig. We zijn niet de enigen hoor, die helemaal klaar zijn met Effektief. De scholen kunnen hun bloed wel drinken. Ik heb heel veel met die scholen gemaaild, met leraren gepraat, en ze begrepen er allemaal geen snars van. Drie jaar geleden, ja in 2009 was het, is Effektief nog van die scholen afgetrapt. Wegens wanprestaties, en dan staan ze nog geen 36 maanden verder weer doodleuk op je stoep. Ja, ik zou ook pissig worden. Er gaat iets helemaal mis in die aanbestedingen. Die worden gedaan door een bemiddelingsbureau, Alfa. Heel gek, maar twee maanden voor die inschrijving namen twee van die mannetjes

Voor een uitkering krijg je net zoveel maar mag je wel tot tien uur in je bed blijven liggen

Brigitte de Waal

ineens ontslag bij Effektief en gingen ze ineens bij Alfa werken. Maar Alfa bepaalt dus uiteindelijk wel wie die aanbesteding krijgt. Zeggen tegen de gemeente: die kosten zoveel en doen dat in zo weinig tijd. En die ambtenaren maar braaf knikken. Want ja, de controles zijn toch ook goed verlopen. Driemaal raden wie die controles doet. Nou? Ja ja, Alfa. Eén keer in het jaar zie je zo'n ventje langskomen. Bewijzen kun je het niet, dus eigenlijk mag je er niks van zeggen, maar toch.

We hebben te lang onze bek gehouden, te lang over ons heen laten lopen. Op een gegeven moment moet je in opstand komen. Om iets voor elkaar te krijgen. En daar zijn we dus vorig jaar mee begonnen. Eerst alleen met een collegaatje van me. Op 9 september was dat. We hadden het helemaal gehad. Toen ik bij de bond kwam, ging er wel een lampje branden, zeg. Niet alleen op de scholen worden schoonmakers respectloos behandeld, ook op de universiteiten en bij DUO is het een puinzooi.

Bij DUO weet ik dat schoonmakers soms met catering-spullen moeten lopen. Schotel-tjes, schalen vol met borden, weet ik het. Maar dat mag dan weer niet via de lift. Ze zeggen het niet met zoveel woorden, maar eigenlijk hebben ze het liefst dat je onzichtbaar bent: ga maar met de brandtrap omhoog, dan zien we je tenminste niet. Man, je wilt niet weten hoe klein je je dan voelt. Miezerig, alsof je niks waard bent. Ik heb me van ellende vorig jaar een tijdje ziek gemeld. Trok het gewoon niet meer. Elke keer als ik een schoolplein opkwam, die blik. Ouders die je nastaren, niet direct in je ogen, maar in je rug. Want die ouders die zien alleen jou, hè. Die weten niet dat we in negentig seconden een lokaal glimmend en wel achter moeten laten. Zij zien een ranzig lokaal en denken: Wat komt dat wijf in haar malle shirtje eigenlijk doen? Schoonmaken doet ze in ieder geval niet. Tja, alleen daarom al is het belangrijk dat iedereen zich laat horen. Zodat ook voor die ouders duidelijk wordt dat ze niet ons maar die gladjakker in die Porsche moeten hebben.

Het werkt wel, dat actievoeren. We proberen nog de gemeente over te halen om meer tijd te geven. Maar we hebben ze nu al goed geplaagd. Ik heb het idee dat ze ons helemaal spuugzat zijn daar bij de O2G2. Dat is de overkoepelende stichting van het openbaar onderwijs. Zij bepalen uiteindelijk wie die scholen schoon mag maken. Maar ze moeten ons dus niet meer, worden helemaal misselijk van ons gezeur. En dat is goed, daardoor komt het in beweging. Eerst wilden ze ons niet eens te woord staan. Die vrouw bij de O2G2 weigerde het. Het zijn toch maar schoonmakers, zal ze wel gedacht hebben. Maar toen Máxima op bezoek kwam, was ze wel de eerste die met haar op de foto moest. Zo'n type. Nu hebben we een nieuwe. Een man, meneer Theunissen. Nou, die is wel netjes tegenover de schoonmakers. Gelukkig wel, ja. Dus ik heb wel goede hoop.

Met CSU in de morgen heb ik altijd nog iets achter de hand. Mochten ze me bij Effektief ontslaan, bedoel ik dan. Dan kan ik gewoon wat meer uurtjes bij CSU gaan werken, geen probleem. Misschien durf ik het daarom ook. Ik weet het natuurlijk niet zeker, maar als ik alleen van Effektief afhankelijk was, had ik het misschien niet gedurfd. Ik kan me nu toch wat meer permitteren. Maar veel van m'n collega-tjes kunnen dat dus niet. Die werken alleen voor Effektief. En volgens mij weten ze dat bij de directie. Ze proberen je ook te intimideren, je te pesten. Mij hebben ze op een ander pand gezet. Nou, ze doen maar. Ik sta daarboven.

Een vrouwtje, die al zeventien jaar bij dezelfde school schoonmaakte, werd van de ene op de andere dag weggehaald. Gewoon omdat ze voor de tv de waarheid vertelde, bij de EO was dat. Ze liet gewoon zien hoe het zat. Geen materiaal, negentig seconden voor een lokaal. En smerig dat het was. Nog geen dag gestaakt en nu al was het niet te harden. Snot, stof, overvolle prullenbakken, het bekende verhaal. Zeventien jaar had ze daar gewerkt, nooit klachten gehad en nou ineens moest ze eraf.

Brigitte de Waal

Voor mezelf opkomen bij onrecht heb ik altijd wel gedaan. Mijn jongste dochter leerde niet zo makkelijk, ze had problemen op school. Ze beweerden dat ze in één jaar drie leerjaren achterstand had opgelopen, en dat ze geen middelbare school voor haar wisten. Ja, dat kan je mij gewoon niet wijsmaken. Ik heb toen dus het telefoonboek gepakt en het nummer van het ministerie van Onderwijs opgezocht. Net zolang aan de lijn gehangen, doorgezeurd tot ik de minister, een vrouw was dat, te spreken kreeg. Luister eens, mevrouw-tje, zei ik, voor iedere dag dat mijn kind thuis

De ouders zien een ranzig lokaal en denken: Wat komt dat wijf in haar malle shirtje doen? Schoonmaken doet ze in elk geval niet

moet zitten, wil ik honderd gulden, dan geef ik haar wel les. Want omgekeerd is het wel zo, dat je honderd gulden moet betalen aan de overheid als je je kind thuishoudt. Nou, ik kan je wel vertellen, die school was snel gevonden. En ze heeft het uiteindelijk wel gered, hè. Ja, op het speciaal onderwijs in Den Haag ging het allemaal niet zo lekker. Ze zeiden: ze kan niet leren, ze is dom en je moet er maar niet te veel van verwachten. Hooguit de schoonmaak, waarschijnlijk in de plantjes. Maar toen we naar Groningen waren verhuisd en ze daar een paar maanden op het speciaal onderwijs had rondgelopen, hoorde ik ineens: ze moet naar het normale onderwijs. Nou, nu werkt ze dus op een kinderdagverblijf. Supertrots ben ik op haar, maar m'n andere kinderen zijn ook goed terechtgekomen, hoor.

Ik zie ze te weinig. M'n jongste niet, die woont in Groningen, maar de andere twee zitten in Rotterdam en Den Haag. Dat is een

klere end weg. Een retourtje Groningen-Den Haag kan ik me gewoon niet veroorloven, ik red het niet aan het einde van de maand. Alleen als ze die kaartjes in de aanbieding gooien, 17,50 voor een dagretour of zo, lukt dat. Als ik alles bij elkaar optel, mijn ochtendwerk bij CSU en de middag bij Effektief, dan kom ik rond de twaalfhonderd in de maand uit. Nou, daar kan ik mijn vaste lasten nog niet eens van betalen; 36 uur werken, hè. Kwart over vijf gaat de wekker, kwart voor zes beginnen. Tussen de middag de honden uitlaten en dan 's middags tot kwart over zes lokalen schoonmaken. Dan ben ik nog voorvrouw bij CSU, dus krijg ik nog meer dan m'n collega-tjes. Moet je nagaan. Maar ja, mijn vaste lasten die zijn ongeveer vijftienhonderd iedere maand, alleen al 632 euro aan huur. Geen subsidie, want je zit net boven hoe heet dat, die dinges... Ziektefonds en alles, zo kom je wel aan die vijftienhonderd. Anderhalf maandsalaris, dat gaat er iedere keer hap vanaf. Zie je niks van terug. Mijn man zit ook in de schoonmaak en lapt daarnaast nog ramen. Mag ie eigenlijk niet doen vanwege zijn gezondheid, maar ja, je moet toch wat om rond te komen. Laatste keer dat ik op vakantie kon? Geen idee, lang geleden in ieder geval.

Het is crisis heet het dan. Iedereen moet op zijn centen passen. Leg me dan uit waarom die Grieken en Spanjaarden ons geld krijgen. Stop er gewoon mee. Niks mis mee: zelf werken. Gewoon op je 65ste met pensioen. Je werkt je hele leven lang, niet dan? Hier heb je ze ook hoor, mensen die de kantjes ervan aflopen. Een uitkering, daar heb je niet zomaar recht op, vind ik. Als je net afgestudeerd bent en je kan geen baan vinden, vind ik het prima. Dat hoort zo. Maar als ik kijk naar de zoon van m'n man, ja, dan denk ik die heeft geen uitkering, maar een schop onder z'n kont nodig. Die jongen was liever lui dan moe. Vond het leuker om met z'n vriendin in bed te liggen dan zijn mouwen op te stropen. Kregen we een tijdje geleden een telefoontje van zo'n tante bij de sociale dienst. Of we even de helft van zijn uit-

Brigitte de Waal

kering konden lappen: 450 euro! Terwijl mijn man die jongen al maandenlang niet had gesproken. Dus mijn man met hem gebeld. Dat ie als de sodemieter een baan moest gaan zoeken, omdat hij echt niet van plan was om ook maar iets te betalen. Kreeg ie die tante weer boos aan de lijn. Had mijn man niet moeten doen, dat onder druk zetten. Wat denk je? Ze was bang dat ze extra werk zou krijgen. Beter dat hij gewoon in de uitkering bleef dan dat ie na een maand weer ontslagen zou worden en

op haar bureau terechtkwam. Ongelooflijk toch? Toen ben ik maar weer het telefoonboek ingedoken. Nummer van het ministerie van Sociale Zaken opgezocht en situatie uitgelegd. Nu hebben we een brief gekregen waarin staat dat we hem niet hoeven te betalen. Het is toch van de gekke dat de ouders van iemand die zo nodig op zichzelf wil wonen, zijn uitkering moeten ophoesten. Laat hem lekker zelf aan het werk gaan.

Vooruit Verheffing

‘En weg was-ie’

JORIS SCHUURMAN HESS (1992) werkt bij welzijnsorganisatie Gors in Middelburg. Wie iets wil horen over de gevolgen van grootschalig onderwijs moet bij hem zijn. Niemand die hem op school kon vertellen aan welke eisen zijn scriptie moest voldoen. We spreken elkaar op het kantoor van de Wiardi Beckman Stichting.

Het begon al niet goed met die hele scriptie. Een halfjaar geleden kregen we te horen dat we er één moesten schrijven. Maar wat ze erin wilden hebben? We kregen zelfs geen aanknopingspunten mee. Er was echt totaal geen begeleiding, in de vorm van lessen of direct contact met mijn beoordelaar of wat dan ook. Alle communicatie verliep via de mail. Dus toen heb ik maar op eigen houtje een onderwerp gekozen. Het leek me wel leuk om iets met mijn stage te doen. Aan de hand van mijn praktijkervaringen dus. Ik liep toen stage in Zierikzee bij Gors, waar ik nu ook werk. Daar behandelde ik een patiënt met Down, die daarnaast ook aan dementie leed. Daarmee omgaan is natuurlijk heel moeilijk. Want dementie is altijd al ingrijpend, maar voor iemand met het syndroom van Down nog meer. Eigenlijk alles in dat proces heb ik behandeld: mijn ervaringen als begeleider en de dagelijkse gang van zaken met die patiënt. Twee maanden voor de diplomering moesten we de scriptie inleveren.

Toen kreeg ik te horen dat het niet voldoende was. Mijn leraar zei: ‘Als ik jouw stuk naast de criteria leg, dan is het hier en hier nog niet goed genoeg.’ Goh, ik heb die criteria helemaal nooit gehad, had je die niet even kunnen

geven? Hij zei dat ik te veel op de stoel van de gedragsdeskundige was gaan zitten. Dat hoorde niet bij mijn studie, vond hij. En het stomste van alles was nog wel dat dit pas een week voor de diplomering gezegd werd. Een week! Kreeg ik een paar dagen de tijd om alles te verbeteren. Ik deed het maar, want anders zul je zien dat ik die diplomeringsdatum niet haal. Kwam hij een dag voor de deadline met nog een aantal puntjes. Ik snel verbeteren, maar het was al te laat helaas. Mijn begeleider kon het niet meer op tijd nakijken. En zijn handtekening was wel nodig voor mijn diploma. Een dag nadat de deadline verstreken was, kreeg ik via de mail te horen dat mijn scriptie niet goed genoeg was.

Ik heb nog wel gevraagd of ze een uitzondering konden maken. Dat wilden ze niet, want die data stonden nu eenmaal vast. Nu moet ik een verlengtraject in, van september tot oktober. Het kost je van tevoren wel een jaar lesgeld. Duizend euro dus. Die krijg je als je je diploma haalt terug, maar voor nu is het allemaal wel vervelend. Zeker omdat ik meerdere keren aan de bel heb getrokken. Daar krijg je dan helemaal geen antwoord op. Ja, dat je de zoveelste op een stapel van weet ik hoeveel bent. Kijk, dat papiertje krijg ik toch wel. Maar

Joris Schuurman Hess

Joris Schuurman Hess

het levert zoveel hoofdpijn op. Het ergste van alles vind ik nog wel dat het nare consequenties kan hebben voor mijn werk. In mijn contract staat namelijk een clausule dat voor mij het werk in Middelburg ophoudt als ik voor eind september geen diploma heb.

Mijn scriptiebegeleider deed het ook voor het eerst. Voor hem was het ook chaos. Ik heb het er ook nog even met mijn mentor over gehad. Die vond dat het allemaal bizar verlopen was. Ik heb echt het idee dat het allemaal veel te groot is geworden, dat ROC-gebeuren. Op de administratieve afdeling van mijn school zijn alleen al tweehonderd mensen in dienst. Het is gewoon een enorm log apparaat, dat eigenlijk niet te verslaan is. Ik wilde een klacht indienen over de hele gang van zaken. Toen heb ik eens gekeken langs hoeveel mensen ik moest om de klacht in te dienen. Dat bleken tien verschillende mensen te zijn. Tien mensen, waarbij ik elke keer weer mijn verhaal zou moeten gaan doen. Dat leek me dan weer een beetje te veel van het goede. Heel veel moeite voor waarschijnlijk helemaal niks, want het is nog maar de vraag of ze iets met die klachten doen. Ik ben echt niet de enige hoor. Ze krijgen denk ik er al meer dan genoeg binnen.

Ik ben geboren met een afwijking waardoor ik niet zo goed kan rekenen. Dyscalculie heet dat. Het is een soort dyslexie, maar dan met cijfers. Ik heb extra begeleiding nodig. Op het ROC in Goes deed ik eerst een opleiding tot sociaal-cultureel werker. Van begeleiding hadden ze daar nog nooit gehoord. Tijdens mijn eindgesprek zeiden ze: je staat niet sterk in je schoenen, je hebt geen grote mond, dus je kunt vertrekken. Dat is echt letterlijk gezegd. Terwijl ik meerdere keren gewaarschuwd had: het gaat mis.

Ik ben uiteindelijk geloof ik één, nee twee keer, bij iemand geweest. Zeiden ze: we gaan er wat aan doen. Maar dat gebeurde beide keren dus niet. Ja, ik had een studiebegeleider. Tenminste, zo noemden ze dat. Maar die heb ik dat hele jaar eigenlijk nauwelijks

gezien. Terwijl het met een beetje hulp waarschijnlijk wel was gelukt. Alleen kreeg ik die niet. Ik had het gevoel in een soort grote kom te zitten vol met vissen...

Als je geen leerproblemen hebt en het gaat op rolletjes, dan is het nog een ander verhaal denk ik. En zelfs zonder die helpende hand zat er in mijn cijfers een stijgende lijn. Ik heb altijd een beetje tijd nodig om me te settelen. Maar die kans werd me niet gegeven. Je wordt

Mijn scriptiebegeleider deed het ook voor het eerst. Voor hem was het ook chaos

gewoon afgekapt, zo voelt dat. Ik was aan het einde van het jaar helemaal klaar met die opleiding. Dus nee, ik heb geen grote mond opgezet toen ze me wegstuurden.

De eerste keer dat ik dacht 'wat gebeurt me nu', was tijdens een les Nederlands. We hadden op donderdag een blokkur. Daarin kregen we een schrijfopdracht. Toen zei die leraar tot onze enorme verbazing: dit en dit moet je doen, en weg was ie. Die hebben we de rest van het blokkur niet meer gezien; hij moest iets anders doen, had het waarschijnlijk ook heel druk met neventaken enzo. Moet ik het hem persoonlijk verwijten? Gek is het natuurlijk wel. Heel gek eigenlijk. Je moet je voorstellen dat we Nederlands op de computer moesten doen. Je had een site, daar moest je je gegevens invullen en aan het eind van de opdracht mailde je die naar die docent. Op een gegeven moment was er iets helemaal mis met die computer. Die liep vast ofzo. Daardoor waren alle gegevens verdwenen. Toen moesten we dus alles weer opnieuw doen. Niet op school, maar thuis, want er was geen ruimte in ons rooster om alles in te halen. Het jaar daarop was het weer raak, bij Engels ditmaal. Hetzelfde programma, hetzelfde probleem. Ach, je kunt je

Joris Schuurman Hess

er wel tegen verzetten, maar dat heeft geen zin en je hebt jezelf er alleen maar mee.

Ik vind het niet gek dat iedereen stopt. De demotivatie is zo groot. Veel studenten komen op een punt waarop ze denken: bekijk het maar. Er is zoveel onduidelijkheid. De ene keer is het dit, de andere keer dat. En niemand die je kan vertellen waarom. Vorig jaar werd gezegd dat Engels niet verplicht was voor het diploma. Je had alleen inzetplicht, je moest aanwezig zijn, maar je cijfer maakte niet uit. Zeiden ze daarna plotseling: jullie moeten minimaal een 8,5 halen op niveau B1. Een paar weken later was het weer: Oh nee, toch niet. Uiteindelijk hebben we zelf maar een beetje uitgevogeld wat er van ons verwacht werd. Wat dat was? Niets, alleen een inzetplicht dus. Er zijn echt goeie leraren, goeie mensen, maar ik heb het gevoel dat ze allemaal op een eigen eiland zitten. Mijn ideale school ziet er veel kleiner uit. Het begint al met het persoonlijk contact. Leraren hebben eigenlijk nauwelijks tijd voor je. Om een opdracht uit te leggen krijgt een leraar tien minuten. Klassikaal. Daarmee moet je het doen. Dan kun je wel vragen stellen via de e-mail of, maar als dat lukt heb je echt héél veel geluk: één-op-één. Er is heel weinig tijd voor de leerlingen persoonlijk.

Terwijl het wel kan die kleinschaligheid. Op de middelbare zat ik in een klas met maar acht leerlingen. Dat was wel een bijzondere school, ja. Daar zat ik vanwege mijn dyscalculie. Op het gewone Goese Lyceum wisten ze zich daar geen raad mee. Dus stuurden ze me naar het Vliedberg. Dat was wel even wennen hoor. In mijn eerste jaar heb ik het er heel moeilijk mee gehad. Vooral sociaal was het zwaar. Ik wist eigenlijk niet waar ik terecht kwam. Ik dacht, niet slecht bedoeld hoor: wat een rare mensen allemaal hier. Het zijn toch bijna

allemaal moeilijk opvoedbare kinderen. Maar uiteindelijk heb ik daar heel veel vrienden gemaakt. Op zich verschilde de lesstof nog niet eens zo heel erg van het Goese Lyceum, maar je krijgt gewoon veel meer hulp en ondersteuning. Zonder het Vliedberg had ik het niet gered.

Mijn stage was voor mij echt een eye-opener. De persoon die ik in mijn scriptie beschreven heb, was op een gegeven moment zo ver heen, dat ie zijn eigen appartement niet meer kon vinden. Hij dwaalde. En toen heb ik gewoon met een paar woorden kunnen zeggen: zou je daar niet eens kijken? Op het moment dat ik zag dat hij helemaal gelukkig was, toen ie weer voor zijn eigen deur stond, nou toen ging mijn hart ook sneller kloppen hoor. Dat vind ik heel mooi. Ik heb wel echt gevonden wat ik leuk vind om te doen.

Dat mis ook een beetje in het onderwijs: het is te algemeen. Een beetje van alles is te weinig. Terwijl je het volgens mij juist moet toespitsen op het echte werk: het verzorgen van de mensen. Het vinden van een stage was een makkie eigenlijk. Je moest het wel zelf doen. Van het ROC hoef je weinig te verwachten. Maar dat is eigenlijk ook niet nodig. Stageplekken zijn er genoeg in deze sector.

Ooit hoop ik een eigen organisatie op te zetten. Dat is wel mijn uiteindelijke doel. Het mag voor mij allemaal nog wat kleinschaliger. Maximaal dertig personen op een afdeling, zoiets. Iemand die persoonlijke aandacht krijgt, ik heb het nu over iemand met een verstandelijke beperking, functioneert veel beter dan iemand die alleen een groepsbehandeling ondergaat. Het zal wel moeilijk worden om een instelling van de grond te krijgen. Op organisatorisch vlak, maar ook qua regeltjes. Je zit aan zoveel regeltjes vast. Ach, daar zal ik dan maar doorheen moeten bijten.

‘Alle jonge mensen in de frontlinie en niemand die het voor ze relativeert’

SANDRA LONNEE (1966) is buurtregisseur bij de politie in Amsterdam, in de rang van inspecteur. Direct na school is ze begonnen, nooit spijt van gehad. Maar de werkdruk neemt toe. We spreken haar op het bureau Amstelveen-Zuid.

Mijn vader werkte in de fabriek en mijn moeder zorgde voor het huis. Vrij traditioneel. Ik zat bij de schooldokter en die vroeg: wat wil jij later worden? Nou, bij de politie dus. Vriendinnen gingen naar het ziekenhuis en werden zuster, maar dat is mij te veel verzorging. Iets kunnen betekenen voor mensen, dat wilde ik wel. En bij de politie sta je overal met je neus dichtbij, dat maakt het spannend. In de assistentiedienst gaat alles heel snel. Wat je dan meemaakt is vijf minuten of misschien een uur later voorbij. Maar in de buurtregie, als ik iemand zie bij wie het slecht gaat, dan kan ik ook andere stichtingen of de GGD vragen om wat te doen. Nee, het is niet echt opbouwwerk, de politie krijgt vaak zaken die helemaal niet bij ze thuishoren, en als buurtregisseur leg je de bal waar die hoort.

Ik heb lang in Amsterdam-West gewerkt, Amstelveen is dan een cultuurschok. Mensen maken zich druk over dingen, nou, dingen waar ze in West blij mee zouden zijn als ze zich daarover druk konden maken. Straattegels die niet goed liggen, bosjes die overhangen, een schuttingplank die te hoog is. Wij zijn er voor

de veiligheid, de veiligheid van de burgers. Op de koffie bij iedereen om eens een gezellig praatje te maken, nou nee. Maar dat is het verwachtingspatroon. Mensen hebben het idee dat als ze een probleem hebben, dat ze dat dan bij de politie moeten neerleggen, ook bij een burenruzie. Dan vraag ik: wat verwacht u nu eigenlijk van mij?

In West heb je veel meer criminaliteit en overlast. Soms van gestoorde mensen, mensen die midden in de nacht de muziek aanzetten of gaan stofzuigen, je zit dan toch meer op je vakgebied. Amsterdammers zijn toch ook anders. Mensen met een grote mond, die je vervolgens een schouderklopje geven. Ze zeggen wat ze van je verwachten en als het niet lukt, nou ja, dan is het ook goed, dan zeggen ze je de volgende keer gewoon weer gedag. Hier in Amstelveen gaan mensen eerder klagen, op een formele manier, zodat ik via mijn chef te horen krijg dat er een klacht ligt, dat ik mensen niet serieus genomen zou hebben. Mensen zijn moeilijker tevreden te stellen, het is lastiger werken. Geef mij maar dat Amsterdamse.

Sandra Lonnee

De druk van de politieorganisatie is hoog. Het gaat vaak over resultaat, over cijfers. Je mag ook eigenlijk niet meer even ziek zijn. Het zal de individualistische wereld wel zijn, die ook hier is binnengekomen. Vroeger zat ik met twintig mensen op een groep, en als ik een keer ziek was dan was het: het zal wel, niks aan de hand. Tegenwoordig is het allemaal individueel geregeld, dus is het van: als jij er nu niet bent, dan moet ik dat dus doen. We hebben niet meer dat makkelijke contact met elkaar, waardoor je even wat uit de wind gehouden kunt worden, dat iemand weet wat jij gister hebt meegemaakt.

De druk van bovenaf wordt groter, en ook de druk van de buitenwereld, omdat er heel veel van je verwacht wordt. Op een gegeven moment hadden ze het zo georganiseerd dat je acht uur op straat was, kon je dus een lijk vinden, en dan gelijk door naar een of andere twist en dan een aanrijding, en aan het eind van je dienst moest je dat ook nog allemaal op papier zetten. Dat je iemand dood hebt gevonden, daar denk je niet eens meer aan, maar het komt later wel terug.

Collega's, soms van eenentwintig, tweeëntwintig, die worden met ernstige zaken geconfronteerd, maar doordat de roosters uiteenlopen weten mensen van elkaar niet wat ze gedaan hebben. Dus daar wordt ook niet meer over gesproken met elkaar. De cultuur bij ons is toch nog wel een beetje een machocultuur, zo van: nou, ik had een lijk. En voor de rest, de emotie die daarbij hoort, daar wandelen ze overheen.

Ik heb dit speldje hier op mijn das, tegen geweld tegen de politie. Naar aanleiding van wat er in Rotterdam was gebeurd op het strand, die uit de hand gelopen strandrellen. Dat heeft behoorlijk wat impact gehad. Het is zorgelijk dat alcohol en drugs algemeen goed worden, en die pilletjes en het cocaïnegebruik. Je ziet ze soms dusdanig agressief worden, dat je geen enkele invloed meer hebt. Dan kun je nog zo leuk praten, maar dan gaat het dus echt om kracht.

Ik zie veel collega's PTSS ontwikkelen, alhoewel dat ook te maken kan hebben met de onderzoeken zelf natuurlijk. Want de samenleving staat er wel iets meer voor open. Maar de eisen zijn hoog. We hebben tegenwoordig allerlei toetsen die je moet halen. Er zijn de amok-trainingen, tegen de school shootings. Daar leer je dan wat je zou kunnen doen om zo'n jongen zoals in Alphen aan de Rijn uit z'n idiote gedachten te halen. We worden er nu op getraind het gebouw binnen te gaan. Je werkt hier ook nachtdiensten, en ze verlangen steeds meer van je conditie. Allerlei bijzondere trainingen, zoals over banken heen springen. De collega's die wat ouder zijn, die hebben daar toch ook wel meer moeite mee. Gisteravond heeft een collega na zo'n training op weg naar huis een hartinfarct gekregen. Ja, je zit bij de politie dus je wil toch hetzelfde blijven doen als je jongere collega's. Maar dat zit er niet altijd in. Als zo'n collega dan een infarct krijgt, dan denk je toch na over doorwerken tot je zevenenzestigste. Hoe zien ze dat voor zich? Allemaal achter het bureau en dan alleen maar jonge mensen in de frontlinie, die eigenlijk zwaar overbelast worden omdat er niemand meer de dingen voor ze relativeert?

Nederland is een land waar je trots op mag zijn, omdat we dingen zo geregeld hebben dat het echt wel loopt. Maar als je van de binnenkant kijkt, dan zijn er dus wel mensen die buiten de boot vallen, die echt arm zijn, die hun kinderen niet te eten kunnen geven. Niet zozeer in Amstelveen, maar in Amsterdam-West waren mensen die gewoon niks hadden. Als ik daar in die flats kwam, dacht ik bij mezelf soms wel: ik word al depressief als ik die flat inloop. En daar wonen dan soms gezinnen met meerdere kinderen, in de troep, omdat ze niet gestudeerd hebben of gewoon niet goed weten hoe ze dingen moeten regelen. Je kunt je behoorlijk arm voelen als je burens alles hebben en jij hebt wat minder. Dat kinderen daarin opgroeien en dan dus ook, uiteindelijk, crimineel gedrag gaan vertonen, dat vind ik niet logisch, maar ik begrijp het wel. Kijk, als nie-

Sandra Lonnee

mand iets heeft, dan is dat anders natuurlijk, maar als jij de enige bent die niks heeft, tja.

Ja, er wordt ook vreselijk misbruik gemaakt van onze sociale voorzieningen, daar loop ik natuurlijk ook tegenaan. Mensen die hun huzen verhuren, voor maximale bedragen. Of mensen die ziek zijn en die je altijd ziet sleutelen. Ze zeggen wel, ik werk niet, maar je wéét dat ze fietsen opknappen en verhandelen. Als ik daar wat van zeg, trekken ze zich er niets van aan, je moet dat via de formele weg doen. Je moet behoorlijk doorpakken, om ervoor te zorgen dat mensen weten dat toch nog ergens een straf op staat. Wij als politie zijn maar een onderdeel, daarna krijg je de rechtspraak en justitie en die staan natuurlijk los van elkaar. Maar als je ziet wat er soms aan straffen gegeven wordt. Een kind zal het niet begrijpen als het over een halfjaar een tik op zijn vingers krijgt, omdat-ie nu iets heeft gedaan. Je moet wel consequent in je gedrag zijn, en ik denk dat wij dat niet zijn.

Jongeren bekladden een huis, omdat het een vervelende man zou zijn die daar woont. Of ze gooien eieren tegen de gevel, dat is vernieling, het stinkt en je krijgt het er bijna ook niet vanaf. We spreken de ouders daarop aan, maar die hebben vaak het gevoel dat wat kinderen doen vergoelikt moet worden. En dan wordt je invloed met je uniform natuurlijk wel steeds kleiner. Ik vind dat ouders harder aangepakt moeten worden. Als jongeren wat vernielen, zijn de ouders gewoon verantwoordelijk voor wat er vernield is en daar zouden ze voor moeten betalen. Je moet in zo'n geval een civiele procedure opstarten: er heeft een vernieling plaatsgevonden, dat zijn de daders, en wij komen dat geld halen. Je ziet kinderen soms al met elf jaar iets vernielen, een fiets stelen, een winkeldiefstalletje plegen. En het stopt meestal wel weer hè, rond hun eenentwintigste, als ze een vriendinnetje krijgen en het gewone leven gaan oppakken, maar in de tussentijd... Kinderen kunnen soms vreselijk gedrag vertonen. Met flessen wodka lopen, en dat door de cola gooien. En natuurlijk de

drugs en het wiet roken. Hoe moeten over tien of vijftien jaar die hersenen eruitzien?

Ik hoor het ook van mijn kinderen terug, dat vriendinnetjes dronken zijn. Als ik luister naar mijn dochter... In een tussenuur gaan ze naar Albert Heijn, en vervolgens wordt er alcohol gekocht, er wordt wiet gerookt, en later moeten ze dan nog weer terug naar school. Als ik er dan binnen m'n werk wel eens mee te maken heb, omdat mensen bellen over overlastgevende jeugd, dan ga je naar zo'n school toe, en dan zeg je van: hé, wat gaan jullie daaraan doen? Ja, zegt die school, wij zijn geen gevangenis! Nee, maar ze zijn wel bij jullie op school. Ik denk wel dat je het een beetje kunt keren, als ze op school ook

De druk van bovenaf wordt groter, en ook de druk van de buitenwereld, omdat er heel veel van je verwacht wordt

vertellen wat alcohol, roken en drugs met je lichaam doen. Maar ik vind ook dat ouders wel heel makkelijk zeggen: ze zijn zestien, ik heb er helemaal geen invloed op, ik weet dat allemaal niet. Ik vind dat je verantwoordelijk voor je kinderen bent. En daarom ben ik dus best wel een strenge ouder.

Je weet natuurlijk nooit precies wat je kinderen doen, maar ik probeer ze altijd wel een positieve boodschap mee te geven. Ik vraag waar ze zijn, met wie, en ik praat met ze. Natuurlijk kan ik ze niet controleren als ze gaan stappen, maar ik vind dat veel ouders snel zeggen: ach, ze gaan het toch doen. Dan denk ik: ja, volgens mij geef je een baby ook geen alcohol in de fles, want uiteindelijk gaan ze het toch wel drinken. Veel ouders zijn te weinig thuis, ze werken, en dan voelen ze zich schuldig, en dan zijn ze toegeeflijker. Bij ons probeert altijd een van ons beiden thuis te zijn op het moment dat mijn zoon uit school komt.

Vooruit Binding

‘Het is veel lachen samen’

ERIK ZWART (1983) drijft samen met zijn vrouw een biologische koffie- en broodjeszaak in Utrecht. Ze hebben een zoontje en een tweede kind is onderweg. Zwart is geboren in Colombia, hij heeft een Nederlandse vader en een Arubaanse moeder. Hij is een activistische jongen, al wil hij die titel niet. We spreken hem in het rustige gedeelte van de hippe broodjeszaak.

Ik draai KEEK samen met mijn vrouw, Maria. We zijn een klein zaakje, maar het lukt aardig. Maria is wel wat minder ambitieus dan ik, zij zegt: ik doe het op zo'n manier dat de wereld er in ieder geval niet slechter van wordt. Dat vind ik mooi. We hebben elkaar leren kennen in het samenwerken. Juist omdat het ook heel rustig was. Als er niemand binnenkomt, af en toe had je een dag, dan kocht ik 's ochtends zes broodjes bij de bakker en dan hadden we aan het einde van de dag er nog vier over. Maar het gebeurde ook dat we er wel zes hadden verkocht, en dat er dan nog een zevende klant binnenkwam, die ook een broodje wilde, dus ik heel hard fietsen naar de bakker, heel onopvallend weer binnenkomen, en snel in de keuken dat broodje maken. Het mooie is dat Maria moedig is gebleven, ook toen het in het begin minder ging. We hadden toen alles fair trade, en zij besloot: het is niet goed genoeg, we gaan gewoon vol voor biologisch. Financieel was dat moeilijk, maar, en dat is het fascinerende, het bracht duidelijkheid, want sindsdien was alles biologisch, én zelfgemaakt. En vanaf die tijd is het beter gegaan. Nu zijn we inmiddels ruim vier jaar open, en is het zo gegroeid! We hebben tien, twaalf man perso-

neel, en je ziet echt iets moois ontstaan.

Het geitenwollensokkenidee kom ik nog wel eens tegen, dat mensen neerbuigend zeggen: o ja, dat zaakje. Maar je hoort soms ook: dat is echt een leuk koffiezaakje, en ze schenken er ook nog biologische koffie. We doen er vrij normaal over, dat helpt denk ik wel. Maria werkt fulltime in de zaak, doet dus de horeca, ik werk meer op de achtergrond. Ik beheer de administratie en doe ook kleine evenementen. We hebben akoestische avondjes, ik ben bezig met interreligieuze bijeenkomsten en ik heb ook nog ideeën over een avond met theaterachtige dingetjes. En ik sta ook wel eens af te wassen. We kunnen ervan leven, maar we kunnen niet veel sparen daarnaast. We willen ook eigenlijk vooral veel geld in de zaak houden, gewoon herinvesteren in apparaten, meubilair, enzovoort.

Waar dat activisme van mij vandaan komt? Ik zou mezelf niet per se activist noemen. Ik ben wel betrokken bij acties, maar het zou niet mijn titel zijn boven mijn hoofd: Erik, activist. Mijn ouders zijn zendelingen geweest in Zuid-Amerika. Mijn vader was piloot voor de Mission Aviation Fellowship. Hij wilde vliegen voor indianen, voor stammen daar. In

Erik Zwart

Erik Zwart

heel gevaarlijk gebied, dat door de FARC en dat soort clubs wordt gecontroleerd. Nu zou dat niet meer kunnen, dan zou-ie misschien wel uit de lucht geschoten worden. Maar ik ben dus in de jungle van Colombia geboren, en opgegroeid in Ecuador. Daar heb ik heel veel armoede gezien, en dat doet wel iets met je. Je had een hoop mensen die bedelden, gewoon bij je auto. Kinderen die bloemen verkochten, de bekende taferelen. En dat andere mensen dan zeiden: nee, je moet geen geld geven, daar gaat de vader van drinken. We speelden ook wel samen met arme kinderen, en die gaf je dan je speelgoed. En in de kerk waar we naartoe gingen, zaten ook heel veel arme mensen, vooral indianen. Daardoor realiseer je je wel dat de verhoudingen in de wereld nogal scheef liggen. Later ben ik me daarin meer gaan verdiepen, kwam ik bij een christelijk jongeren netwerk, Time to Turn, dat zich inzet voor rechtvaardigheid. Vooral door veel bewustwording. Dat je zelf ook een aandeel daarin hebt, dat is eigenlijk de hoofdboodschap. Niet wijzen naar andere mensen, maar jezelf betrekken in het probleem. Rechtvaardig proberen te leven, en daarnaast je ook uitspreken tegen onrecht, door bedrijven of door overheden. Dus dat activisme komt deels uit mijn geloof, en deels uit gewoon kijken, je ogen open doen.

Toen ik elf was gingen we naar Nederland. Mijn twee oudere broers hebben daar eigenlijk over besloten. Mijn ouders hadden hen vooruitgestuurd naar Nederland, om te kijken hoe ze het vonden. En zij vonden het heel leuk. Ik was ook echt blij om naar Nederland te gaan, ik dacht: eindelijk kan ik op een normale voetbalclub. Ik was een enorme voetbalfanaat toen. Maar in een jaar tijd heb ik op vier scholen gezeten. Van de basisschool in Ecuador ging het naar een internationale school in Hilversum, toen na een verhuizing naar Soest naar een Nederlandse basisschool, en toen na groep acht naar de mavo. De mavo en ook het mbo daarna heb ik met twee vingers in mijn neus gedaan. Maar mijn Nederlands was in

groep acht niet goed genoeg voor de havo. Ik noem mezelf altijd wel gekscherend een mavoklant, maar ik kan ook prima op een ander niveau meepraten.

Rond mijn negentiende, twintigste had ik wel een beetje een identiteitscrisis. Dat ik dacht: was ik daar maar gebleven, dan was alles heel anders geweest. Want ben ik nou een Nederlander? Ik voel me ook geen Amerikaan, en ik ben ook geen Zuid-Amerikaan. Ik kan ook heel makkelijk afscheid nemen, dat het me koud laat. Ik heb vrienden gehad die ik dan na verloop van tijd niet meer zag en dan zocht ik ook geen contact meer. Maar ik heb daar wel mee leren omgaan, en wil me nu in Utrecht ook echt settelen.

Toen ik klaar was met communicatie, hier in Utrecht, wilde ik eerst wel dat ik een andere studie had gedaan. Maar ik ben er nu wel blij mee. Het geeft je toch bepaalde tools om mee te werken, waar ik nu nog wat aan heb. Als ik mijn hart had gevolgd, had ik geschiedenis of theologie gekozen. Dat wist ik toen ik jonger was allemaal niet, daar was ik niet mee bezig, ik wilde voetballen. Het was niet dat ik eigenlijk wat anders wilde doen. Ik wist gewoon niet wat ik wilde doen. Als iemand met me had gepraat, dan was ik er ook niet achter gekomen.

Toen ik besepte dat mijn interesses eigenlijk ergens anders liggen, ben ik bijna geswitcht. Maar ik heb het niet gedaan en daar ben ik blij om. Want dan had ik een opleiding gevolgd waarmee ik maar op een beperkt aantal plekken aan de slag had kunnen gaan. Een van mijn beste vrienden is nu dominee op zoek naar werk.

Mijn geloof, dat is het geloof van mijn ouders, maar ik beleef het op mijn eigen manier. Het is wel gewoon christelijk geloof, maar veel mensen hebben daar een heel ander beeld bij dan wat het voor mij betekent. Het gaat mij om rechtvaardigheid en liefde. Maar dan niet abstract, het moet concreet worden, in acties. In mijn oude kerk heb ik als jongere bijna alles gedaan wat er te doen viel. Ik heb kinder-

Erik Zwart

nevendienst gedaan, ik ben jeugdleider geweest. Ik vroeg me van alles af. Mijn kleding, waar koop ik die? Wat eet ik, en wie maakt dat? En ik zeg wel dat ik geloof, maar zeggen mijn daden niet wat anders? Want als ik zou geloven, denk ik, dan zou ik geloven dat iedereen naar het evenbeeld van God is geschapen, en dat betekent dat ik iedereen ook zo moet behandelen. Dat besef drong door en ik wilde daar iets mee doen.

Binnen de kerk was daar toen geen ruimte voor. Ik wilde een keer een actiekaart uitdelen, over eerlijke kleding, door na afloop van de dienst bij de boekentafel te gaan staan. Maar dat kon niet. Terwijl ik dat op dat moment echt heel erg belangrijk vond. Toen ik een keer een festival wilde organiseren, met een aantal bandjes, christelijk en niet christelijk, juist om die samen te laten komen, om ontmoetingen met anderen te krijgen en dus niet alleen maar met onszelf bezig te zijn, werd dat afgehouden. De muziekstijl van de bandjes past niet echt bij het gebouw, zeiden ze. Eerst was ik boos. Later begreep ik dat ik mijn visie ook niet aan anderen moet opleggen. De groep oudsten kan de teugels ook niet helemaal loslaten, dan wordt het misschien chaos. Het was wel een kerk van vijfhonderd mensen. Ik had de ruimte nodig om te experimenteren. Als dat niet daar kon, dan maar ergens anders. Bij mijn eigen kerk doen we het nu met een kleine groep. Bijna allemaal mensen die niet meer naar de kerk gaan. Twintigers, hoger opgeleid, blank. Dat is gewoon hoe het gaat. We zijn dus nog maar net begonnen en het is vooral erg veel lachen samen, en samen ontdekken. Er gaat ongetwijfeld nog wel wrijving ontstaan. Maar, en dat is mijn ervaring, dat gebeurt minder snel als je een gezamenlijke missie hebt, als iets daarbuiten veel belangrijker is dan jouw groepje zelf. Dan erger je je veel minder aan de kleine dingen.

Onze missie is het om iets te betekenen voor de ongedocumenteerden in onze samenleving. Veel van die mensen zitten tussen wal en schip, die weten niet waar ze heen gaan

met hun leven. Ooit ben ik vrijwilligerswerk gaan doen, bij Vluchtelingenwerk. Ik heb mezelf gewoon aangemeld, ik wilde iets betekenen voor kwetsbare groepen. Ik heb denk ik ook voor deze mensen gekozen omdat ik zelf in het buitenland ben opgegroeid. Ik weet een beetje wat het is, zij het dat voor mij alles goed geregeld was. Toen ik hier kwam, had ik al een Nederlands paspoort, ik kon zo door de douane. En je kan hier dan gewoon leven, je krijgt huursubsidie, zorgtoeslag, dat soort dingen allemaal. Maar die voordelen zijn er maar voor een bepaalde groep mensen. Je denkt dan wel eens: ik heb zoveel gekregen, is het niet tijd om uit te delen? Kijk, iedereen is verantwoordelijk voor zijn eigen leven. Alleen, je bent ook ver-

Onze missie is het om iets te betekenen voor de ongedocumenteerden in onze samenleving. Veel van die mensen zitten tussen wal en schip

antwoordelijk voor je medemens. Maar hoe je dat invult, dat is echt voor iedereen anders.

Een jongen, nu een vriend van mij, komt uit Afghanistan, en zit in de mode. Althans, hij heeft een modeopleiding gedaan, maar hij mag niet aan de slag in Nederland. Want hij is als AMA binnengekomen, maar na je achttienste moet je dan weg. Nou is hij christelijk geworden, voordat ik hem leerde kennen, en dan is teruggaan naar Afghanistan gewoon heel gevaarlijk. Zijn hele familie daar is ook dood. Hij wil gewoon meedoen in Nederland, maar het mag niet. Ik snap wel dat niet iedereen hier kan blijven, dat er ook mensen zijn die beter terug kunnen, ook voor zichzelf, die uiteindelijk hier niet zullen aarden, maar dat is niet

Erik Zwart

mijn rol. Mijn rol is het om die mensen lief te hebben, om er te zijn voor hen. De vreemdelingen in onze samenleving zijn paria's, melaatsen. Maar het zijn gewoon mensen en zij hebben ook hun droom en hun hoop, en die staan nu op pauze. Want sommige mensen kunnen niet terug, en die mensen krijgen hier geen kans. Dat vind ik een grof schandaal.

Ik ben mijn geloof wel eens een tijd helemaal kwijt geweest. Ik heb een semester in de Verenigde Staten gestudeerd, in de Bible Belt. Iedereen was daar op een marketing-manier aan het praten: *come to our church, we have great worship!* Allemaal hadden ze een product dat ze je wilden verkopen. Ik vond dat zo nep. Ik zat in een kerkdienst, we waren aan het zingen, en ik bedacht opeens: ik geloof dit eigenlijk niet meer. Op een vrij heftige manier had ik allerlei twijfels en allerlei vragen. Was dit wel een relevante boodschap?

Ik ging toen niet ineens hele gekke dingen doen. De principes die ik van huis uit meegekregen heb, vond ik nog steeds hele mooie principes: zorgvuldig, respectvol met je relaties omgaan. Met vrouwen. Ik ging dus niet opeens achter alle meisjes aan. Ik hield daar ook niet zo van. Wat vroeger absoluut niet kon, en wat wel veranderd is: ik rook wel eens een sigaar, en ik drink bier. Beide zonder verslaafd te zijn, dat wel, want dat zou ik toch zonde vinden. Dat hoeft ook helemaal niet.

Misschien is mijn geloof ook wel een verslaving. Maar ik ben echt niet de hele dag aan Jezus aan het denken hoor. Het is meer iets dat ik nodig heb, dat belangrijk is, omdat het mezelf relateert. Het structureert je leven, en het

helpt je het goede te doen. Ik ben eigenlijk heel egoïstisch van mezelf, vind ik, en het geloof is juist iets dat mij er weer toe aanzet mijn vrouw op de eerste plaats te zetten en tijd voor mijn kind te maken. Er zijn natuurlijk zat mensen die niet geloven en die veel vriendelijker en veel socialer zijn dan ik, en veel beter met hun vrouw en kind omgaan, maar mij persoonlijk helpt het. Sommige mensen zeggen: gelovigen zijn heel zwak, omdat ze iemand nodig hebben. Dan zeg ik: ja, je hebt helemaal gelijk. Ik erken dat ik een zwak persoon ben, dat ik van mezelf best wel egoïstisch ben, dat ik soms boos kan zijn. Maar wat doe je daarmee? Waar uit het zich in, uiteindelijk, in je leven? Sommige mensen worden agressief, maar ik kan het dus bij mijn groepje droppen, ik kan het daarin kwijt. Dat klinkt wat simpel, maar zo werkt het wel. Ik geloof dat God daarin werkzaam is, op de een of andere manier, in dat groepje.

Iemand die me enorm aanspreekt is Martin Luther King. Zijn biografie, dat is echt een waanzinnig mooi verhaal. Vooral omdat dat verhaal het niet mooier maakt dan het is. Hij liep enorm tegen zijn eigen ego op; hij was helemaal niet z'n heilige als veel mensen van hem maken. Maar hij leefde wel naar zijn woorden. En hij was een leider die niet alleen de richting aanwees, hij ging ook zelf altijd voorop. En dat hij de nacht voordat hij vermoord werd zijn beroemde *I've been to the mountaintop*-speech houdt: ik heb het beloofde land gezien, ik heb gezien hoe het straks moet gaan worden; misschien zal ik er zelf nooit aankomen, maar ik heb het gezien. Hij heeft echt voor een kentering gezorgd.

Verandering komt van buiten

Over het belang van politieke mobilisatie

Hoe de Amerikanen de Democratische partij uitbouwden tot een volksbeweging en wat links Nederland daarvan kan leren.

MICHEL EMMELKAMP

Visiting researcher bij het Center for American Progress van september tot december 2012

Change comes from the outside, zegt Obama. Zijn politieke strategie: eerst progressieve krachten mobiliseren, daarna de samenleving van zijn agenda overtuigen en zo een dusdanige druk op het Congres opbouwen dat verandering vanzelf tot stand komt. Amerikaans links heeft een hypermodern en ongekend effectief buitenparlementair apparaat opgebouwd dat hem erbij helpt. Het verschaft bovendien burgers talrijke mogelijkheden zich in te zetten voor de maatschappelijke verandering waar zij in geloven.

In een tijd waarin in Nederland massa's mensen twitteren en nieuwe manieren van maatschappelijke betrokkenheid zoeken en de Telegraaf en GeenStijl publieke besluitvorming dicteren, is die manier van politiek bedrijven ook voor Nederland relevant. Wat zijn de lessen uit Amerika?

De aanloop: de Republikeinse lobby

Op 3 november 2004 was Amerika volgens sommigen een eenpartijstaat. George W. Bush was herkozen en de Republikeinen bezaten beide kamers van het Congres. Zij hadden bovendien een conservatieve hegemonie gevestigd op vrijwel alle politiek relevante

kwesties, van het homohuwelijk tot de oorlog in Irak en het economisch beleid.

Onder progressieve activisten maakte deze overmacht een ongekeerde hoeveelheid boosheid en energie los. Er ontstonden *grassroots*-bewegingen, zoals *MoveOn*, die huiskamerdiscussies en lokale acties tegen het beleid van Bush organiseerde. De Democraten kozen de rebelse Howard Dean tot partijvoorzitter, die de partij reorganiseerde en campagnekantoren opende in Republikeinse bolwerken als Alaska en Texas. En in 2008 koos de partij voor de onorthodoxe kandidaat voor het presidentschap: Barack Hussein Obama.

Het zijn ontwikkelingen die inmiddels tamelijk bekend zijn. Minder bekend is dat een groep linkse miljardairs in 2004 in de ban was geraakt van een betoog van de tot dan toe onbekende Democratische activist Rob Stein. Hij onthulde een onderschatte maar cruciale oorzaak van de Republikeinse dominantie, die lag in het begin van de jaren zeventig. Volgens een groep prominente en rijke conservatieven uit die tijd verkeerde het Amerikaanse vrije-marktkapitalisme in zwaar weer. Het gedachtegoed van de 'Great Society' en een activistische overheid kon rekenen op een breed draagvlak in het Congres. En zelfs de net

herkozen Republikeinse president Nixon had nieuwe reguleringen voor bedrijven ingevoerd en de belastingen verhoogd. Deze groep prominente zakenmannen, verenigd in de 'Chamber of Commerce', wilde actie ondernemen en vroeg de bekende bedrijfsadvocaat Lewis Powell een strategie te ontwerpen om het tij te keren. Hij schreef wat later het Powell-memorandum zou gaan heten.

'Geen weldenkend persoon kan eraan twijfelen dat het Amerikaanse economische systeem wordt aangevallen', trapte Powell zijn memorandum af.¹ Deze aanval kwam volgens Powell niet alleen vanuit het Congres, een minstens zo belangrijke bron lag erbuiten. 'De meest zorgwekkende stemmen in het koor van kritiek komen van volkomen respectabele onderdelen in onze samenleving: de universiteitscampus, de kansel, de media, intellectuele en literaire tijdschriften, de kunsten en wetenschappen.' Professoren aan Yale University, 'New Left'-activisten, Ralph Nader, tv-kanalen en linkse studenten, volgens Powell waren ze allemaal onderdeel van een links complot tegen het Amerikaanse kapitalisme.

Alleen de verkiezingen winnen volstond niet meer, betoogde Powell. Effectief terugslaan vereiste dat linkse ideeën op een veel breder veld werden ondermijnd. En de Republikeinse partij kon dat niet alleen, maar had geallieerden nodig. Dat moest grootschalig worden aangepakt. 'Kracht ligt in organisatie, in zorgvuldige langetermijnplanning en implementatie, in consistente actie voor onbepaalde tijd, met een schaal van financiering die alleen haalbaar is via gezamenlijke inspanning, en via politieke slagkracht die alleen beschikbaar is via verenigde actie en landelijke organisaties.'

Powells oproep sloeg aan. Hijzelf werd korte tijd later benoemd tot lid van het Hoogerechtshof, maar de miljonairs zetten hun plannen door. Ze begonnen fondsen te werven om te investeren in een agressief apparaat van tv- en radiokanalen, juristen en campagneorganisaties om het linkse gedachtegoed te

ondermijnen. Ze wisten de meest indrukwekkende politieke infrastructuur aan deze kant van Beijing tot stand te brengen, die anno 2004 nog op volle toeren draaide.

Het conservatieve woord werd overgebracht aan miljoenen burgers via de mediamachine van Fox News, aangevuld met andere *talk radio* en kleinere nieuwsorganisaties. Een serie denktanks — zoals het American Enterprise Institute, de Heritage Foundation en Cato — met een totaal budget van meer dan \$200 mln — produceerde nieuwe beleidsideeën, vormde een kweekvijver voor conservatieve *talking*

Goede ideeën moeten ook verdedigd worden. Het Center for American Progress besteedt 40% van het budget aan communicatie

heads die de conservatieve stem op radio en televisie representeerde, en bood onderdak voor toekomstige politici. Een waslijst aan lobbygroepen en 'Political Action Committees' (PAC's, onafhankelijke, vaak agressieve, actiecomités) overtuigde het publiek van conservatieve standpunten — *pro-life*, *anti-gay*, *pro-gun* en tijdens verkiezingen *anti-Democrat*.

Via een ondergrondse veldoperatie van voornamelijk christelijke organisaties werden Republikeinse stemmers gemobiliseerd. Zij slaagden er bij de verkiezingen van 2004 in zo'n 13 miljoen extra stemmers naar de stembus te krijgen voor George W. Bush. Dit alles werd, onderwater, gefinancierd door enkele grote bedrijven en miljardairs via investeringsfondsen die bovendien voortdurend ideeën en initiatieven lanceerden. De coördinatie werd geregeld via overlegtafels. En de betrokken organisaties speelden elk een eigen rol, maar streefden uiteindelijk allemaal naar een glas-

helder en verbindend gedachtegoed: vrij ondernemerschap, individuele vrijheid en een beperkte overheid.

Het hele apparaat was ongekend effectief geweest in het diep verankeren van conservatieve gedachten in de Amerikaanse maatschappij. En links had er vrijwel niets tegenover gezet. Rob Stein had het allemaal nauwkeurig in kaart gebracht. Met zijn flitsende Powerpoint-presentatie, geïllustreerd met budgetten, relaties en voorbeelden, overtuigde hij in 2004 linkse miljardairs als George Soros en hoge Democratische strategen er al snel van dat links een sterker tegenwicht moest bieden.

Zij richtten op voorstel van Stein de 'Democracy Alliance' op: een investeringsfonds voor de opbouw van wat insiders in Washington nu de 'progressieve infrastructuur' noemen. Er volgden bizarre discussies en taferelen – miljardairs die besluiten zaten te nemen over de strategie van de Democratische partij. Maar anno 2013 hebben de investeerders, samen met andere activisten, Democratische politici en de strategen van het campagne team van Obama, buiten de aandacht van het grote publiek, een creatief, eigentijds progressief netwerk opgebouwd. Een familie van organisaties die een rijk scala aan beleidsideeën ontwikkelt, deze agressief verdedigt en uitdraagt, die burgers tientallen mogelijkheden bieden om mee te doen en die ondertussen duizenden politici opleidt.

Democratische tegenactie: denken en knokken

Belangrijk slagschip werd het Center for American Progress (CAP), opgericht in 2003 maar inmiddels de meest toonaangevende en invloedrijke denktank in Washington. Enerzijds biedt dit een platform voor experts uit wetenschap en beleid om een progressieve agenda te formuleren. Anderzijds is vanaf het begin het motto gehanteerd dat goede ideeën alleen niet genoeg zijn, maar dat deze ook verdedigd moeten worden in de publieke arena. Daarom

besteedt CAP ongeveer 40% van het budget aan een communicatieapparaat om de eigen ideeën te bevechten, eerst binnen de Democratische partij, maar later vooral in de publieke opinie

John Podesta, stafchef onder president Clinton, werd benoemd tot voorzitter. Hij pakte eerst de onderwerpen op waar de Democraten in het defensief zaten: een plan voor de terugtrekking van de troepen uit Irak, het aanhalen van de banden met de religieuze gemeenschappen. Later werd een plan ontworpen voor een universele gezondheidszorg, dat werd geagen-

Op initiatief van Obama komen iedere dinsdagavond in een hotel in Washington vertegenwoordigers van ongeveer honderd progressieve groepen bijeen

deerd via een publiciteitscampagne en evenementen tijdens de Congresverkiezingen en de presidentiële primaries. Obama omarmde het plan en haalde de CAP-experts naar zijn regering en later werd de denktank de meest agressieve verdediger van het plan.

Momenteel werkt het Center for American Progress aan een agenda voor *middle class economics* – hoeksteen van Obama's economische politiek, met versterking van de middenklasse als kernonderdeel – en aan een agenda voor een 'divers' Amerika, gezien het feit dat in 2050 minderheden een meerderheid van de bevolking zullen uitmaken. Er worden projecten opgezet waarbij de banden met gemeenschappen van minderheden (*hispanics*, African-Americans, de groeiende moslimgemeenschap) worden aangehaald.

Een redactie van vijftientig medewerkers en nog enkele tientallen vrijwilligers onderhoudt een agressief weblog, ThinkProgress, dat Republikeinen aanvalt, onwaarheden weerspreekt en onderbouwing verschaft voor linkse standpunten. CAP-experts nemen tv-optredens voor hun rekening, de denktank werkt samen met honderden vrijwillige journalisten en er is een eigen radiostudio.

Mobiliseren

Ook zijn organisaties opgetuigd die Amerikaanse burgers ruimte geven om zelf bij te dragen aan de progressieve zaak. Vaak loopt dat via mobilisatiecampagnes voor specifieke onderwerpen. Steunt u homorechten? Bent u voor betaalbare studies? Steunt u de hervorming van de gezondheidszorg? Mooi, er is genoeg te doen: *retweeten*, een bericht delen op Facebook, uw vrienden en familie overtuigen, een congreslid of krant aanschrijven, een donatie doen of een bijeenkomst of actie bezoeken of organiseren.

Landelijke organisaties met namen als Human Rights Campaign en Campus Progress organiseren de campagnes, stoken de strijd op en trainen activisten. Dit soort organisaties zijn laagdrempelig, modern, officieel niet aan de Democratische partij gelieerd en mensen hoeven er ook geen lid van te worden. Maar ondertussen werken ze intensief samen met Democratische politici en fungeren ze als kweekvijvers voor vrijwilligers. CampusProgress, bijvoorbeeld, betreft jaarlijks ongeveer een miljoen jongeren bij de progressieve beweging.

Minstens zo belangrijk: de inzet van alle vrijwilligers leidt daadwerkelijk tot een verandering in de publieke opinie. Dat verschaft vervolgens president Obama of lokale politici de politieke ruimte om wetgeving in te voeren. Het grote publiek ging bijvoorbeeld mede dankzij grootschalige *grassroots*-campagnes om ten aanzien van homorechten, studiefinanciering en de aanpak van het Amerikaanse begrotingstekort. Dat had een doorslaggevende invloed op de besluitvorming in het Congres

en op lokale referenda. 'You did this', laat Obama vervolgens aan zijn vrijwilligers weten, die zich weer gemotiveerd weten voor een volgende actie. Rondom Obama's volgende prioriteiten, zoals het onder controle brengen van het vuurwapenbezit en hervorming van het immigratiesysteem, vallen vergelijkbare mobilisatiecampagnes te verwachten. Democratische politici zijn ondertussen afgestapt van de doctrine dat je in een vlek niet moet wrijven, die John Kerry de das omdeed toen de aanvallen op zijn karakter in 2004 niet werden weerproken. 'Always push back' is nu de mantra.

De Obama-campagne zelf is een beweging met miljoenen vrijwilligers. In alleen al de staat Ohio waren in 2012 enkele honderden campagnekantoren geopend waar eenieder binnen kon lopen om een bijdrage te leveren. In de verslaggeving over de campagne viel veel te lezen over hoe de achterliggende organisatie met behulp van sympathiserende technici uit Silicon Valley is geperfectioneerd. Vrijwilligers werden vanuit kelders in Chicago naar precies die deuren gestuurd waar extra stemmen voor Obama te halen vielen, met behulp van een angstaanjagende hoeveelheid data over het Amerikaanse electoraat. Door Europese ogen bezien eng, maar volgens de Amerikaanse campagnestrategen slechts een modern instrument om op de schaal van een land te doen wat de lokale politicus, de opbouwwerker of de dominee vroeger op de schaal van een wijk deed: persoonlijk communiceren met iedere kiezer, en mensen aanmoedigen hun eigen netwerk te overtuigen.

In februari 2012 kondigde campagnemanager Jim Messina aan dat de campagne-organisatie wordt omgebouwd tot 'Organizing for America', een organisatie die de vrijwilligers in de *grassroots* mobiliseert om steun te geven aan Obama's agenda en aan onderwerpen die vrijwilligers zelf mogen kiezen.

Ook andersoortige organisaties helpen de Democratische politici. Door hun ongebondenheid kunnen deze organisaties een vrijere rol spelen. Amerikaanse vakbonden zijn bijvoorbeeld weliswaar zwaar ondermijnd,

maar proberen hun invloed te maximaliseren door hun leden massaal naar de stembus te bewegen. Ook andere organisaties mobiliseren specifieke doelgroepen. Het officieel neutrale Rock the Vote, ooit opgericht door de muziekindustrie, beweegt met popconcerten en bustours jongeren naar de stembus en wist de afgelopen jaren vijf miljoen jongeren te registreren om te gaan stemmen. Van hen stemde volgens sommige schattingen vervolgens 80% op Democratische kandidaten. Emily's List, een bloeiende organisatie die buiten verkiezingstijd issue-campagnes organiseert voor bijvoorbeeld het recht om zelf een keuze over abortus te maken, moedigt in verkiezingstijd vrouwen aan zich te kandideren en te stemmen. Er zijn specifieke organisaties om leden van etnische minderheden naar de stembus te krijgen en tegelijk in bredere zin voor engagement en opleiding van deze groepen te zorgen.

Media-organisaties zoals 'Media Matters' zijn opgericht om alle feitelijke onwaarheden uit conservatieve hoek te weerspreken en de strijd met Fox News aan te knopen. De progressieve tegenhanger van *talk radio* is het internet: blogs als de Huffington Post, Mother Jones, ThinkProgress en DailyKos gaan in tegen fanatiek conservatieve politici en hun voorstellen.

De bij de afgelopen verkiezingscampagne cruciale verborgencamerabeelden waarin Mitt Romney 47% van de Amerikaanse bevolking bestempelde als 'afhankelijken', 'onverantwoordelijken' en 'belastingontduikers', kwam bijvoorbeeld uit de koker van deze blogs. Priorities USA, de belangrijkste progressieve 'political action committee', zond in de *swing states* honderden televisie-, radio- en internetspotjes uit, waarin kiezers werden gewezen op de dubieuze geschiedenis van zakenman Romney.

De belangrijkste werking van deze groepen is overigens lang niet altijd dat ze rechtstreeks zwevende kiezers bereiken. Vaak beogen ze vooral boodschappen in de nieuwscyclus te injecteren, zodat deze via andere kanalen zo-

als Twitter de kiezer bereiken. De Obama-campagne onderkende dat de meest effectieve strategie niet langer is om slechts vanuit een *spin room* de verslaggeving te beïnvloeden, maar juist om aanhangers aan te moedigen de campagneboodschap online te verkondigen.

Onder de radar speelt het Witte Huis een actieve rol in het coördineren en opstoken van de steun van buitenaf. Op initiatief van Obama komen iedere dinsdagavond in een hotel in Washington vertegenwoordigers van ongeveer honderd progressieve groepen bijeen (minderheden- en vrouwenorganisaties, vakbonden, issue-organisaties en breder georiënteerde progressieve organisaties) om de strategie af te stemmen. Hoge strategen en ambtenaren vanuit het Witte Huis regelen dat voor belangrijke onderwerpen *task forces* van deze 'buitengroepen' worden gevormd om van buitenaf te strijden voor Obama's agenda.

De bijeenkomsten fungeren daarnaast als een graadmeter voor de sentimenten in de achterban. Aanwezigen krijgen ruimschoots de gelegenheid hun mening te geven over Obama's beleid en dat heeft al meerdere keren geleid tot strategiewijzigingen van de president. Zijn pleidooien voor soepelere immigratiewetgeving waren hiervan een voorbeeld: deze kwamen tot stand na aandringen van Latijns-Amerikaanse groeperingen en zijn mogelijk doorslaggevend geweest voor het grote aantal Latino's dat hem in het stemhokje steunde.

Tocqueville en Obama

Links Amerikaan heeft een zwak imago – in november werd in de Groene Amsterdammer nog betoogd dat zij feitelijk niet bestaat.² Amerika blijft het land van bizarre inkomens- en kansongelijkheid, wapens op straat, getto's, en een infrastructuur van het niveau van een ontwikkelingsland. En inderdaad, in het debat over de vrijheid van het individu en de rol van de staat, geloven ook de meeste jongeren naar Europese maatstaven nog meer in een conservatief dan een progressief narratief. Maar dat

zegt niet direct iets over de progressieve beweging. Praat met het actieve kader van de Democratische partij en hoor marxistische teksten over klassenbewustzijn die menig socialist al lang vergeten is. En menig Europees sociaal-democraat kan een puntje zuigen aan de doorwrochte kritiek op de op Hayek geïnspireerde *austerity*-politiek, op de passie waarmee activisten het opnemen voor de rechten van homo's of etnische minderheden en op de energie om resultaten te boeken op het gebied van zorg, onderwijs en veiligheid voor gewone burgers.

Ook in Europa willen burgers een grotere rol in de besluitvorming spelen

Alexis de Tocqueville schreef in zijn befaamde negentiende-eeuwse boek over Amerika en democratie: 'It can be said that in America, it is the people who govern.'³ Een intens democratische cultuur; permanent verkiezingen op vrijwel alle niveaus. Permanente onzekerheid voor politici, soms zelfs referenda om besluiten te nemen. En daardoor zijn politici in zijn ogen slechts tijdelijke uitvoerders van de wil van de meerderheid, scheepjes op de golven van de publieke opinie. 'Anyone wishing to attack the law is thus reduced to adopting one of two obvious courses: they must either change the nation's opinion, or trample its wishes under its foot.'

Tocquevilles leerstellingen kunnen mogelijk overdreven en achterhaald aandoen, maar de onderliggende benadering wordt door Obama en zijn Democratische kompanen nog als hoogst actueel beschouwd. Ze mobiliseren eerst de samenleving om de publieke opinie te veranderen en profiteren er dan pas van door maatregelen door het Congres te krijgen. En dat kunnen ze niet alleen. In acht jaar hebben ze een progressieve beweging gebouwd die

daarin effectiever en tegelijkertijd opener en rijker is dan welke Europese politieke beweging dan ook.

Tocqueville in de polder?

Al decennia lang kijken Nederlandse partijstrategen naar Amerika voor de laatste innovaties op politiek gebied. Het fenomeen van *spin doctors* en *focusgroepen* waaide in de jaren negentig over. Bij de laatste verkiezingen bouwde met name de PvdA een grote vrijwilligersorganisatie op, geïnspireerd door de Obama-campagne uit 2008, en in veel speeches van Diederik Samsom zijn Obama's stijlfiguren herkenbaar. De vraag is echter of dergelijke partij-interne innovaties nog voldoende zijn voor de informatiesamenleving waarin wij leven.⁴

Ook in Europese democratieën wordt de publieke conversatie een steeds machtiger wapen. Een inkomensafhankelijke zorgpremie? De Telegraaf sloopt het. Emile Roemer? Quote portretteerde hem als man met de kettingzaag, Loek Hermans noemde hem een gevaar voor de werkgelegenheid, en de deconfiture in de peilingen was daar.

Ook in Europese democratieën willen burgers een grotere rol in de besluitvorming spelen, mede doordat het laagdrempeliger en ook gewoon leuker is meningen met de wereld te delen, en omdat informatie met een paar muisklikken toegankelijk is. In de woorden van Hans Boutellier: 'Visie, inzicht en gezag zijn niet langer voorbehouden aan een elite.'⁵ De eigen oordeelsvorming leidt bovendien tot een hernieuwd positief engagement. Het aantal donaties aan goede doelen en het aantal mensen dat vrijwilligerswerk doet, liggen hoger dan ooit, nieuwe vormen van sociaal initiatief ontstaan en we twitteren, bloggen of facebooken over het nieuws.

Dergelijk engagement loopt echter al lang niet meer vanzelfsprekend via politieke partijen. Hun ledenaantallen zijn nog nooit zo laag geweest, en partijen kunnen in de peilingen binnen een paar weken van 15 zetels naar

38 gaan — en weer terug. Als resultaat van deze permanente onzekerheid koersen partijpolitici zelf in sterke mate op peilingen, focusgroepen, kranten en mediahypes.

Gecombineerd leiden deze ontwikkelingen tot wat Hans Boutellier aanduidt als de netwerkmaatschappij: een vergruisde publieke ruimte, permanente improvisatie, en vanwege de afbraak van traditioneel gezag ook hogere eisen aan leiderschap en sociale organisatie.⁶ Een krachtige onderstroom van breed gedragen ideeën kan via onvoorspelbare organisaties en methoden op onvoorspelbare momenten en plaatsen opvlammen in collectieve actie. De Arabische Lente, burgers die in de Albert Heijn plofkoppen verstoppen in het frisdrankschap, Project X in Haren, het opzetten van een eigen stroomvoorziening in bijvoorbeeld Groningen, grootschalige deels via sociale media georganiseerde acties van schoonmakers, GeenStijl dat met een cameraatje een minister ten val brengt, Serious Request — het zijn geen los van elkaar staande fenomenen, maar uitingen van eenzelfde trend.

Ook in Nederland kan, kortom, in toenemende mate verandering ‘van buiten’ plaatsvinden. Wat is in die context effectief politiek opereren, effectief maatschappelijk leiderschap, en wat valt er te leren van de Amerikanen? Een aantal zaken in ieder geval niet. Links Nederland moet niet ambiëren een apparaat op te bouwen van vergelijkbaar formaat. Een groot deel van het werk van buitenparlementaire politiek getinte groepen in Amerika, wordt in Nederland verricht door neutrale organisaties (ons ambtelijk apparaat, denktanks als de WRR en het CPB) of door partijen zelf. Het tweepartijensysteem zorgt bovendien voor meer polarisatie dan in ons compromisgerichte meerpartijensysteem gebruikelijk of wenselijk is. Niemand zou daarnaast de ambitie moeten hebben al te veel geld het politieke systeem binnen te brengen. Naar sommige schattingen gaat er in het Amerikaanse politieke proces inmiddels negen miljard dollar per jaar om, met veel cliëntisme tot gevolg.

Maar tegen de achtergrond van de geschetste sociologische ontwikkelingen zijn de strategische lessen uit Amerika wel degelijk relevant. Een sterkere buitenboordmotor zou grote mogelijkheden bieden voor een slagvaardiger en levendigere progressieve beweging. Hoe zou die eruit kunnen zien? Een eerste onderdeel zou een sterkere buitenparlementaire mobilisatie rondom belangrijke beleidsprioriteiten kunnen zijn. Politici die geen draagvlak creëren voor hun plannen, die geen burgers en maatschappelijke krachten ervoor weten te mobiliseren, zullen ongetwijfeld ook hier steeds sneller tegen een muur aanlopen. Organiseer dus steun van onderaf.

Zet bijvoorbeeld op landelijk niveau, naar Amerikaans model, mobilisatiecampagnes op rond maatschappelijk hete hangijzers. Een mooi voorbeeld is de ‘Hope, not Hate’-campagne die de Labour-partij in het Verenigd Koninkrijk opzette; een majeure campagne om anti-vreemdelingenretoriek te ondermijnen. Labour zette ook een meer generalistische actiegroep op, ‘Movement for Change’, die burgers ondersteunt bij zelfbedachte initiatieven om hun leefsituatie te verbeteren. En waar blijven dergelijke initiatieven op Europees niveau, ook tegen de achtergrond van Jürgen Habermas’ inmiddels welbekende pleidooi voor een Europees burgerinitiatief om de Europese democratie te versterken en de sterk gegroeide invloed van elites en bedrijven te reduceren?⁷

Dit soort initiatieven ontstaan, zoals de WRR onlangs betoogde⁸, niet vanzelf; het vraagt om toerusting en daarin spelen zogenoemde verbinders een grote rol. Waar eerder, op de schaal van de wijk, die rol werd gespeeld door de huisarts of de schooldirecteur die de weg op het gemeentehuis wel wist, zijn er ook op grotere schaal en in een nieuwe context dergelijke verbinders nodig. Het moet, met andere woorden, georganiseerd worden. Nieuwe, tijdelijke, onderwerpspecifieke, initiatieven en organisaties lenen zich daarvoor mogelijk beter dan traditionele partijen, maar voor partijen kan wel degelijk een initiërende en

coördinerende rol zijn weggelegd. Initiatieven hoeven daarnaast niet alleen gericht te zijn op collectieve, statelijke actie, hoewel die als sluitstuk niet mag ontbreken, maar ook andere vormen van maatschappelijke beweging kunnen bijdragen aan politieke doelstellingen.

Het zou daarnaast nuttig zijn explicieter te investeren in het draagvlak van sociaal-democratische ideeën. Wie het politieke midden weet te verschuiven zal mogelijk slagkrachtiger zijn dan wie zich alleen in dat midden begeeft; dat vraagt ook om politici die de strategische keuze durven te maken zich als opinielider op te stellen. De afgelopen jaren hebben linkse politici het om electorale redenen dikwijls niet aangedurfd bijvoorbeeld uitspraken van Geert Wilders of ondeugdelijke theorieën over de voordelen van de bezuinigingsdoctrine te weerspreken. De vraag is of dat op de lange termijn verstandig is.

Ook hier kan hulp van buitenaf behulpzaam zijn. Stimuleer progressieve journalistiek die problemen van sociale ongelijkheid zichtbaar maakt. Bouw een netwerk van progressieve academici en pleitbezorgers op die zich in het publieke debat roeren. Zet een alternatief tegenover GeenStijl met net zoveel

humor en originaliteit, maar minder nihilisme en individualisme. Dit alles hoeft niet eens zoveel te kosten; in Amerika zijn het vooral jongeren die graag dit werk doen en onder tussen hun vaardigheden oefenen.

Ook zou het voor dit doel nuttig zijn de intellectuele gemeenschap op progressieve grondslag uit te bouwen. Denktanks als de Wiardi Beckman Stichting en het Wetenschappelijk Bureau voor de Vakbond hebben maar beperkte armslag vergeleken met het verleden en in vergelijking met meer neutraal getinte denktanks. Ook op Europees niveau is er grote behoefte aan dergelijke politieke denktanks. Partijen zijn gebaat bij nieuwe, provocerende ideeën vanaf de flanken en stevige empirische onderbouwing van standpunten.

Vernieuwing zoals geschetst zal overigens niet slagen zonder sterk geïntensiveerde inspanningen om maatschappelijke en politieke coalities te bouwen en te onderhouden. Die coalities kunnen, gegeven de behoefte aan nieuwe identiteiten en organisatievormen, wel eens leiden tot veranderingen in het bestaande politieke landschap. Dat is niet per se erg, als de levensduur en vitaliteit van de onderliggende ideeën erdoor toenemen.

Noten

- 1 Powell, Lewis, (1971). *Confidential Memorandum: Attack of American Free Enterprise System*.
- 2 Van Grunsven, M, (2012), 'Amerika heeft geen links', in: *De Groene Amsterdammer*, 45, pp. 12-13.
- 3 De Tocqueville, A, (1840), *Democracy in America*.
- 4 Zie ook wat de Spaanse socioloog Manuel Castells zegt over de 'informatiesamenleving': Castells, M. (1996), *The Rise of the Network Society*.
- 5 Boutellier, Hans. (2011), 'Praktische politiek is wat ons rest', in: *S&D* 2011/11-12, pp. 174-179.
- 6 Boutellier, Hans. (2011). *Ibidem*.
- 7 Habermas, J, (2012), *Europe's post-democratic era*, Te raadplegen via <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2011/nov/10/jurgen-habermas-europe-post-democratic>
- 8 WRR (2012), *Vertrouwen in burgers*, Amsterdam: Amsterdam University Press.

Waarom armoede in de VS een hardnekkig verschijnsel is

De armoede in de Verenigde Staten is het afgelopen decennium hard gestegen. Dat ligt deels aan de crisis, maar vooral aan het feit dat Amerika een lagelonenland is geworden.

PETER EDELMAN

Hoogleraar Recht aan Georgetown Law Center in Washington en onderminister van Sociale Zaken onder Clinton

Op 12 september 2012 werden de Amerikaanse armoedecijfers over 2011 bekendgemaakt. Voor mensen met een inkomen onder de armoedegrens (sic) lijkt het ergste voorbij, maar de situatie voor de middengroepen verslechtert nog altijd. De economische realiteit voor beide groepen is weinig hoopgevend. Het aantal armen of mensen die tegen de armoede aan leven is veel te groot, en het huidige politieke klimaat is zo vergiftigd dat cruciale overheidsmaatregelen om kwetsbare groepen mensen van alle leeftijden te beschermen op de tocht staan. Weliswaar worden de recente cijfers verergerd door de recessie en zal de situatie enigszins verbeteren als het langverwachte herstel eindelijk inzet, maar ook zonder de recessie zijn de omstandigheden nijpend.

Eerst maar eens wat cijfers. De armoedegrens in de Verenigde Staten ligt op \$ 19.000 per jaar voor een gezin van drie personen en \$ 23.000 voor een gezin van vier personen. Het zal Europeanen direct opvallen dat het hier een vast cijfer betreft, dat geen relatie heeft met het mediane inkomen¹. De Amerikaanse armoedegrens houdt, in tegenstelling tot het gebruikelijke armoedebeleid in Europa en de OESO in het algemeen, geen rekening met een toename van de levensstandaard. Volgens de

jongste cijfers tellen de Verenigde Staten 46,2 miljoen armen, wat overeenkomt met 15% van de bevolking. Dat zijn 15 miljoen meer armen dan in 2000; tussen 2000 en 2007 kwamen er 6 miljoen armen bij en sinds 2007 maar liefst 9 miljoen.

Het is belangrijk om naar de historische achtergrond van deze ontwikkeling te kijken, die teruggaat tot de jaren zestig. Tijdens dat decennium werd enorme vooruitgang geboekt op het gebied van armoedebestrijding, net als op diverse andere terreinen, zoals de burgerrechten (die hielpen overigens ook fors voor de armoedebestrijding). In de periode 1959-1973 halveerde het armoedecijfer in de VS, van 22,4% in 1959 naar 11,1% in 1973. In de jaren tachtig ging het cijfer weer omhoog, waarna het in 2000 weer daalde tot 11,3%, voornamelijk als gevolg van de economische bloeiperiode eind jaren negentig.

Amerikaanse onderzoekers en beleidsdeskundigen hanteren als vuistregel dat het moeilijk is om rond te komen bij een inkomensniveau van tweemaal de armoedegrens of daaronder. In 2000 vielen 29,3% van alle Amerikanen onder deze definitie, daarna steeg dit percentage naar 34,4 in 2011. Het gaat om 106 miljoen mensen. Eenzelfde ontwikkeling zien we bij het mediane (middelste)

inkomen, dat daalde tijdens zeven van de afgelopen tien jaar (in 2011 met 1,5% ten opzichte van 2010). Daartegenover bleven de topinkomens steeds stijgen, waardoor de ongelijkheid nog verder toenam.

De derde reeks significante cijfers betreft de groep mensen die leven in extreme armoede: mensen met een inkomen van minder dan de helft van de armoedegrens, ofwel minder dan \$ 9500 per jaar voor een driepersoons huishouden. Waar deze groep in 2000 nog 12,6 miljoen mensen telde, was dit aantal in 2011 gestegen tot 20,4 miljoen. Tussen 1976 en 2011 verdubbelde het aantal zeer armen van 3,3 tot 6,6% van de bevolking. Voor zes miljoen mensen bestaat het inkomen uitsluitend uit voedselbonnen, wat neerkomt op een basale inkomensgarantie op een derde van de armoedegrens. Een huishouden met drie personen met een inkomen van uitsluitend voedselbonnen ontvangt iets meer dan \$ 6000 per jaar.

Tot slot de kwestie van ras, sekse en leeftijd. Voor zowel Afro-Amerikanen als latino's en indianen ligt het armoedecijfer op ongeveer 27%, bijna driemaal zo hoog als voor blanken. Voor alleenstaande moeders met minderjarige kinderen (onder de 18 jaar) ligt het cijfer op 42,6%. Kinderen zijn de armste leeftijdsgroep: 21,9% in 2011. Tot de jaren zeventig vormden ouderen de armste leeftijdsgroep, maar sindsdien hebben kinderen die twijfelachtige eer, en zijn ouderen dankzij indexering van de sociale zekerheid en andere maatregelen opgeklimmen tot de rijkste leeftijdscategorie.

De opkomst van de working poor

Dan het verhaal achter de cijfers. Toenmalig president Ronald Reagan zei in 1987: 'We zijn de strijd aangegaan met armoede en armoede heeft gewonnen.' Voor Amerikanen was de strekking van zijn uitspraak direct duidelijk: armoede laat zich niet door de overheid verhelpen, de mensen doen het zichzelf aan. En afgaande op de juist genoemde cijfers zou je geneigd zijn te denken dat hij gelijk had. Maar

dat is niet zo. Al sinds Roosevelt in de jaren dertig de New Deal introduceerde, heeft de Amerikaanse overheid stevige beleidsmaatregelen doorgevoerd om mensen uit de armoede te houden, ook de regering-Obama zet hier weer op in. En zónder deze maatregelen zou het Amerikaanse armoedecijfer bijna het dubbele bedragen, namelijk zo'n 80 miljoen mensen.

Dus de vraag is: hoe valt dat zeer succesvolle overheidsbeleid te rijmen met het feit dat nog altijd 46 miljoen Amerikanen in armoede leven? Het eerste deel van het antwoord bestaat uit de opkomst van laagbetaald werk. Amerika is een lagelonenland geworden. De eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog waren een gouden tijd voor de Verenigde Staten. Het land had een monopolie op de wereldmarkt. De vakbonden waren sterk. Laaggeschoold werk in de industrie lag voor het oprapen en de lonen stegen snel. Het was het tijdperk van de Amerikaanse middenklasse. Ergens in de jaren zestig begon de de-industrialisatie en de globalisering. En vanaf 1973 — het jaar van de eerste oliecrisis — namen laagbetaalde banen in de dienstverlening de plaats in van de weggefallen banen in de industrie, zagen vakbonden hun ledental afnemen en hun macht tanen, kon het minimumloon de inflatie niet meer bijhouden.

De wereldwijde concurrentie zette zich sindsdien onverminderd voort en de gevolgen zijn zichtbaar in de loonontwikkeling. Op dit moment bedraagt het mediane jaarsalaris in de Verenigde Staten \$ 34.000, bij voltijds werk dat het hele jaar wordt gedaan. Bij een kwart van alle banen ligt het loon onder de armoedegrens, \$ 23.000. Het mediane salaris ligt slechts 7% hoger dan in 1973, een stijging van minder dan 0,2% per jaar. Vanzelfsprekend is de economie in die periode niet stil blijven staan; deze groeide zelfs met ruim 100%. Maar die groei kwam volledig terecht bij de topinkomens. De kloof tussen de boven- en onderkant van de arbeidsmarkt is inmiddels groter dan ooit.

Amerikanen willen dat niet onder ogen zien. Miljoenen werkenden weten maar al te

goed dat zij niet genoeg verdienen om de eindjes aan elkaar te knopen, maar zij zien hun situatie als een afzonderlijk geval, een kwestie van persoonlijk falen of pech. Daarbij zien ze meestal over het hoofd dat zij, ieder voor zich, ten prooi zijn gevallen aan de structurele tekortkomingen van de arbeidsmarkt en de economie. Meer dan enige andere factor zijn laagbetaalde banen de reden waarom zo veel mensen nog altijd in armoede verkeren. Immers, de armen halen 61% van hun inkomsten uit werk.

Veranderde gezinssamenstelling en de effecten op armoede

Maar er is nog een verklaring. De gezinssamenstelling is de afgelopen decennia aanmerkelijk veranderd. Toen het probleem van laagbetaald werk opkwam, gingen veel vrouwen uit traditionele tweeoudergezinnen de arbeidsmarkt op, waardoor deze gezinnen het financieel weer konden redden. In sommige gevallen betrof het hier werk dat vrouwen al die tijd thuis hadden verricht zonder ervoor betaald te krijgen, in de kinderopvang en voedselvoorziening. Maar voor alleenstaande moeders bestond die mogelijkheid van een tweede, aanvullend inkomen niet – zij moesten het doen met één slecht betaalde baan. Het is dan ook geen toeval dat het armoede-cijfer voor alleenstaande moeders met kinderen boven de 40% ligt. Evenmin is het verrassend dat kinderen tegenwoordig de armste leeftijdsgroep vormen. Daar waar laagbetaald werk vooral alleenstaande moeders en hun kinderen beknelt, zijn vrouwen en kinderen ook onevenredig vaak het slachtoffer van extreme armoede. Dat heeft alles te maken met de bijstandshervorming die in 1996 werd doorgevoerd door de regering-Clinton.

De bijstandsregeling (oorspronkelijk 'Aid to Families with Dependent Children', ofwel AFDC), die altijd inkomensafhankelijk is geweest, lag vanaf eind jaren zestig steeds meer onder vuur vanuit rechtse hoek. Dat was een raciaal getinte politiek, aangezien een oneven-

redig deel van de bijstandsgerechtigden bestond uit Afro-Amerikanen (die bovendien onevenredig vaak arm waren). En inderdaad ontbeerde de regeling elke prikkel om uitkeringsgerechtigden systematisch aan het werk te helpen zodat ze uit de bijstand konden stappen, en bleven te veel mensen in de bijstand hangen. Doordat de liberals dit lang negeerden raakte de rechtse aanval in een stroomversnelling. Toen Bill Clinton in 1992 als president aantrad, was de bijstandspolitiek een heet hangijzer geworden. Clinton, die zichzelf als een 'Democraat nieuwe stijl' neerzette, beloofde in zijn campagne 'een einde te maken aan de bijstand zoals wij die kennen'.

En hij deed niets minder dan dat. De nieuwe bijstandswet – nu onder de naam 'Temporary Assistance for Needy Families' (TANF) – bracht twee veranderingen teweeg. Hij maakte een einde aan bijstand als wettelijk recht en stelde de termijn dat een gezin bijstand kon ontvangen op maximaal vijf jaar. Aanvankelijk was de wet een succes: de eerste paar jaar na invoering trad een fors aantal bijstandsmoeders toe tot de arbeidsmarkt, voornamelijk dankzij de florerende economie en de ruime beschikbaarheid van banen. Maar de recessie legde de ernstige weeffouten van TANF op dramatische wijze bloot.

Aan het begin van de recessie ontvingen 26,3 miljoen mensen voedselbonnen, tegen slechts 3,9 miljoen TANF-uitkeringen. Sindsdien steeg de eerste groep met 20 miljoen tot 46,7 miljoen, terwijl het aantal bijstandsgerechtigden groeide tot 4,4 miljoen, een toename van slechts 500.000. Hoe is dat verschil te verklaren? Omdat voedselbonnen een wettelijk recht zijn en de nieuwe bijstand niet meer. De nieuwe bijstand bestaat zelfs niet in grote delen van de Verenigde Staten. De huidige wet bereikt 27% van de kinderen in arme gezinnen; voor de oude wettelijke regeling was dat 68%. Hoewel de uitkeringen onder het oude systeem in veel staten op een laag niveau lagen, bestond er wel een wettelijk recht op steun. Nu wordt in de helft van de Amerikaanse staten minder dan 20% van de kinde-

ren in arme gezinnen bereikt. In de staat Wyoming bijvoorbeeld profiteren 600 mensen van bijstand, minder dan 4% van de behoeftige kinderen.

De bijstand is bij uitstek het terrein waar rassenspolitiek ongemeen hard uitpakt, met gevolgen voor een groot aantal vrouwen en kinderen, ongeacht ras of etnische afkomst. Dit weerhoudt rechts er niet van een op ras gerichte politiek te blijven bedrijven als het gaat om de bijstand, nu bijvoorbeeld door de mythe te propageren dat president Obama werk als voorwaarde voor een uitkering zou hebben afgeschaft, zonder ook maar één moment stil te staan bij het gegeven dat TANF in grote delen van het land helemaal geen rol speelt. Al met al is de bodem weggeslagen onder de sociale voorzieningen in de VS. Op het meest basale niveau bestaat deze nu op veel plaatsen louter uit voedselbonnen. Dat is misschien wel de belangrijkste reden waarom voor 6 miljoen mensen voedselbonnen de enige inkomensbron is.

Binnensteden en de stapeling van problemen

Niet alleen het beleid ten aanzien van het recht op bijstand werd voornamelijk ingegeven door ras. Ook de slepende en moeizame geschiedenis van de Amerikaanse binnensteden wordt erdoor gekleurd, en dat is een laatste verklaring voor de aanhoudende armoede. Tegelijk met de sterke veranderingen in de Amerikaanse economie in de jaren zeventig voltrok zich ook in de binnensteden een omslag. De oude stadswijken waren altijd al gese-

Het is al moeilijk om rond te komen bij een inkomensniveau van tweemaal de armoedegrens

gregeerd, als gevolg van overheidsbeleid en particulier beleid van financiële instellingen, met als resultaat een driedimensionale verdeling naar ras, inkomen en klasse. Maar ondanks die segregatie fungeerden ze als een gemeenschap. Dit veranderde toen veel Afro-Amerikanen die het zich economisch konden veroorloven naar de buitenwijken verhuisden, hiertoe aangespoord door de maatschappelijke onrust van de jaren zestig en de opkomst van een zwarte middenklasse. De bewoners die achterbleven zaten overwegend in een lagere inkomensgroep, wat zich, samen met slechte scholen, uitte in hogere misdaadcijfers en andere vormen van gebrekkig sociaal kapitaal. Hierdoor raakten deze wijken in verval op hetzelfde moment dat de bewoners hun kansen om fatsoenlijk werk te vinden zagen slinken door de slechte economie. Veel ouders in Amerikaanse middenklassegezinnen vrezen nu — terecht — dat hun kinderen het misschien slechter krijgen dan zijzelf. Maar het levenspad van te veel kinderen in Amerikaanse binnensteden, en met name jongens, voert al heel lang onherroepelijk langs de gevangenis, waarna ze voor de rest van hun leven zijn gebrandmerkt. Een nog bitterdere pil voor mensen in deze wijken is de totale afwezigheid van kansen — een fatale wisselwerking van scholen zonder onderwijs, armoede en een gebrek aan positieve volwassen rolmodellen, zowel thuis als in de woonomgeving.

Voor veel Amerikanen staan armoede in de binnensteden en de bijstand aan elkaar gelijk. Zo had president Reagan het eens over een vrouw die, naar hij gehoord had, doodleuk in een grote witte Cadillac naar de supermarkt reed en met haar voedselbonnen uitsluitend de fijnste vleeswaren kocht. Iedereen wist meteen dat hij een Afro-Amerikaanse vrouw bedoelde die in de bijstand zat en in de binnenstad woonde. Dat is namelijk het Amerikaanse stereotype van armoede. De manier waarop politici en burgers armoede benaderen wordt bepaald door een kleine groep langdurig armen en degenen bij wie armoede overgaat van de ene op andere generatie. In werkelijk-

heid blijven de meeste mensen in de Verenigde Staten die op enig moment armoede ondervinden daar niet in steken en vormen blanken de grootste groep armen.

Steeds vaker blijkt uit onderzoek dat het cruciaal is om te investeren in de vroege ontwikkeling van kinderen, en op dat gebied schieten de Verenigde Staten schromelijk tekort. Iedereen is het erover eens dat hervorming van het onderwijs noodzakelijk is, maar de invulling ervan blijft een strijdpunt. In plaats van makkelijker wordt het steeds moeilijker om onderwijs na de middelbare school te volgen — iets wat van cruciaal belang is voor de banen van de 21ste eeuw. Het is essentieel dat Amerika in zijn kinderbeleid oog heeft voor zowel armoede als de kwaliteit van het onderwijs. Dat lijkt vanzelfsprekend, maar het is een punt dat maar al te vaak verloren gaat in het lawaai van meningen over waarom kinderen geen goed onderwijs krijgen.

Waarom is het zo moeilijk om een einde aan te maken aan armoede in de VS? Door een

combinatie van factoren. Een economisch systeem waarin inkomensgroepen beneden modaal, en in het bijzonder mensen aan de absolute onderkant, al veertig jaar aan het kortste eind trekken. Ook de invloed van ras, etniciteit en sekse op het politieke discours en op belangrijke instituties als scholen, het strafrechtelijke systeem en financiële instellingen telt mee. En de situatie wordt verergerd door de almaar groeiende kloof tussen de boven- en onderklasse en de onwil van rijken en van het bedrijfsleven om evenredig bij te dragen aan het draaiend houden van de samenleving. Het zorgt voor een uitholling van de belofte van gelijke kansen en sociale integratie die elke democratie uitdraagt. Pas als het Amerikaanse debat een nieuwe richting inslaat kan armoede effectief worden bestreden.

De oorspronkelijke tekst werd uitgesproken op de AIAS Conference te Amsterdam, 26 september 2012, getiteld 'Never Waste a Good Crisis'.

Noot

- 1 Het mediane inkomen is het middelste inkomen: de helft van de mensen verdient meer en de helft verdient minder, het biedt meer inzicht in de inkomensverdeling dan het gemiddelde inkomen, want dat kan door een paar zeer hoge inkomens sterk vertekend worden.

Het kortzichtige ideaalbeeld van de *homo participiens*

Reactie op het rapport van de commissie-Noten

Het rapport van de commissie-Noten over de ledendemocratie binnen de PvdA circuleert voor debat. Leden hebben er ook een enquête over kunnen invullen. Maar op de analyse van het rapport valt nog wel wat aan te merken: die ontbreekt namelijk. Hoe moet dat nu als er in april over gestemd wordt op het congres?

ARIE DE JONG

Voorzitter van de reglementencommissie van de PvdA en gewestelijk voorzitter van Zuid-Holland

In december 2012 lag het rapport *Tussen leden en leiders* van de commissie Ledendemocratie, ook wel de commissie-Noten, in het partijbestuur van de PvdA op tafel. Dat was een hele prestatie, want de werkzaamheden waren eigenlijk pas in september van dat jaar begonnen, na een nogal lange aanloop waarin de commissie moest worden samengesteld,¹ en waarin vervolgens het kabinet-Rutte I viel en er campagne gevoerd moest worden.

Dat het rapport in haast is gemaakt, is helaas goed te merken. Was het een artikel voor een serieus blad geweest, dan zou het teruggezonden zijn met de opmerking dat het nog niet rijp was. Maar dat heeft het partijbestuur niet aangedurfd. Hoeveel goede bedoelingen de opstellers ook hadden, ze leveren daarmee het zoveelste rapport af over de partijorganisatie van de PvdA dat onder de maat is en waar weinig of niets mee gedaan kan worden. Opvallend is bijvoorbeeld dat in de toch al schra-

le opsomming van geraadpleegde literatuur, geen enkel eerder uitgebracht rapport over de partijdemocratie wordt vermeld, laat staan dat op enige wijze is nagegaan wat die hebben opgeleverd.

Natuurlijk kan bijna geen enkel rapport in de schaduw staan van het rapport van de commissie-Van Kemenade (1991) dat tot ingrijpende organisatorische wijzigingen leidde. Maar nog maar tien jaar geleden (2003) werd onder het motto 'politiek is mensenwerk' het resultaat van een commissie Partijvernieuwing door het congres aanvaard, waarvan overigens een deel weer ongedaan werd gemaakt via de congresresolutie van 2008 over, jawel, gewenste partijvernieuwing.

Ik geef hier mijn visie op het rapport van de commissie-Noten met enige schroom. Als ik het goed heb begrepen is het namelijk niet de bedoeling dat ik mij roer, gezien de passage op p.18 waarin de commissie stelt dat het

‘een valkuil [lijkt] om vernieuwing van de ledendemocratie te funderen op de opvattingen en voorkeuren van de huidige actieve leden’. Degenen die iets met dit rapport moeten doen, worden met deze mededeling gedisqualificeerd te reageren. Partijbestuur, verenigingsraad, congres: al die mensen die hierin zitten moeten blijkbaar hun mond erover houden.

De opdracht en de pretenties

De opdracht van het partijbestuur aan de commissie spreekt van een ‘evaluatie naar de stand van zaken ledendemocratie Partij van de Arbeid’. Met zulk krom Nederlands ligt het risico van mislukking op de loer; het is de commissie dus ook niet makkelijk gemaakt. Ook de rest van de opdracht is weinig helder. De commissie wordt gevraagd te kijken naar de democratische rechten van het individuele lid en van afgevaardigden, en naar de positie van ‘groepen en netwerken binnen de PvdA’. Gevraagd wordt de aandacht tevens te richten op het functioneren van congres, politieke ledenraad en verenigingsraad. Merkwaardig genoeg blijft het functioneren van het partijbestuur zelf buiten beschouwing.

Het rapport draagt een vreemde titel. *Tussen leden en leiders*, wat wordt daarmee bedoeld? De ondertitel wekt nog meer verwarring: *Over de noodzaak van permanente vernieuwing van de partijdemocratie*. Over het waarom van die noodzaak van permanente vernieuwing is in het rapport niets te lezen. ‘Permanente vernieuwing’ heeft voor mij ook helemaal geen positieve connotatie. Ik behoor tot de mensen die vinden dat spelregels juist een zekere stabiliteit moeten kennen. Het telkens veranderen van spelregels in een organisatie waarin macht een grote rol speelt, is kwetsbaar en meestal in het voordeel van degene die de macht heeft. Ik zou eerder willen pleiten voor een meer organische ontwikkeling: niet de spelregels van boven opleggen, maar ook veel ruimte laten aan wat er in de organisatie gebeurt.

De ontbrekende analyse

Na twee inleidende hoofdstukken geeft hoofdstuk 3 van het rapport een ‘vluchtige verkenning’. Dit hoofdstuk biedt een adequate, zij het weinig diepgaande beschrijving van hoe het ervoor staat met de drie beschouwde organen van de partij (congres, verenigingsraad, politieke ledenraad²), terwijl ook in korte stukjes aandacht wordt gegeven aan de politiek leider, de partijvoorzitter (niet het partijbestuur), de politieke vertegenwoordigers, de inhoudelijke groepen en netwerken, en aan de leden.

Vluchtig is de verkenning zeker: het functioneren van de afdelingen, de basis van de partij, blijft zelfs helemaal buiten beschouwing. De commissie heeft een aantal interessante enquêtes uitgezet, maar over de uitkomsten daarvan wordt vrijwel niet gerapporteerd. Een grondige analyse ontbreekt volledig, en na de verkennende schetsen schakelt het rapport terstond door naar conclusies en aanbevelingen. Een treffender voorbeeld van ‘jumping to conclusions’ heb ik zelden meegemaakt.

Natuurlijk komt de commissie ook met interessante ideeën die het waard zijn om uit te werken of te proberen. Maar echt doordacht is het allemaal niet. Wat te denken van het voorstel om de statuten en reglementen voortaan over te laten aan de verenigingsraad? Dat lijkt een interessant idee, maar het betekent dat de spelregels in beslotenheid worden vastgesteld. Die spelregels worden daarmee zelfs overgelaten aan de meest actieve leden van de partij, aan degenen aan wie de commissie dit soort zaken juist niet wilde overlaten.

De eerste belangrijke aanbeveling van de commissie is dat iedereen (geen idee wie allemaal, vermoedelijk worden de leden bedoeld) online en realtime moet kunnen stemmen over belangrijke beslissingen. Stel dat dit meteen kan worden doorgevoerd en we op 27 april 2013 online en realtime over dit rapport, en over een ongetwijfeld positief getoonzette resolutie van het partijbestuur, zouden kunnen stemmen. Natuurlijk is het dan aanlokkelijk niet helemaal naar Leeuwarden af te rei-

zen. Maar is het niet erg vrijblijvend om vanuit de luie stoel en zonder kennis te hoeven nemen van de argumenten die over en weer worden gewisseld, mee te beslissen? En wat te denken van het initiatief van G500, dat honderden mensen verzamelde die met opmerkelijke kadaverdiscipline tijdens het voorcongres van het CDA precies stemden wat het centrale comité voorschreef? Kan dat onze partij ook overkomen?

De tweede belangrijke aanbeveling is om het 'beproefde concept van de vergadering' af te schaffen, onder het motto dat de het in deze tijd niet meer nodig is om op dezelfde plaats, op hetzelfde tijdstip met elkaar over iets te beraadslagen. Natuurlijk verveel ik me ook wel eens bij een vergadering en er zijn heel veel vergaderingen die niets voorstellen of

De commissie heeft een aantal interessante enquêtes uitgezet, maar over de uitkomsten daarvan wordt vrijwel niet gerapporteerd

waar bijna geen hond op afkomt, maar volgens mij moet je je in die situatie afvragen of bij zo'n vergadering wel de juiste onderwerpen aan de orde zijn, of de juiste mensen aan tafel zitten en of er voldoende met het resultaat van een vergadering wordt gedaan. De virtuele ruimte opzoeken zal mijns inziens niet helpen, de vrijblijvendheid daarvan belemmert juist de politieke effectiviteit.

De derde belangrijke aanbeveling van de commissie is dat iedereen de mogelijkheid krijgt om agendapunten aan te dragen voor het partijcongres. Dat is opmerkelijk, want de commissie constateert ook dat het congres al een loodzware agenda heeft. Doordat daar veel te veel aan de orde komt, zou er geen sprake zijn van goede tegenmacht. Die observatie

is juist. Maar dan moet die agenda toch juist worden ingeperkt? Hier wreekt zich dat de commissie blijkbaar zo slecht op de hoogte is van de gang van zaken in de partij dat ze de waarde van het presidium niet kent: het presidium is onafhankelijk en zou juist veel meer greep moeten hebben op de kwaliteit van de vergaderingen die het moet leiden. Bovendien hebben we een jaar geleden hiervoor al een oplossing geregeld die nog niet eens geprobeerd is: het voorbereidende congres.

De vierde aanbeveling is dat de commissie nieuwe 'collectiviteiten' wil introduceren die zich dan bijvoorbeeld tijdens een congres kunnen manifesteren. Mensen zouden eerst steun moeten verwerven onder andere mensen, om vervolgens namens deze groep het woord te voeren of een voorstel in te dienen. Overschat de commissie niet de motivatie en het vermogen van partijleden om aanhang te organiseren? Wat is er trouwens mis mee om de voorbereiding van de zo noodzakelijke 'tegenmacht' gewoon te blijven organiseren via de kanalen die al bestaan (afdelingen, netwerken et cetera)?

De vijfde en laatste aanbeveling is dat er een virtueel 'plein' gecreëerd moet worden waarop mensen elkaar kunnen ontmoeten. Dit spreekt mij erg aan. De huidige PvdA kenmerkt zich door vrijblijvendheid, los zand en gebrek aan onderlinge communicatie. Natuurlijk moeten we niet de illusie hebben dat alle leden voortdurend overal aan mee willen doen of zich van alles op de hoogte willen stellen, maar het huidige gebrek aan samenhang binnen de partij is schrijnend. Het zou evenwel bij het oplossen van dit probleem geholpen hebben als de commissie zich had gebogen over de vraag waarom de communicatie in de vereniging nu zo beroerd is. Ik vrees dat de nu voorgestelde ideeën lapwerk zijn, die de terecht ergernis van de commissie niet zullen wegnemen.

Hoe nu verder? Misschien is het maar het beste om een paar praktische mensen bij elkaar te zetten om nog wat van het rapport te maken.

Die zouden dan ook kunnen kijken of interessante voorstellen elders al worden toegepast, om de partij niet op te zadelen met kinderziektes. Daarbij is het verstandig ook in ogen-schouw te nemen dat de PvdA in elk geval nu nog een vereniging is van vrijwilligers en ama-

teurpolitici, die niet voortdurend online en zullen deelnemen aan elk onoverzichtelijk besluitvormingsproces dat zich aandient. Het ideaalbeeld van de commissie, van de homo participiens, bestaat niet.

Noten

- 1 De commissie bestond, buiten Han Noten als voorzitter, uit Zita Schellekens, Ton Heerts, Jorn Michels, Erik van Bruggen, Ria Steenaart, Marc van Veen en Berend Buddingh.
- 2 Voor de niet-ingewijden: het congres is het hoogste orgaan van de PvdA en het wordt gevormd door afgevaardigden

van de afdelingen, afgevaardigden van werkgroepen en netwerken, het partijbestuur, terwijl bij de inhoudelijke punten verder alle leden mogen deelnemen. De politieke ledenraad is een adviserend gezelschap dat wordt gevormd door de afgevaardigden van grote afdelingen en gewesten, maar over alles mogen alle leden meedoen.

De verenigingsraad is een besloten vergaderend partijorgaan waarin afgevaardigden zitten van de grote afdelingen en gewesten, maar ook van regio's van kleinere afdelingen. Die afgevaardigden moeten lid zijn van een afdelingsbestuur of gewestelijk bestuur.

Eendracht maakt macht, eenstemmigheid maakt dom

Een reactie op Arie de Jong

De discussie binnen de PvdA over vernieuwing van de partijdemocratie is een groot succes, kijk maar naar het aantal reacties op de online-enquête over het rapport van de commissie Ledendemocratie. De PvdA moet zonder enig voorbehoud weer een democratische partij willen zijn.

HAN NOTEN

Voorzitter van de commissie Ledendemocratie en burgemeester van Dalfsen

Het is zondag 27 januari 2013. Het rapport *Tussen leden en leider: over de noodzaak van permanente vernieuwing van de partijdemocratie* is vijf dagen oud en we hebben tot nu toe meer dan 2500 reacties mogen ontvangen op de online enquête over het rapport. Verreweg de meeste reacties zijn van gewone leden van onze partij die verder geen functie vervullen en het overgrote deel reageert heel positief op onze voorstellen. Of de reacties positief of negatief zijn vind ik niet het belangrijkste. Ik ben een tikkeltje euforisch omdat ik weet: als mensen reageren, dan doen ze mee. Zij reageren omdat zij vinden dat onze partij van hen is. En ik wil niets liever dan dat. Vanavond gaat er een voortreffelijke fles open én leeg.

Een evaluatie van de stand van onze partijdemocratie is relatief eenvoudig en tegelijk ook onmogelijk om te geven. Het eenvoudige zit hem in de beschikbaarheid van kennis in de vorm van onderzoeken en artikelen, het probleem zit hem in de veelheid van opvattingen. Weten en vinden lopen voortdurend door

elkaar. Dat is onvermijdelijk. Democratie als zodanig laat zich misschien waarde vrij analyseren. De inrichting van een partij daarentegen, de toepassing van democratische beginselen daarbij, is per definitie een politieke keuze en daarmee een waardegedreven keuze. Het is niet anders. Zolang het 2500 reacties oplevert hoor je me overigens ook niet klagen.

De staat van een vereniging genaamd de Partij van de Arbeid

De 'organisatiegraad' van onze verenging is nog maar een derde van wat die ooit was. Het gemiddelde PvdA-lid is nog net geen zestig jaar. Onze Eerste Kamerfractie is er jong bij. De banden met het middenveld zijn doorgesneden: de ziekenfondsen bestaan niet meer, de relatie met vakbonden is op zijn minst ongemakkelijk te noemen, de verhoudingen met woningcorporaties en met organisaties in de zorg zijn soms ronduit vijandig. Een eigen krant en omroep hebben we al lang niet meer.

Stemden vroeger onderwijzers en arbeiders op ons — dat ging bij wijze van spreken van vader op zoon — tegenwoordig is het maar afwachten wie er op ons stemt: vandaag die en morgen een ander. De relatie met onze kiezers mag vluchtig worden genoemd, voor zover we ze trouwens nog hebben: ons electoraat is, als je lange lijnen trekt, zo ongeveer gehalveerd.

Zijn wij de enige politieke vereniging die van deze ontwikkelingen last heeft? Zeker niet, maar dat maakt me niet uit. De redenering dat iets geen probleem is omdat een ander het probleem ook heeft, die redenering geloof ik niet. Los je alles op met het versterken van de ledendemocratie? Word je een aantrekkelijke vereniging als je om de week ergens over mag stemmen? Natuurlijk niet.

Als je ledendemocratie reduceert tot een boekje dat gevuld is met de zoveelste set aan ondoorgrondelijke statuten, reglementen en procedures waarin bepaald is wie wat wanneer te zeggen heeft, dan wordt onze vereniging heus niet aantrekkelijker. Daar is meer voor nodig. Maar aan de andere kant: ik weet niet hoe het met u zit maar ik ben geen lid van een politieke partij geworden om te zwijgen. Ik ben een sociaal-democraat en de sociaal-democratie is van mij. Ik wil best af en toe pamfletten uitdelen en ik stem ook (bijna) altijd braaf zoals het hoort. Maar ik wil wel wat te zeggen hebben.

Ledendemocratie is nuttig en onvermijdelijk

Maar los van wat ik persoonlijk graag wil, ben ik er ook ten diepste van overtuigd dat het fenomeen democratie erg nuttig is. Niet makkelijk overigens. Democratie is hard werken. Iedereen die ooit als volksvertegenwoordiger gewerkt heeft, of die voorzitter is geweest van de plaatselijke voetbalclub, die weet dat inspraak, betrokkenheid van leden en besluitvorming door meerderheden, het besturen bepaald niet makkelijker maakt. Maar we weten ook dat daar waar inspraak en tegenpraak niet bestaan, de vereniging vroeger of

later doodloopt in de in beton gegoten overtuigingen van de toevallige leider.

Ledendemocratie zorgt voor *tegenmacht* en houdt de gekozen leiders in het gareel. Maar gelijktijdig *legitimeert* zij die leiders. Doordat ze gekozen zijn en opnieuw gekozen moeten worden, daardoor hebben ze de macht die nodig is om politieke idealen te realiseren. En terwijl u en ik onze leiders kiezen én ons programma vaststellen, *verbinden* we ons met elkaar en onze geschiedenis. Die verbinding zorgt voor continuïteit. Ze zorgt voor de nodige koersvastheid en daarmee voor de betrouwbaarheid van de vereniging, wat weer de mogelijkheid biedt voor mensen om zich te verbinden. Een sociologisch perpetuum mobile. Ik word lid van een voetbalclub omdat ik wil voetballen. Ik word lid van een politieke club omdat ik me thuis voel bij haar politieke opvattingen. Die politieke opvattingen moeten dus gekend zijn en gelijktijdig waardevol. En omdat ik ze ken, erbij was toen ze werden vastgesteld, omdat ik ze waardevol vind en me ermee verbonden heb, daarom wil ik me er ook voor inzetten.

Maar uiteindelijk heeft de PvdA geen keuze; zij moet zonder enig voorbehoud een democratische partij willen zijn wil zij geloofwaardig zijn in de politieke idealen die ze nastreeft. Een sociaal-democratische partij die aan zichzelf niet de democratische eisen stelt die zij aan de samenleving stelt, die maakt zichzelf ongeloofwaardig.

Hoe staat het ervoor

In de praktijk is het voor leden vaak moeilijk zo niet onmogelijk om daadwerkelijke tegenmacht te organiseren. Het is vaak de eenling die weliswaar een stem heeft maar die geen vuist kan maken. De hoeveelheid aan amendementen, 1014 op het verkiezingscongres in 2012, haalt op voorhand iedere scherpte uit het debat. Dit is geen democratie, dit is een fragmentatiebom. De grote hoeveelheid aan sprekers zorgt voor oppervlakkigheid in de behandeling van onderwerpen. Het vermogen

om daadwerkelijke tegenmacht te organiseren is sterk afgenomen. Met Voerman (S&D 2012/11-12) constateren wij dat het middenkader, de afdelingen en de gewesten, een belangrijk deel van hun effectieve tegenmacht hebben verloren. We hebben sterke leden én sterke leiders, maar of die krachten elkaar ook op een georganiseerde wijze weten te treffen is zeer de vraag.

De ledendemocratie in de Partij van de Arbeid zoals deze is georganiseerd is in hoofdzaak reactief. Zeker voor zover deze formeel in statuten en reglementen is vastgelegd. Er zijn pogingen ondernomen om middels werkgroepen en netwerken ontmoetingen rondom

We hebben sterke leden en sterke leiders, maar of die krachten elkaar ook op een georganiseerde wijze weten te treffen is zeer de vraag

thema's te organiseren, maar zoiets als actiegroepen zijn binnen de partij niet zo makkelijk te vinden. De tijd dat het partijbestuur sidderde voor de Rooie Vrouwen is definitief voorbij. Netwerken zijn langs klassieke lijnen georganiseerd. Het is niet zo makkelijk om toe te treden. Formeel wel, maar feitelijk niet. Overigens zijn er wel degelijk voorbeelden geweest van krachtige ledeninitiatieven buiten de gevestigde orde; van Nieuw Links tot Niet Nix. Maar het hoeft allemaal niet per se polemiserend te zijn; het kan ook gaan om ontmoetingen rondom thema's of mensen die elkaar vinden in het organiseren van ondersteuning voor anderen.

De Partij van de Arbeid is ten diepste een waardegedreven gemeenschap. Wie naar onze geschiedenis kijkt kan niet anders dan concluderen dat niet voor niets gesproken werd over de Rooie Familie. De ledendemocratie in de

vorm die we nu kennen levert nauwelijks een bijdrage aan het in stand houden van die waardegedreven gemeenschap. Er is nauwelijks nog sprake van ontmoeting, uitwisseling van kennis en ervaring, buiten de formele, voor de instandhouding van de partij noodzakelijke momenten en gremia. Misschien is er sprake van partijdemocratie, maar een ledendemocratie die ons verbindt op grond van onze, los van de politieke actualiteit, gedeelde waarden, ontbreekt.

De aanbevelingen van de commissie Ledendemocratie

Het afgelopen jaar mocht ik de voorzitter zijn van een commissie die in opdracht van het partijbestuur gekeken heeft naar de kwaliteit van onze ledendemocratie. We hebben met veel mensen gesproken, kwantitatief onderzoek gedaan en heel veel gelezen. Dat alles leidt tot een aantal voorstellen die op het komende congres van onze partij aan de orde zullen komen.

- ▶ Iedereen stemt realtime online daar waar mogelijk. Dat geldt in ieder geval voor de verkiezing van de partijleider, de partijvoorzitter en het vaststellen van kandidatenlijsten. Maar ook bij belangrijke beslissingen die door een congres genomen worden en die ons inhoudelijk verbinden. Denk aan verkiezingsprogramma's, congresresoluties en bijvoorbeeld de vraag over het wel of niet deelnemen aan een regering. Volgens de commissie zijn er geen praktische of principiële bezwaren tegen om aan 55.000 leden stemrecht te geven. Deze wijziging brengt wel een drastische aanpassing van het begrip van afgevaardigden met zich mee. We schaffen ze niet af maar zetten er wel iets naast.
- ▶ We ontkoppelen de eenheid van inhoud, plaats en tijd. De organisatie van de ledendemocratie, de manier waarop we het met elkaar regelen, gaat nog steeds uit van het

beproefde concept van de vergadering. Mensen ontmoeten elkaar letterlijk op één plek en daar worden ook de onderwerpen besproken én de beslissingen genomen. De commissie denkt dat deze dwingende structuur in deze tijd niet meer nodig is. Afdelingen en gewesten moeten de mogelijkheid en de middelen krijgen om een subcongres te organiseren, gelijktijdig met het hoofdcongres. Daar kan het hoofdcongres via schermen gevolgd worden. Iedereen die dat wil kan online realtime meestemmen, bij wijze van spreken bij de secretaris in de keuken. Door realtime stemmen op afstand mogelijk te maken ontstaan er nieuwe mogelijkheden. Ook individuele leden die rondom een inhoudelijk thema elkaar weten te vinden kunnen dan in staat worden gesteld voor- en subcongressen te organiseren waar onder andere resoluties kunnen worden voorbereid. De commissie denkt dat het verstandig is om hiermee te experimenteren. Het wordt dan ook mogelijk, en het is volgens de commissie ook wenselijk, dat een voorgenomen besluit op een congres vergezeld gaat van een advies door een voor het onderwerp relevant netwerk.

- ▶ We introduceren voor iedereen de mogelijkheid om te agenderen. De commissie is van mening dat een activerende ledendemocratie alleen mogelijk is als leden, op zijn minst voor een deel, daadwerkelijk de agenda van de te behandelen onderwerpen bepalen. Nu is het bijvoorbeeld zo dat het partijbestuur resoluties voorlegt aan een congres. Naar de mening van de commissie zou dat recht ook moeten toekomen aan individuele leden. Onder één belangrijke voorwaarde: dat dit individuele lid dat niet doet namens zichzelf, maar namens een belangrijk deel van de leden.
- ▶ We vragen om nieuwe collectiviteiten. Het is alweer lang geleden maar er waren tijden dat het partijbestuur tijdens congressen

geconfronteerd werd met goed georganiseerde tegenmacht. Vakbonden, woningcorporaties, ziekenfondsen en lokale bestuurders wisten elkaar langs de lijnen van het middenveld te vinden en hadden vaak een beslissende stem. De positie van de gewesten was via hun invloed op de kandidaatstelling buitengewoon sterk. Dat is allemaal veranderd waardoor de 'tegenmacht' in de praktijk vaak te zwak is. De commissie wil dat er minder amendementen worden ingediend en minder moties,

Politiek bedrijven betekent ook kennis willen nemen van wat er in onze samenleving speelt

dat minder mensen het woord krijgen. Gelijktijdig is de commissie van mening dat *als* er amendementen worden ingediend, *als* er moties worden ingediend en *als* mensen het woord krijgen, dat dit dan namens een grote groep leden gebeurt. Dan pas krijgt het betekenis en wordt er werkelijke tegenmacht georganiseerd. We geven eenieder het recht om ten volle deel te nemen aan de ledendemocratie maar leggen gelijktijdig de verplichting op om eerst een collectiviteit te organiseren en daarmee reële tegenmacht, alvorens de agenda mag worden bepaald en het woord mag worden genomen.

- ▶ We creëren een plein waarop leden elkaar kunnen ontmoeten. Democratie, invloed en macht laten zich niet alleen vangen in formele procedures en reglementen. Het gaat niet alleen over beleidsbeslissingen en keuzes voor volksvertegenwoordigers. Politiek bedrijven is meer dan het hebben van

een mening. Politiek bedrijven betekent ook kennis willen nemen van wat er in onze samenleving speelt en het onderzoeken van mogelijkheden en onmogelijkheden. Al die dingen die van belang zijn om tot een mening te komen. De commissie adviseert om te onderzoeken hoe gekomen kan worden tot een ontmoetingsplaats voor leden rondom thema's die hen boeien voor de tijd dat zij dat wensen. Een open ruimte zonder procedures en reglementen.

Je moet wel wat te zeggen hebben

De essentie van het advies van de commissie is dat aan de ene kant de mogelijkheden van het individuele lid enorm worden vergroot, bijvoorbeeld door het recht van agendering. Maar dit gebeurt onder de voorwaarde dat dit individuele lid erin slaagt om een grote groep mensen rondom zijn of haar opvatting te mobiliseren. De vereniging is, heel cru geformuleerd, niet geïnteresseerd in de opvatting van

het individu, maar stelt het individu wel in staat om een collectief te organiseren. In feite dwingen we tot het organiseren van macht tussen de leden en de leiders. Dat doen we omdat een congres met 1014 amendementen onzin is. Democratische prietpraat. Liever tien amendementen maar dan wel allemaal met duizend handtekeningen. Dan pas wordt het spannend en is er sprake van een reële tegenmacht.

De voorwaarde voor dit alles is een cultuur waarin ledendemocratie 'a way of life' is geworden. Het moet in de PvdA normaal worden gevonden dat je het niet met elkaar eens bent. De essentie van wat de commissie wil bevorderen is dispuut. In de overtuiging dat het verschil van mening ons verder brengt in het bereiken van onze idealen. Dat is tegengesteld aan een cultuur waarin verschil van mening wordt gezien als een ondermijning van de eenheid en daarmee een verzwakking van de invloed. Eendracht maakt macht, dat is waar. Eenstemmigheid maakt dom. Dat is ook waar.

In memoriam Jos de Beus (1952–2013)

Doorwrocht en uitgesproken

Door **Arjo Klamer** & **Harmen Verbruggen**

Hoogleraar culturele economie aan de Erasmus Universiteit; decaan economische faculteit van de VU

Wat zou De Beus vinden van de rol die de PvdA nu speelt? Hoe zou hij de prestaties van Diederik Samsom beoordelen? Zou hij kritisch zijn over het pact met de VVD? Zou hij gerust zijn over de koers of zou hij heftig op de trom slaan om de gemoederen wakker te schudden voor een dreigend gevaar? We zullen het niet weten. Alweer twee jaar is zijn stem die zo luid klonk, onder andere op deze pagina's, verstomd. Een tijd lang dacht hij zelf nog terug te komen. Maar een onbegrepen ziekte in zijn hersenen heeft zich meester gemaakt van zijn lichaam. Woensdag 16 januari 2013 is hij overleden in het bijzijn van zijn vrouw en twee (nog jonge) kinderen, een paar maanden na zijn zestigste verjaardag.

Lezers van *S&D* zullen hem herinneren van zijn doorwrochte artikelen, van zijn uitputtende opsommingen, gedegen en scherpe analyses, en zijn uitgesproken sociale en democratische idealen. In zijn artikelen en boeken richtte hij zich steeds weer op thema's als het goede leven, vrijheid, gelijkheid en democratie. In zijn proefschrift, een dikke pil met de titel *Markt, democratie en vrijheid* (1989), toonde hij zijn eruditie alsook zijn neiging om uitputtend in te gaan op het gedachtegoed van anderen, de economen Hayek, Buchanan en Sen in dit geval.

Het was overigens opmerkelijk dat een sociaal-democraat zich toen zo verdiepte in het werk van de vrijemarkteconomen Hayek en Buchanan. Hij deed dat kritisch maar ook met erkenning voor hun nadruk op het belang optimale condities voor het vrije handelen te creëren. Sen met zijn aandacht voor het

belang van eerlijke kansen voor iedereen, zorgde in dat boek voor de balans. Typerend voor Jos concludeerde hij dat er nogal wat schortte aan hun gedachtegoed, en dan vooral in de praktische uitwerking ervan.

In *Economische Gelijkheid en Het Goede Leven* (1993) ging Jos op zoek naar de praktische uitwerking van het gelijkheidsbeginsel. Hij verbeeldde zich hoe drie concrete personages het principe van gelijkheid ervaren, en kwam tot het inzicht dat zij niet zozeer geïnteresseerd waren in gelijke uitkomsten maar meer in gelijke kansen. Voor zijn argumentatie had hij wederom een flinke boekenkast geraadpleegd, en hij strooide rijkelijk met verwijzingen naar tal van filosofen, economen en politologen. Duidelijk merkbaar is de invloed van de Amerikaanse filosoof Rawls, de econoom Sen en De Beus' geestelijke vaders Hans van den Doel (met wie hij werkte toen deze door een hersenbloeding werd getroffen) en Jacques van Doorn.

In zijn laatste werkzame jaren hield hij zich vooral bezig met het fenomeen van wat hij de toeschouwersdemocratie noemde. Het viel hem op dat politici steeds meer bezig waren met toneelspelen en dat kiezers de neiging hebben het politieke schouwspel gade te slaan zonder zich ermee te verbinden. Die ontwikkeling baarde hem zorgen. Hij verweet vooral zijn PvdA-politici dat ze hun doelgroepen loslieten met als gevolg dat de SP en eerst Fortuyn en toen Wilders vrij spel hadden.

Hij maakte zich druk om de overheersende bestuurdersmentaliteit en wilde meer engagement. Burgerlijke betrokkenheid was dan ook het leidende thema geweest in het verkiezingsprogramma van de PvdA in 1994 (*Wat mensen bindt*) dat onder zijn voorzitterschap tot stand kwam. Het komt op ons over als een thema dat

Jos de Beus, mei 2002

Arjo Klamer & Harmen Verbruggen

zeker nu actueel is. Dat geldt ook voor zijn idee over de toeschouwersdemocratie.

Op zijn computer staat nog een manuscript gewijd aan de toeschouwersdemocratie. *The Joyless Polity* had hij het genoemd. Het is in het Engels en was al voorwaardelijk geaccepteerd door Cambridge University Press. In februari 2010 probeerde hij er de laatste hand aan te leggen maar dat lukte niet meer. Hij had het daar erg moeilijk mee.

Dat kwamen wij, ondergetekenden, te weten tijdens onze wekelijkse wandelingen met Jos. Wij renden, wandelden (vooral dat toen hij lichamelijke problemen kreeg) en praatten iedere zondagochtend. Dat kwam zo. Jos zat in het curatorium van de Wiardi Beckman Stichting toen Harmen, één van ons dus, daartoe toetrad. Dat was in 1998. Na afloop van de vergadering realiseerden ze zich dat ze allebei in Hilversum woonden, dus namen ze samen de trein. Jos vertelde dat hij iedere zondag met Arjo, de andere van ons, op de Hilversumse heirende. Of Harmen mee wilde rennen. Dat wilde hij wel. En sindsdien zagen we elkaar iedere zondag.

Jos kon stevig oreren. Fluitend kwam hij op zijn fiets aanrijden en stak op enige afstand al van wal. Dan had hij iets gelezen wat wij absoluut moesten weten, of hij had een geweldige roddel (meestal over de PvdA), of het ging over weer een bijzonder college. Bij voorkeur had hij vier of vijf punten, zodat wij wisten dat we even geduld dienden te hebben.

We waren het vaak stevig oneens. Van Fortuyn wilde hij eerst weinig weten, en over de kritiek van Arjo op Europa kon hij zich behoorlijk opwinden. En als Arjo de loftrompet over de SP stak, stak hij zijn afkeer niet onder stoelen en banken (die op de heire overigens nauwelijks te vinden zijn). Een gesprek met Jan Marijnissen rond 2003 verzachtte zijn houding ten aanzien van de SP enigszins, maar hij bleef het omarmen van de staat als oplossing voor alle ongelijkheid wantrouwen. Dat betekende niet dat hij de PvdA spaarde. Integendeel. Zijn stem voor het CDA in 2006 was er een van frustratie.

Bijzonder spannend waren de gesprekken tijdens zijn voorzitterschap van de PvdA-selectiecommissie voor de Amsterdamse gemeenteraadsverkiezingen. Als zijn vrienden hadden we ernstige bedenkingen ten aanzien van deze politieke opdracht. We vroegen ons af of hij zich wel staande kon houden in de slangenkuil van de Amsterdamse politiek. Hij had het er inderdaad zwaar mee, maar dat weerhield hem niet om stevig op de pijnpunten te drukken en enkele Amsterdamse coryfeeën van toen weg te zetten. We hoorden zijn verhalen met verbazing en bewondering maar ook met enige zorg aan.

We beleefden van alles en nog wat op onze zondagen. We leefden mee met elkaars persoonlijke perikelen, en gaven elkaar advies over problemen op het werk. We vonden bijvoorbeeld dat Jos wat beter voor zichzelf op mocht komen op de universiteit. En we wilden dat hij ging werken aan zijn retoriek. Het kon wel wat minder wollig.

Wanneer Jos optrad in Buitenhof, dat was gedurende 2008 en 2009 om de drie weken, liep hij niet mee. Dat betekende wel dat hij de week daarvoor en daarna weer een verhaal had. Verhalen vertellen was aan hem goed besteed. Roddelen overigens ook. Leuk werd het vooral als hij stemmetjes nadeed, want daar was hij bijzonder goed in.

In 2008 begonnen de problemen. Het begon met klachten over 'restless legs', waardoor hij niet goed kon slapen. Toen klaagde hij over darmproblemen. Stad en land struinde hij af om te achterhalen wat het probleem was. Niemand kon het hem vertellen. Hij werd wel lekker dun. Maar hij werd ook somber. Dat viel ons direct op want Jos was bijna altijd vrolijk, en richtte zich vrijwel altijd op de zonnige kant van zijn leven. Hij maakte zich zorgen of hij wel op kon tegen de publicatiedruk op de universiteit. Hij zag enorm op tegen de eis om NWO-subsidies binnen te halen. Wij wezen hem er dan op dat hij het goed deed in Buitenhof en een populaire docent was. Zijn somberheid sloeg

Arjo Klamer & Harmen Verbruggen

langzaam om in een depressie. Het was rond-uit vreselijk om aan te zien hoe dat grote hoofd van hem bedwelmd raakte onder een grote deken, hoe wanhopig hij daarvan werd, hoe hij vreesde van iedereen en alles te vervreemden. Wij probeerden hem op te beuren, aan te geven waarvoor hij moest vechten, maar het werd alleen maar erger. Buitenhof had hij al opgegeven.

Die winter schuifelden we met een snel ouder wordende Jos over een besneeuwde hei in Laren. Hij was opgenomen in een psychiatrische instelling aldaar. Hij werd steeds magerder en vergeetachtiger. Het grote hoofd verschrompelde. In de plaats daarvan toonde zich zijn grote hart. Hij straalde wanneer mensen hem kwamen opzoeken en liet niet na om hen op het hart te drukken dat hij het zo fijn vond dat ze er waren. Alleen vergat hij snel wie er waren geweest.

In de Valerius-kliniek hebben ze het nog geprobeerd met elektroshocks. Hij leefde een beetje op, maar niet veel. Allerlei specialisten hebben hem onderzocht, maar niemand kon zeggen wat Jos had. Dat zijn ziekte onbegre-

pen bleef, is achteraf nog wel het moeilijkste van zijn ziektebed geweest. Dat was zeker zo voor degenen in zijn directe omgeving. Ongeveer een jaar geleden was Jos niet meer depressief. Hij ging toen snel achteruit. In twee jaar werd hij zeker dertig jaar ouder. Er was duidelijk iets goed mis. Maar wat?

Op 27 november 2012 vierde hij zijn laatste verjaardag. Iedereen die aanwezig was op zijn 'feestje' wist dat. Alleen hijzelf wilde dat liever niet weten. Oude vrienden hebben voor hem gespeeld. Daarna zakte hij weg om woensdag 16 januari in een verzorgingshuis in Hilversum zijn laatste adem uit te blazen.

Zijn grote hoofd is niet meer. De PvdA is een belangrijk denker kwijt. Studenten moeten het zonder zijn inspirerende colleges doen. Zijn kinderen zijn nu zonder hun vader en zijn vrouw zonder man. En wij hebben een vriend verloren.

Op 21 maart organiseren de UvA en de PvdA in de Rode Hoed te Amsterdam een bijeenkomst waarin het gedachtegoed van Jos de Beus centraal staat.

Zorgkosten: een cultureel probleem

Door **Dirk Achterbergh**

Mede-auteur van de WBS-nota 'Samen werken aan een gezond en waardig leven'

De kostenstijging in de zorg is explosief, dreigt onbeheersbaar te worden en is zelfs voor een deel onverklaarbaar. De zorg over deze stijging is al decennia oud. Het betreft hier zowel de geneeskundige zorg (cure), die onder het regime van de Zorgverzekeringswet (Zvw) valt, als verzorging (care) die de AWBZ als wettelijk kader kent. In de Zvw zijn elementen van marktwerking aanwezig, de AWBZ kenmerkt zich meer door overheidssturing. Maar overall in de zorg doet zich eenzelfde kwaal voor, waarvoor tot nu toe noch het recept van overheidsregulering noch dat van marktwerking genezing heeft kunnen brengen.

Bij deze receptuur vat men de zorg op als een transactie tussen zorgvrager en zorgverlener, die vooral in economische termen wordt beschreven. In de marktlogica wordt deze transactie gekenschetst als verkeer tussen de zorgsector als producent en de zorgvrager als consument. In de logica van de overheidsregulering doemt het beeld op van de burger die recht heeft op een door de staat gebudgetteerde en gedistribueerde zorg. In beide beleidslogica's is er een constante: de vrager (de ontvanger van zorg) is passief en de zorgverlener (de bringer van zorg) is actief.

Door de zorg louter op te vatten als een economische transactie vervaagt het inzicht dat zorg iets te maken heeft met onderlinge lotsverbondenheid en dat solidariteit daarbij een uitgangspunt zou kunnen zijn. Wat daarvoor meer en meer in de plaats komt is de *what's in it for me?*-mentaliteit. Zorgverleners zijn ingesteld op productie, worden daarvoor ook beloond. Ze richten zich op het vergroten

van de omzet en het uitbreiden van het marktaandeel. En zorgvragers wordt voorgespiegeld dat zo veel mogelijk zorg voor een zo laag mogelijke premie het hoogste goed is. Of dat zorg vooral iets is waar men recht op heeft, niet iets waar men ook zelf een aandeel in heeft.

Binnen dit klimaat hebben veranderingen in de demografische opbouw van de bevolking en de toename van technologische mogelijkheden tot een explosie van kosten geleid. Deze logica van produceren en verkrijgen is niet langer houdbaar. Duidelijk moet weer worden dat zorg niet iets is wat ons van buitenaf wordt aangereikt. Zorg is iets van iedereen en van alledag, van iedere burger en de gemeenschap waarin hij of zij leeft. Zorgzaamheid is niet zomaar te beleggen bij de zorgsector, bij de markt of bij de staat. Dan zouden we in een heel kille en schrale samenleving terecht komen.

Uiteraard kunnen er zich situaties voordoen die de deskundigheid en de draagkracht van het individu en de gemeenschap te boven gaan. Beter is het om uw blindedarm niet door uw handige neef maar door een kundig chirurg te laten verwijderen. En met burenhulp kom je er niet als sprake is van voortschrijdende dementie. Juist in die gevallen moet er steun zijn vanuit de samenleving in de vorm van professionele zorg, die in afstemming met patiënt en omgeving doet wat nodig is. Zo bezien is er dus geen sprake van een transactie, maar werken alle betrokkenen aan een gezamenlijk doel: een goede kwaliteit van leven en een waardig bestaan. Het adagium is dan niet 'meer is beter', maar 'ieder doet wat nodig is'.

Gemeenschapszin en samenwerken aan een waardig leven moeten het gemeenschappelijk uitgangspunt zijn van patiënten, zorgverleners, financiers en beleidsmakers. Op

basis hiervan kan de zorgsector gesaneerd worden en ontdaan van alle overbodigheid. Onze verzorgingsstaat is erop gericht een waardig leven voor iedere burger bereikbaar te maken, onafhankelijk van inkomen en maatschappelijke positie. Het idee om zo veel mogelijk profijt en rendement uit collectieve

arrangementen te halen ondergraaft dit doel. Premier Rutte verklaarde dat dit kabinet een dreesiaanse uitstraling wil hebben. Het verdient aanbeveling om het niet bij uitstraling te laten, maar op zoek te gaan naar de ideeën en opvattingen die achter zo'n uitstraling thuishoren.

Let op! Geld lenen kost geld

Door **Tom Plat**

*Medewerker Wiardi Beckman Stichting
en recentelijk afgestudeerd*

'Die zogenaamde "leenangst", die creëren we met zijn allen. Als wij steeds maar zeggen dat die leningen een blok aan je been zijn, dan ontstaat de angst ervoor vanzelf.' Dit liet onze minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap optekenen in de Trouw. Ze reageerde hiermee op de hoofdlijnenbrief over de invoering van het sociale leenstelsel. Die invoering zou niet alleen bijdragen aan een kwaliteitsverbetering van het hoger onderwijs, zij is volgens Bussemaker ook eerlijker tegenover andere inkomensgroepen.

Het klinkt aardig, maar deze argumenten zijn in wezen niet meer dan holle frasen die een ondoordacht stelsel pogen te legitimeren. Zo is de redenering over het tegemoet komen aan andere inkomensgroepen tamelijk kortzichtig. Bussemaker gaat uit van de simplistische redenering dat via collectieve financiering de bakker het collegegeld van de student zou betalen. Hiermee gaat ze voorbij aan het feit dat een hoogopgeleide straks waarschijnlijk meer belasting betaalt. Belasting die nodig is om de bakkerszoon te laten studeren. Als hij tenminste nog gaat studeren, want dat is door de invoering van dit leenstelsel nog maar de vraag.

Het stelsel legt namelijk een enorme druk op de toegankelijkheid van het onderwijs. Voor een vierjarige opleiding zou een student € 14.700 extra zelf moeten financieren. Berekeningen van het Centraal Planbureau hebben uitgewezen dat 7500 scholieren dan niet naar het hoger onderwijs gaan. Bussemaker werpt tegen dat dit niet erg is als ze al een mbo-opleiding hebben afgerond. Financiën moeten dus een drempel vormen voor mbo-leerlingen om wel of niet verder te studeren. Dat is gezien de intentie van de overheid om een kenniseconomie te regisseren waarin iedereen zo hoog mogelijk onderwijs moet volgen, opmerkelijk paradoxaal.

Voor hbo en wo-studenten brengt dit leenstelsel ook de nodige gevolgen met zich mee. Door invoering van het stelsel wordt het voor studenten nog belangrijker om een bewuste studiekeuze te maken. Maar de verwachting dat zeventien- en achttienjarigen meteen de goede keuze maken, is gezien het huidige aantal studiewissels niet realistisch. Net zo ondoordacht is de verwachting dat een studie binnen vier jaar afgerond wordt. Onlangs was een Kamermeerderheid het erover eens dat zelfontplooiing niet bestraft mocht worden, daarom moest de langstudeerboete verdwijnen. Maar zet dit leenstelsel niet de bijl in dezelfde wortels? Een tweede master, een bestuursjaar, deze gaan straks voor velen onbetaalbaar worden.

Interventie

Tegelijkertijd is de horizon voor studenten ernstig vertroebeld. Het huidige baanperspectief is op zijn zachtst gezegd uitzichtloos te noemen. Bovendien hebben we de laatste jaren afscheid genomen van vaste contracten en daarmee van een inkomensgarantie. Toch is het systeem van lenen-investeren-terugbetalen nog wel daarop geënt. Het verweer van Bussemaker: 'ex-studenten moeten de lening alleen aflossen als ze genoeg verdienen'. Dat is fijn, maar met kortdurende flexcontracten is nu al te voorspellen dat een substantieel deel dat niet gaat redden. Goed, laten we zeggen dat er ook een flinke groep is die

wel kan aflossen. Hoe wenselijk is het dat die groep straks een substantieel deel van zijn salaris direct weer in de staatskas mag storten, en hoe rendabel is dat voor onze economie?

Jongeren met een financiële molensteen om de nek de krappe arbeidsmarkt opsturen getuigt van weinig visie op het onderwijs en van de (kennis)economie. Daarnaast is de logica voor de invoering van het leenstelsel doorspekt met drogredenen. Voor je het weet zijn we de schulden crisis aan het oplossen door de nieuwe generatie alvast in de schulden te steken...

De paradox van de betrokkenheid

Door **Jurriaan Fransman**

*Docent Communicatie- en Media Ethiek
en trainer/adviseur op het gebied van integriteit*

Bij de bekendmaking van zijn afscheid van de Eerste Kamer in december, merkte Han Noten op dat de Eerste Kamer steeds politieker is gaan opereren, en dat deze zich niet meer beperkt tot het toetsen van wetgeving. Met die opmerking stelt Noten in wezen de integriteit van de individuele politicus en het zonder last of ruggespraak nemen van besluiten aan de orde. Dat geldt niet alleen de Eerste Kamer, maar ook provincie- en gemeentebestuur.

'Ik fraudeer niet en ben dus integer', zei een raadslid onlangs tegen een collega van mij. Was het maar zo eenvoudig. Integriteit gaat namelijk niet in de eerste plaats over frauderen. Fraudezaken zijn excessen en gelukkig uitzonderingen. Ondanks recente affaires als die rond oud-VVD-gedeputeerde Hooijmaijers en oud-VVD-wethouder Van Rey, waarbij er vermoeden is van frauduleus en dus strafbaar handelen en het OM het onderzoek heeft over-

genomen, staat Nederland in de top-tien van de minst corrupte overheden. Die incidentele en individuele fraudegevallen zijn eigenlijk ook niet zo interessant (hoe ernstig ook). Ethische grenzen zijn hier zodanig overtreden, dat het een juridische kwestie is geworden. Wel schaadt ieder incident op zichzelf weer de geloofwaardigheid van de politiek.

Bij de casus Weekers (een door Van Rey betaalde reclamezuil met Weekers' afbeelding) en de casus Verdaas (declaratiegedrag en een brievenbuswoning in Nijmegen) gaat het wel degelijk om ethische afwegingen. Het is ernstig dat een staatssecretaris die nota bene gaat over de Belastingdienst, een zo onderontwikkeld moreel oordeelsvermogen heeft. En als gedeputeerde kun je je niet onttrekken aan de plicht om in de provincie te wonen die je bestuurt, tenzij Provinciale Staten je je daar om moverende redenen dispensatie voor verleent.

Het komt voormalig minister wijlen Ien Dales toe de integriteit van de overheid op de politieke agenda te hebben geplaatst. Haar oneliner 'een beetje integer bestaat niet' is legendarisch. Overigens sprak ze die uit in een

verder heel genuanceerde rede (1992). Maar ook Dales ging nog uit van het nauwe begrip van integriteit, dat wil zeggen niet omkoopbaar en niet frauderend. Maar het ligt ingewikkelder. Aan de ene kant willen wij betrokken raadsleden en leden van Provinciale Staten, aan de andere kant moeten zij kunnen beslissen zonder last en ruggespraak. In een gemeente of provincie wil je maar al te graag dat betrokken medewerkers van een welzijnsorganisatie, een schoolbestuur, de winkeliersvereniging, sportverenigingen et cetera zich verkiesbaar stellen. Dat betekent dat zij tegelijkertijd als volksvertegenwoordiger besluiten nemen en speler zijn in het maatschappelijk middenveld. Ik noem dit de 'paradox van de betrokkenheid'.

Door de werkzaamheden bekend te maken bij de griffie, wordt een eerste stap gezet naar transparantie. Niet meepraten en meestemen in raad of Staten als een onderwerp belangenverstreming zou kunnen veroorzaken, is weliswaar een praktische oplossing, maar het blijft een cosmetische. Want iedereen weet dat er achter de schermen wel degelijk wordt meegesproken. Er zijn vele raads- en statenleden met nevenfuncties. Het is natuurlijk altijd arbitrair daar een grens aan te stellen, maar daarover moet wel de discussie gaan als het gaat om besluitvorming zonder last of ruggespraak.

Terug naar de Eerste Kamer: de paradox van de betrokkenheid bestaat hier al lang. Niemand vond dat in het verleden een probleem. Immers, de primaire taak van dit eerbiedwaardige gezelschap is het toetsen van wetgeving op consistentie en uitvoerbaarheid. De laatste jaren is zij echter een steeds politieker gremium geworden en dit leidt tot onverkwikkelijke belangenverstreming. Vier huidige fractievoorzitters hebben directe belangen bij besluitvorming: Marleen Barth (PvdA) is voorzitter van de GGZ Nederland, Elco Brinkman (CDA) is voorzitter van onder meer Bouwend Nederland, Loek Hermans (VVD) was tot recent voorzitter van MKB Nederland en Roger van Boxtel (D66) is bestuursvoorzitter van zorgverzekeraar Menzis. Het is niet moeilijk om een aantal dossiers te bedenken die rechtstreeks met de hoofdfunctie van deze fractievoorzitters te maken hebben: de woningmarkt, de ineensstorting en het weer op gang brengen van de bouw, de (geestelijke) gezondheidszorg, het EPD, de bekostiging van de sociale voorzieningen. Dit wil overigens allerm minst zeggen dat de hier genoemde senatoren niet integer zouden zijn. Alleen vanuit ethisch oogpunt betekent dit wel dat de Eerste Kamer zich zou moeten beperken tot de juridische toetsing van wetgeving. Anders moeten wij ons ernstig bezinnen op de selectiecriteria die aan senatoren worden gesteld.

A.L. Snijders

Namen

Shakespeare laat Julia zeggen dat een naam niets te betekenen heeft en dat een roos ook onder een andere naam heerlijk geurt. Ik geloof het niet, en Shakespeare zelf trouwens ook niet, want als je behoort tot het huis van Montague, trouw je niet met een Capulet. En doe je het toch, de dood.

Een naam is niet zomaar een etiket, een naam is een veiligheidsring, een bescherming. Zelfs een varken kan gered worden door een naam.

Toen ik begon met varkens, eind jaren zeventig, waren alle kinderen nog thuis. Ze vonden het wel aardig wat ik deed, maar met het slachten wisten ze zich geen raad. Vooral mijn jongste dochter maakte het me moeilijk, met directe, onopgesmukte aanvallen. Toen ze me dan ook eens had horen zeggen dat dieren met een naam niet konden worden geslacht, dat zoiets alleen kon gebeuren met anonieme beesten, maakte ze in het geheim een plakkaat met twee namen en timmerde dat in de zeer vroege ochtend op de deur van het varkenskot. Toen ik daarna met twee emmers slobber kwam aanlopen en zag dat ik met mijn eigen wapens werd bestreden – de naam als magische bescherming tegen de dood – stond ze achter een boom om mijn verse reacties te peilen.

Tien jaar later heb ik een biggetje cadeau gekregen van een vertrekkende klas politie-adspiranten. Het beestje had de naam eenentwintig. De meeste lezers van dit stukje zullen wel niet weten dat varkens net mensen zijn, met gevarieerde karakters en gedragingen. De schrijver die een zeer zware schuld heeft aan de slechte naam van het varken, is George Orwell met zijn *Animal Farm*.

Hij heeft ervoor gezorgd dat iedereen het varken als een 'lager' dier beschouwt dan het paard, een zogenaamd edel dier, en sinds dat boek is 'pig' een wereldwijd scheldwoord.

Het was op een receptie, achter in de zaal ging een deur open, de gediplomeerde adspiranten kwamen met een schreeuwende big binnen. In hun onschuld hadden ze gedacht dat het diertje mee zou trippelen als een hondje, maar dat viel tegen. Het schreeuwde, had zich in de keuken uit zijn kistje gewurmd, en was na een dolle jacht weer gevangen. Daar stond ik achter het spreekgestoelte, voor mij veel imposante uniformen, op mijn arm een geurende big (varkens hebben een heerlijke lijfgeur) en in mijn mond stamelende dankwoorden. Er was wel een voorwaarde aan het cadeau verbonden: dit diertje had een naam en mocht nooit geslacht worden!

Ze hadden het eenentwintig gedoopt opdat ik deze lichtung nooit zou vergeten.

Dat is gebeurd, het varken is na veertien jaar een natuurlijke dood gestorven.